

HAL
open science

Insan haklari

Mithat Sancar, Samim Akgönül

► **To cite this version:**

Mithat Sancar, Samim Akgönül. Insan haklari. Politique étrangère de Turquie (Türk Dis Politikasi), 2013. hal-02111287

HAL Id: hal-02111287

<https://hal.science/hal-02111287>

Submitted on 15 Jul 2021

HAL is a multi-disciplinary open access archive for the deposit and dissemination of scientific research documents, whether they are published or not. The documents may come from teaching and research institutions in France or abroad, or from public or private research centers.

L'archive ouverte pluridisciplinaire **HAL**, est destinée au dépôt et à la diffusion de documents scientifiques de niveau recherche, publiés ou non, émanant des établissements d'enseignement et de recherche français ou étrangers, des laboratoires publics ou privés.

İnsan Hakları Konusu

Giriş: 2000'lere Girenken Türkiye'de Ortam

21. yüzyıla büyük bir iyimserlik havası içinde giren Batı dünyasında çatışma, Hıristiyan Batı ile İslam dünyası arasında tanımlanırken (bkz. Dönemin Bilançosu bölümü), Türkiye'deki ana mesele dinsel değil, etnik olarak ortaya çıktı ve ülkedeki insan hakları Kürt meselesine odaklandı. Buna rağmen Türkiye, aynen Batı dünyası gibi, 2000'lere insan hakları ve demokratikleşme konularında yaygın bir iyimserlik ve güçlü umutlarla girdi.

Bu iyimser havanın temelinde iki önemli olay yatıyordu: 1) Şubat 1999'da yakalanıp Türkiye'ye getirilen Abdullah Öcalan'ın çağrısına uyan PKK'nın, Eylül'de silahlı eylemlere son verme ve militanlarını Türkiye sınırlarının dışına çıkarma kararı alması ve bunu hayata geçirmesi; 2) 10-11 Aralık 1999'da Helsinki'de yapılan AB Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesinde Türkiye'nin Avrupa Birliğine (AB) tam üye adayı olarak kabul ve ilan edilmesi. Bu iki olay, Türkiye'nin modernleşme ve demokratikleşme sürecinin seyrini belirleyen dinamiklerin özünü doğrudan ilişkilili oldu.

Cumhuriyet tarihi boyunca Türkiye'nin rejim meselesindeki çoğu gelişmenin temelinde yer alan Kürt sorunu, PKK'nın silahlı eylemlere başladığı 1984'ten itibaren yeni bir boyut kazanmıştı. İç siyasette milliyetçi ve otoriter çevreler, PKK'nın varlığını ve silahlı eylemlerini, ülkedeki demokratikleşme taleplerine karşı sürekli olarak kullandılar. Bu çevrelerin temel yaklaşımı, “terör bitmeden reform olmaz” şeklinde özetlenebilirdi. Kürt sorununda “askerî seçenek” dışındaki her yolu reddeden bu yaklaşım, 90'lar boyunca Türkiye'de tam anlamıyla hakim oldu. “İnsan Hakları Devleti” kavramının karşıtı olan “Milli Güvenlik Devleti” kavramına yaslanan politikaların uygulandığı bu dönemde, başta faili meçhul yargısız infazlar olmak üzere, vahim insan hakkı ihlalleri meydana geldi. Bu durum, Türkiye'yi dış politikada da zor durumda bırakıp, özellikle Avrupa ülkeleri ve kurumlarıyla ilişkilerde krizlere sebep oldu.

1999'da PKK'nın silah bırakma niyetini de içeren tek taraflı ateşkes ilanı ise, içeride demokratikleşmeye karşı direncin başlıca gerekçesini ortadan kaldıran, en azından zayıflatan bir etki ortaya çıkardı. Türkiye, 2000'lere bu rüzgârla, demokrasi açısından son 20 yılda hiç olmadığı kadar elverişli bir atmosferde girdi.

Modernleşme tarihi boyunca Türkiye'de demokrasi ve insan hakları alanındaki bütün önemli gelişmeler, bir biçimde mutlaka bir dış faktörle bağlantılı olmuş, bu dış faktörün odak noktasını ise her zaman Batı teşkil etmiştir. Helsinki Zirvesiyle

birlikte bu adres çok daha belirgin koordinatlara kavuştu ve somut bir isim aldı: AB. Böylece Türkiye’de uzun süredir bir tür devlet politikası mertebesine yükseltilmiş olan AB’ye tam üyelik hedefi, tek taraflı ve kimilerine nafile görünen bir çaba iken, çerçevesi belli bir ilişkiye dönüştü.

Bu hedefe ulaşmanın ön koşulunu ve bu çerçevenin esasını oluşturan Kopenhag Kriterleri, “demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını, azınlıkların korunmasını ve azınlıklara saygıyı garanti altına alan kurumların istikrarını sağlama”yı öngörmekteydi (bkz. **Kopenhag Kriterleri** kutusu, Cilt II). Bu zamana kadar Avrupa’nın eleştiri ve telkinleri, milliyetçilikten ve onun neo-Kemalist biçimi olan ulusalcılıktan etkilenen geniş kamuoyu tarafından genellikle “tek taraflı ve karşılığında ne alınacağı belirsiz bir baskı” olarak algılanıyor ve tepkiyle karşılanıyordu. Oysa 1999’dan sonra bu değerlere uygun bir siyasal ve hukuksal düzen oluşturmak, artık Türkiye’nin “gönüllü olarak üstlendiği bir ödev” haline geldi. Zira, reformlar yazılı bir belgeye bağlandı, Türkiye de bunları kendi isteğiyle üstlendi. Üstelik bu ödevin yerine getirilmesi karşılıksız da kalmayacaktı; bu yolun sonunda, AB’ye tam üyelik gibi, büyük çoğunluğun farklı gerekçelerle de olsa arzuladığı bir ödül duruyordu.

Özetle, 2000’ler başlarken, insan hakları alanındaki gelişmeleri doğrudan ve kökten belirleyen iki faktör açısından şartlar çok elverişli görünüyordu. Bu ortamın etkisiyle 2000’lerin ilk yarısı, insan hakları konusunda kapsamlı reformların gerçekleştiği özel bir dönem olarak, “AB uyum süreci” adıyla tarihe geçti.

I) Avrupa Birliğine Uyum Süreci

Helsinki Zirvesinde Türkiye’nin AB’ye tam üyelik için adaylığının kabul edilmesiyle, uzun ve karmaşık bir süreç başlamış oldu. AB Komisyonu, “bir yol haritası” olarak tanımlanan ve Türkiye’nin tam üyelik stratejisini tek taraflı olarak belirlediği (ilk) Katılım Ortaklığı Belgesini (KOB) Kasım 2000’de açıkladı (AB Komisyonu için bkz: **AB’nin Asli Yapısal Kurumları** kutusu, Cilt I; KOB için: Cilt II, s.

Karikatür: Tan Oral, *Cumhuriyet*, 24.11.2004.

355 vd.). Türkiye’den beklenen, AB’yle katılım müzakerelerine başlamanın ön koşulu olan Kopenhag Kriterlerine uyum sağlamaktı. Bunun yerine getirilmesi, her şeyden önce hukuk düzeninde kapsamlı değişiklikler ve yeni düzenlemeler yapılmasını gerektiriyordu.

Bununla birlikte, aday ülkelerin uyum kabiliyeti sadece normatif değişikliklerle, yani anayasal ve yasal reformlarla ölçülmekteydi. Bu reformların uygulanmasına da en az bunun kadar önem atfediliyordu. Bu nedenle, 2000’lerin uyum sürecinin damgasını taşıyan ilk yarısını insan hakları açısından değerlendirirken, normatif boyut ile uygulama düzlemini birlikte ele almak gerekir.

A) Koalisyon Döneminde

Türkiye'nin Kopenhag Kriterlerine nasıl uyum sağlayacağıyla ilgili beyanlarını içeren ve bir takvim veren Ulusal Program'ın Mart 2001'de açıklanmasından sonra, yoğun bir yasama süreci başladı (Ulusal Program için bkz: Cilt II, s. 362 vd.). İlk ürünü Ekim 2001 tarihli anayasa değişiklikleri olan bu süreçte, pek çok yasada değişiklik yapan, bazılarında yeni hükümler ekleyen 8 adet uyum paketi çıkarıldı. Ayrıca 7 Mayıs 2004'te, 10 maddeyi kapsayan önemli bir anayasa değişikliği daha yapıldı. Bunların dışında, bazı temel kanunlar da yenilendi.

"Uyum süreci"nin DSP-MHP-ANAP koalisyonu zamanında geçen birinci kısmının ilk iki yılı, hükümeti oluşturan partilerin AB üyeliği konusunda ve bununla ilişkili temel sorunlarda uyumsuz olmaları yüzünden, hukuksal düzenlemeler açısından tabir caizse "boş" geçirildi. Ama hükümet; DSP'nin gönülsüzlüğüne, MHP'nin de direnmesine rağmen, kamuoyundan gelen basınç ve büyük sermayenin baskısı sonucunda, 2001'de uyum çalışmalarına başlamak zorunda kaldı.

Bu çerçevede, koalisyon hükümetinin dağıldığı 2002'ye kadar, kapsamlı bir anayasa değişikliğinin yanı sıra, toplam 3 paketten oluşan 6 "uyum yasası" çıkarıldı. Amaç AB standartlarına, bilhassa da Kopenhag Kriterlerine uyum olduğundan, reformlar doğrudan insan haklarına ilişkindi. Ama koalisyon ortakları arasındaki uyumsuzluk, yapılan değişikliklerin insan hakları alanında köklü ve cesur değişiklikler getirmesini engelledi. Hükümetin temel politikasını belirleyen, "Türk standartları"nı AB'ye kabul ettirme çabası oldu. Sonuçta insan hakları konusunda ciddi ilerleme anlamına gelen değişiklikler de yapılmış olmakla birlikte, her adımda "milli hassasiyetlerin gözetilmesi"ne gayret edildi. Bundan dolayı, yapılan düzenlemelerin birçoğunda, kaçınılmaz olanı en alt düzeyde ve en zayıf ifadelerle, mümkünse sadece göz boyamadan ibaret kalacak şekilde tanıma biçiminde özetlenebilecek bir kaygının izlerine rastlanıyordu. Bu dönemde gerçekleştirilen reformların insan haklarına ilişkin kısımları, 2001 anayasa değişikliklerinden başlayarak, şöyle özetlenebilir:

1) Ekim 2001 Anayasa Reform Paketi

AB organları, Kopenhag Kriterlerine uyum açısından, 12 Eylül askerî yönetimi tarafından çıkarılmış 1982 Anayasasında kapsamlı değişiklikler yapılması gerektiğini sık sık vurguluyorlardı. AB'ye tam üyelik süreci resmen başladığına göre, hükümetin bu yönde harekete geçmekten başka çaresi yoktu. 34 maddeden oluşan reform paketi 3 Ekim 2001'de kabul edildi ve 4709 sayılı yasa olarak 17 Ekim 2001'de yürürlüğe girdi. 1982 Anayasasında o zamana kadar yapılan bu en kapsamlı değişikliklerin insan hakları açısından getirdikleri şunlardı:

a) 13. madde. 1982 Anayasası sistemine göre temel hak ve özgürlükler hem 13. maddede sayılan "genel sınırlama sebepleriyle", hem de her temel hak ve özgürlüğün düzenlediği ilgili maddede yer alan "özel sebeplerle" sınırlandırılabilirdi. Yapılan değişikliklerle, genel sınırlama sebeplerinin tümü 13. maddeden çıkarıldı, bunun yerine her temel hak ve hürriyetin, "*yalnızca Anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak*" sınırlandırılabilirdi. Bunun sonucun-

da, 13. madde “genel sınırlama hükmü” niteliğini yitirdi, sınırlamanın ilkesini ve sınırlarını belirten bir düzenleme haline getirildi. Böylece, özgürlüklerin sınırlandırılması konusunda anayasa, genel sınırlama sebeplerine yer vermeyen AIHS sistemiyle uyumlu hale sokulmuş oldu.

b) 19. madde. Yapılan değişiklikle, kişi özgürlüğü ve güvenliği açısından kritik önem taşıyan “gözaltı rejimi” de Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi sistemiyle uyumlaştırıldı. Buna göre, yakalanan veya tutuklanan kişinin, tutulma yerine en yakın mahkemeye gönderilmesi için gerekli süre hariç, hakim önüne çıkarılmasına kadar geçen süre, toplu olarak işlenen suçlarda en çok 15 günden en çok 4 güne indirildi. Türkiye, gözaltı sürelerinin uzunluğu nedeniyle Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AIHM) tarafından defalarca mahkûm edilmişti. Gözaltı süresinin kısaltılması, işkence ihtimalini de ciddi ölçüde azalttı.

c) 26. ve 28. maddeler. Bunlar dil yasaklarıyla ilgiliydi. 26. maddenin, “*Düşüncelerin açıklanması ve yayılmasında kanunla yasaklanmış olan herhangi bir dil kullanılmaz*” şeklinde başlayan üçüncü fıkrası ile 28. maddenin “*Kanunla yasaklanmış olan herhangi bir dilde yayım yapılamaz*” hükmünü içeren ikinci fıkrası yürürlükten kaldırıldı. Gerçi bu yasağı getiren kanununun 1991’de kaldırılmasından bu yana, kanunla yasaklanmış bir dil bulunmuyordu (bkz. **Türkçeden Başka Dillerle Yapılacak Yayınlar Hakkında Kanun (no. 2932)** kutusu, Cilt II). Ama Anayasa’daki bu hükümler, yasama organı tarafından bu tür yasaklar için bir dayanak olarak kullanılmaya elverişliydi. Değişiklikle birlikte, artık dil yasağının Anayasa’ya aykırı olduğu rahatlıkla ileri sürülebilecek hale geldi.

Lakin bu değişiklikle, Anayasa’ya Kürtçe gibi yerel dillerin öğretim-öğrenimine ve bu dillerde radyo-TV yayınları yapılabilmesine olanak verecek yeni bir hüküm getirilmiş olmadı. Ayrıca, Anayasa’nın 42. maddesinde yer alan ve bir tür “anadil yasağı” olarak nitelenebilecek olan hüküm de korunmuştu: “*Türkçeden başka hiçbir dil, eğitim ve öğretim kurumlarında Türk vatandaşlarına ana dilleri olarak okutulamaz ve öğretilemez*”.

ç) 38. madde. Bu maddedeki değişiklikle, “*savaş, çok yakın savaş tehdidi ve terör suçları halleri dışında*” ölüm cezası kaldırıldı. Bu nokta Öcalan’la ilgiliydi. Öcalan faktörü olmasaydı, ölüm cezasının alanını daraltan bu anayasa değişikliği, büyük bir ihtimalle AB uyum sürecinin bir gereği olarak sorunsuz gerçekleşecekti. Esasen, mahkemelerde verilmiş çok sayıda ölüm cezası kararının hiçbiri 1984’ten sonra TBMM tarafından onanmamış, dolayısıyla ölüm cezasının infazı fiilen askıya alınmıştı.

Aslında bu düzenleme, Öcalan’ın idamını hukuken kesin bir biçimde önleme yetmiyordu. Ayrıca, AIHS düzenininin gereklerini de tam olarak karşılamıyordu. Türkiye’nin o tarihlerde henüz imzalamadığı Ölüm Cezasının Kaldırılmasına İlişkin AIHS’ye Ek 6. No’lu Protokol, idam cezasının uygulama alanını “*savaş zamanı ya da yakın savaş tehdidi*”yle sınırlıyordu. Avrupa Konseyine (AK) üye ülkeler arasında, Türkiye dışında bu protokolü imzalamayan ve ölüm cezasını mevzuatında muhafaza eden Rusya ve Ermenistan gibi pek az ülke kalmıştı. Buna rağmen, bu düzenlemeyi önemli kılan husus, Öcalan’ın idamını hukuken imkânsız hale getirecek düzenlemeler için yolu açma ve ortamı hazırlama amacına yönelik olmasıydı.

d) Siyasi partilerin kapatılmasını zorlaştırmaya yönelik düzenlemeler. Bunlar, özellikle, durmadan kapatılan Kürt partileri açısından önem taşımaktaydı (bkz. **Kürt Meselesinden Kapatılan Partiler (1971-2011)** tablosu). Bu bağlamda, Anayasa'nın 69. maddesine, bir partinin kapatılabilmesi için "belli fiillerin odağı duruma gelmiş olması" şartı getirildi ve bu "odak" kavramı tanımlandı. Maddede yapılan başka bir değişiklikle, Anayasa Mahkemesinin (AYM), temelli kapatma yerine, dava konusu fiillerin ağırlığına göre, ilgili siyasi partinin devlet yardımından kısmen veya tamamen yoksun bırakılmasına karar verebileceği hükme bağlandı. Yine, 149. maddede yapılan değişiklikle, AYM'nin siyasi parti kapatma kararlarını ancak beşte üç çoğunlukla alabilmesi sağlandı.

e) Asker-sivil ilişkileri. AB'ye uyum sürecinde, Silahlı Kuvvetlerin (TSK) sivil siyasi iradenin emir ve denetimine tabi olması gerekiyordu. Md. 118'deki değişiklikler, Milli Güvenlik Kuruluna (MGK) ilişkin bazı yenilikler getirildi. Başbakan yardımcıları ve adalet bakanı kurul üyesi yapılmak suretiyle, çoğunluğun sivil üyelere den yana değişmesi sağlandı.

f) Geçici 15. madde. Bu maddenin son fıkrası kaldırılarak, 12 Eylül 1980 - 6 Aralık 1983 cunta döneminde çıkarılan kanunların, kanun hükmünde kararnamelelerin (KHK) ve diğer tasarrufların anayasaya aykırılığının iddia edilmesi mümkün hale getirildi. Buna karşılık; o dönemdeki vahim insan hakları ihlallerini yapanların yargılanmasını engelleyen kısma dokunulmadı. Bu husus, daha ileride, 12 Eylül 2010'daki referandumda kaldırılacaktır (bkz. **Anayasa Referandumu-2010** kutusu).

Anayasa Referandumu - 2010

12 Eylül anayasasında yapılan kısmi değişiklik, 12 Eylül 2011'de halkoyuna sunuldu. Katılım % 77, evetler % 58 idi. AKP evet, CHP ile MHP hayır çağrısı yapmışlardı. BDP boykot kararı almıştı. Sol çevreler ise "yetmez ama evet", hayır ve boykot tavrı arasında bölünmüşlerdi.

Yasaya karşı çıkanların temel itirazı, farklı konuların tek pakette toplanmış olması idi. Bu insanların önemli bir bölümü, (zaman zaman bir Senato gibi çalışarak TBMM'nin kararlarını engelleyen) yüksek yargı kurumlarının bu fiilî işlevlerini yitirecek olmasından endişe duyanlardı. "Yetmez ama evet" çağrısında bulunanlar ise, bu sayede nihayet sivil ve demokratik bir anayasa yapma kapısının açılacağını ileri sürmekteydiler.

Yasa, 1982 Anayasasının 23 maddesinde değişiklik yapıyor, 1 geçici maddeyi bütünüyle kaldırıyor, yüksek yargı organlarının yeni düzene geçişini 2 geçici maddeyle düzenliyordu. Bunlar 3 başlık altında toplanabilir:

1) Yüksek yargı kurumlarının yapısı ve üyelerinin seçimiyle ilgili olanlar. En çok tartışma yaratan bu oldu. Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu (HSYK) üye sayısını arttıran ve üyelerin yarısının hakimler ve savcılar tarafından seçilmesini öngören değişiklik oylama öncesi çok tartışıldı. Adalet bakanı ve müsteşarının kurulun doğal üyeleri olmaya devam etmelerinin yanında, seçim sistemi de eleştirildi. Her seçmenin tek adaya oy vermesi kuralı getirilmişti, ama bu değişikliği AYM iptal etti. Bu iptal, Adalet Bakanlığı bürokratlarının el altından hazırladığı listeden 10 üyenin tamamına yakınının seçilmesi sonucunu doğurdu. Bu ise, muhalefet tarafından iktidarın yargıya el koymasının açık göstergesi olarak algılandı.

AYM üye sayısını 17'ye çıkararak, üyeliği 12 yıla sınırlayan ve mahkemeyi 2 daire ve 1 genel kurul olarak yeniden düzenleyen değişiklik, mahkeme üyelerinin seçiminde cumhurbaşkanının son takdir yetkisini azaltmamakla birlikte, TBMM'nin de 3 üye seçmesine ola-

nak sağladı. Aynı zamanda, ALHS'deki temel hak ve özgürlüklerin kamu gücü tarafından ihlali durumlarında, AYM'ye bireysel başvuru yapabileme hakkı getirildi.

2) Askerlerle ilgili konular. Kadrosuzluk nedeniyle emekliye ayırma hariç, Yüksek Askerî Şura'nın her türlü ilişik kesme kararına karşı yargı yolu açıldı. Askerî yargının yetki alanı salt askerî işlerle sınırlandı. Dolayısıyla, asker kişilerin sivil mahkemelerde yargılanabilmesi, buna karşılık sivil kişilerin askerî mahkemelerde (savaş durumu dışında) yargılanamamaları kuralı getirildi. Bunlar, askerî yargının Türkiye yargısı içindeki ve devlet karşısındaki özerk durumunu sınırlandıran ve askerî vesayet rejiminin önemli bir dayanağını ortadan kaldıran değişikliklerdi.

Bunun kimi somut sonuçları hemen görüldü. Darbe hazırlığı nedeniyle açılan, Bal-yoz Planı gibi davalarda (bkz. **Balyoz Harekât Planı Davası** kutusu), orgeneral dahil tüm subayların sivil mahkemelerde yargılanabilmeleri mümkün oldu. Askerî mahkemeye gönderilen Şemdinli davası yeniden sivilde taşındı. Şemdinli Savcısı Ferhat Sarıkaya göreve döndü.

Referandum sonucunda, genelkurmay başkanı ve dört kuvvet komutanının, görevleriyle ilgili suçlarda Yüce Divan'da yargılanmaları kuralı getirilmişti. Devlet güvenliğine karşı suçlar Yüce Divan dışında tutulduğu için, E. Org. İlker Başbuğ'un İnternet Andıcı davasından mahkemeye verilip Ocak 2012'de tutuklanması, adliye mahkemesi tarafından gerçekleştirilecekti.

Paketin bir diğer somut sonucu, Geçici Md. 15'in kaldırılması üzerine, 12 Eylül darbelerine yargı yolunun açılmasıydı. Darbenin lideri Kenan Evren ve hayatta bulunan kuvvet komutanı Tahsin Şahinkaya hakkındaki dava Nisan 2012'de böylece başlatıldı.

3) Bireysel ve toplu özgürlükler alanında-

ki önlemler. Memurlara toplu sözleşme hakkının tanınması, uyumsuzluk halinde devreye girecek tam yetkili bir hakemlik kurumuyla sınırlansa da, önemli bir hak eksikliğini giderdi. Siyasi veya genel amaçlı grev, işyeri işgali ve diğer eylemlere ilişkin yasaklar kaldırıldı. Aynı işkolunda birden fazla sendikaya üye olma, aynı işyerinde birden fazla toplu sözleşme yapma olanağı getirildi. İdarenin her türlü iş ve eylemine karşı her yurttaşın başvurma hakkının olduğu Kamu Denetçiliği Kurumunun (Ombudsman) oluşturulması, yurt dışına çıkışın sadece yargı kararıyla sınırlanabilmesi, kişisel bilgilendirme hakkının güçlendirilmesi, pozitif ayırımıcılık amaçlı önlemlerin eşitlik ilkesine aykırılığı iddiasının anayasal dayanağının kaldırılması, bu grupta yer alan diğer değişikliklerdi.

(Ahmet Insel)

Milliyet, 13.10.2010.

2) AB Uyum Paketleri

Birinci Paket

Hükümet, hem anayasa değişikliklerini, hem AB siyasi kriterlerini hayata geçirmek amacıyla, paketler halinde “uyum yasaları” hazırlamaya başladı. İlk paket 6 Şubat 2002’de kabul edildi, 19 Şubat 2002’de yürürlüğe girdi. Yargı organları tarafından düşünce özgürlüğüne sistematik tehdit kaynağı olarak kullanılan Türk Ceza Kanunu (TCK) Md.159 ve 312 ile Terörle Mücadele Kanunu (TMK) Md. 7 ve 8’de değişiklik yapıldı (bkz. Türk Ceza Kanunu Md. 301 (eski 159) Değişiklikleri tablosu; Türk Ceza Kanunu Md. 216 (eski 312) Değişiklikleri tablosu; Terörle Mücadele Kanunu (TMK) Md. 7 ve 8 kutusu)

Tablo 1 - Türk Ceza Kanunu Md. 301 (eski 159) Değişiklikleri

2002 öncesi (1961’den beri)	2002-2003 değişiklikleri	2005 değişikliği	2008 değişikliği
Madde 159 1) <i>Türklüğü, Cumhuriyeti, Büyük Millet Meclisini, Hükümetin manevi şahsiyetini, Bakanlıkları, Devletin askerî veya emniyet muhafaza kuvvetlerini veya Adliyenin manevi şahsiyetini alenen tahkir ve tezyif edenler bir seneden altı seneye kadar ağır hapis cezasıyla cezalandırılır.</i> 2) Birinci fıkrada beyan olunan cürümlerin irtikabında, muhatap sarahaten zikredilmemiş olsa bile onlara matufiyetinde tereddüt edilmeyecek derecede karineler varsa tecavüz sarahaten vukubulmuş addolunur	2002’deki Birinci Uyum Paketiyle, maddenin öngördüğü cezalar hafifletildi. Ama bu değişiklikler AB kriterlerini karşılamıyordu. Yine 2002’deki Üçüncü Uyum Paketiyle, sadece eleştirmek amacıyla yapılacak düşünceler için ceza verilmeyeceği yönünde bir son fıkra eklendi de, yargı bunu hiç dikkate almadan karar vermeye devam etti. AKP Hükümeti döneminde 2003’te çıkarılan Yedinci Uyum Paketiyle madde bir kez daha değiştirildi. Cezanın alt sınırı 1 yıldan 6 aya indirildiği gibi, son fıkra da sadeleştirildi. Madde 159 (4744 sayılı kanunla yapılan değişiklik) (DEĞİŞİK FIKRA: Kabul T:30.07.2003 RGT: 07.08.2003 Kanun no: 4963) Türklüğü, Cumhuriyeti, Büyük Millet Meclisini, Hükümetin manevi şahsiyetini, Bakanlıkları, Devletin askerî veya emniyet muhafaza kuvvetlerini veya Adliyenin manevi şahsiyetini alenen tahkir ve tezyif edenler altı aydan üç seneye kadar hapis cezası ile cezalandırılırlar. Birinci fıkrada beyan olunan cürümlerin irtikabında muhatap sarahaten zikredilmemiş olsa bile onlara matufiyetinde tereddüt edilmeyecek derecede karineler varsa tecavüz sarahaten vukubulmuş addolunur. Türkiye Cumhuriyeti kanunlarına veya Büyük Millet Meclisi Kararlarına alenen sövenler 15 günden 6 aya kadar hapis cezası ile cezalandırılır. Türklüğü tahkir yabancı memleketlerde bir Türk tarafından işlenirse verilecek ceza üçte birden yarıya kadar artırılır. (DEĞİŞİK FIKRA: Kabul T:30.07.2003 RGT: 07.08.2003 Kanun no: 4963) Tahkir, tezyif ve sövme kastı bulunmaksızın, sadece eleştirmek maksadıyla yapılan düşünceler için ceza verilmeyeceği yönünde açıklama yapıldı.	Madde 301 (1) <i>Türklüğü, Cumhuriyeti veya Türkiye Büyük Millet Meclisini alenen aşağılayan kişi, altı aydan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.</i> (2) <i>Türkiye Cumhuriyeti Hükümetini, Devletin yargı organlarını, askerî veya emniyet teşkilatını alenen aşağılayan kişi, altı aydan iki yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.</i> (3) <i>Türklüğü aşağılayanın yabancı bir ülkede bir Türk vatandaşı tarafından işlenmesi hâlinde, verilecek ceza üçte bir oranında artırılır.</i> (4) <i>Eleştiri amacıyla yapılan düşünce açıklamaları suç oluşturmaz.</i>	Yeni madde 301, yargının yasakçı zihniyeti yüzünden beklentileri karşılamadı. Başta “Türklüğü aşağılama” gereksinimiyle olmak üzere, davalar hızla arttı. Ülke içinden ve dışından gelen, maddenin kaldırılması taleplerine rağmen, Hükümet, maddeyi kaldırmak yerine değiştirerek, soruşturmayı adalet bakanının iznine bağlamak yolunu seçti. Hazırlanan tasarı, 30 Nisan 2008’de TBMM’de kabul edildi, 7 Mayıs 2008’de yürürlüğe girdi. Madde 301 (1) <i>Türk Milletini, Türkiye Cumhuriyeti Devletini, Türkiye Büyük Millet Meclisini, Türkiye Cumhuriyeti Hükümetini ve Devletin yargı organlarını alenen aşağılayan kişi, altı aydan iki yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.</i> (2) <i>Devletin askerî veya emniyet teşkilatını alenen aşağılayan kişi 1. fıkra hükmüne göre cezalandırılır.</i> (3) <i>Eleştiri amacıyla yapılan düşünce açıklamaları suç oluşturmaz.</i> (4) <i>Bu suçtan dolayı soruşturma yapılmaması, Adalet Bakanının iznine bağlıdır</i>

(Tablo: Mithat Sancar ve Samim Akgönül)

Tablo 2 - Türk Ceza Kanunu Md. 216 (eski 312) Değişiklikleri

765 Sayılı (eski) TCK'nın 312. Maddesi	Birinci Uyum Paketi	Yeni TCK'nın 216. Maddesi
<p>Yıllarca "fikir suçu"nun dayanağı olarak kullanılan TCK Md.141-142 ve 163'ün 1991'de yürürlükten kaldırılmasının ardından, 765 sayılı (eski) TCK'nın 312. maddesi, düşünceye verilen cezaların başlıca kaynaklarından birine dönüştü. R. T. Erdoğan'ın "siyasi yasaklı" konumuna girmesine yol açan mahkûmiyet kararı da bu maddeye dayandırıldı:</p> <p>"(1) Kanunun cürüm saydığı bir filli açıkça öven veya iyi gördüğünü söyleyen veya halkı kanuna itaatizliğe tahrik eden kimse altı aydan iki yıla kadar hapis ve ikibin liradan onbin liraya kadar ağır para cezasına mahkûm olur.</p> <p>(2) Halkı; sınıf, ırk, din, mezhep veya bölge farklılığı gözeterek kin ve düşmanlığa açıkça tahrik eden kimse bir yıldan üç yıla kadar hapis ve üçbin liradan onikibin liraya kadar ağır para cezasıyla cezalandırılır. Bu tahrik umumun emniyeti için tehlikeli olabilecek bir şekilde yapıldığı takdirde faile verilecek ceza üçte birden yarıya kadar artırılır.</p> <p>(3) Yukarıdaki fıkralarda yazılı suçları 311 nci maddenin ikinci fıkrasında sayılan vasıtalarla işleyenlere verilecek cezalar bir misli artırılır."</p>	<p>Hem kamuoyundaki tepkiler, hem de AB organlarının yoğun eleştirileri üzerine, 312. maddede değişiklik yapıldı. Bunun en önemli yanı, artık sadece kamu düzeni için tehlikeli olabilecek bir şekilde yapılmış olan tahriklerin suç sayılacak olmasıydı.</p> <p>"(1) Bir cürmü alenen öven veya iyi gördüğünü söyleyen veya halkı kanuna uymamaya tahrik eden kimseye 6 aydan 2 yıla kadar hapis cezası verilir.</p> <p>(2) Sosyal sınıf, ırk, din, mezhep veya bölge farklılığına dayanarak, halkı birbirine karşı kamu düzeni için tehlikeli olabilecek bir şekilde düşmanlığa veya kin beslemeye alenen tahrik eden kimseye bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası verilir.</p> <p>(3) Halkın bir kısmını aşağılayıcı ve insan onurunu zedeleyecek bir şekilde tahrik eden kimseye de birinci fıkradaki ceza verilir.</p> <p>Yukarıdaki fıkralarda yazılı suçlar 311. maddenin ikinci fıkrasında belirtilen araçlar veya şekillerle işlendiğinde verilecek cezalar bir katı oranında artırılır."</p>	<p>Yargı mercileri, maddeyi ABD Yüce Mahkemesi içtihatlarında istikrarlı biçimde kullanılan "açık ve yakın tehlike" kavramıyla yorumlamak yerine, düşünce özgürlüğünü kısıtlayacak şekilde uygulamaya devam ettirdi. Bu durumda, yeni TCK'da 312'nin yerine geçen 216. maddede, "açık ve yakın tehlike" ölçütü açık biçimde belirtildi:</p> <p>"(1) Halkın sosyal sınıf, ırk, din, mezhep veya bölge bakımından farklı özelliklere sahip bir kesimini, diğer bir kesimi aleyhine kin ve düşmanlığa alenen tahrik eden kimse, bu nedenle kamu güvenliği açısından açık ve yakın bir tehlikenin ortaya çıkması halinde, 1 yıldan 3 yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.</p> <p>(2) Halkın bir kesimini, sosyal sınıf, ırk, din, mezhep, cinsiyet veya bölge farklılığına dayanarak alenen aşağılayan kişi, 6 aydan 1 yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.</p> <p>(3) Halkın bir kesiminin benimsediği dinî değerleri alenen aşağılayan kişi, fiilin kamu barışını bozmaya elverişli olması halinde, 6 aydan 1 yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır."</p>

(Tablo: Mithat Sancar ve Samim Akgönül)

Terörle Mücadele Kanunu (TMK) Md. 7 ve 8

1991'de yürürlüğe giren TMK, "özgürlük-güvenlik dengesi"ni, güvenlik lehine ciddi biçimde bozan bir zihniyetle hazırlanmıştı. Kanunun 7. ve 8. maddeleri, düşünce açıklamalarını "terör suçu" kapsamına soktukları için, insan hakları kuruluşları ve AB organları tarafından sürekli eleştirildi. Bu nedenle, Birinci Uyum Paketi, 7. maddedeki "örgütle ilgili propaganda yapanlara" ibaresinin başına, "terör yöntemlerine başvurmaya özendirerek şekilde" ibaresini ekledi.

8. madde, "Türkiye Cumhuriyeti Devletinin ülkesi ve milletiyile bölünmez bütünlüğünü bozmak amacıyla yazılı, sözlü veya görüntülü propaganda ile toplantı, gösteri ve yürüyüş yapanlar hakkında, filleri daha ağır bir cezayı gerektirmedikçe 1 yıldan 3 yıla kadar hapis ve

... ağır para cezası" getiriyor, çeşitli durumlarda cezayı artırıyor, tekrar halinde hapis cezalarının paraya çevrilmesini önlüyor, basın organlarına ciddi miktarda para ve hapis cezaları koyuyor, radyo ve TV'leri kapatmayı öngörüyordu (bkz. **Terörle Mücadele Kanunu** kutusu, Cilt II). Bu maddenin giderek daha baskıcı bir şekilde uygulanması, AB ilerleme raporlarında sürekli eleştirilen bir husus oldu. Artan baskılar karşısında hükümet, Altıncı Uyum Paketiyle maddeyi yürürlükten kaldırdı.

Aynı paket çerçevesinde, TMK'nın "Terör tanımı" başlıklı, çok eleştirilen 1. maddesi de değiştirildi ve maddeye, "cebir ve şiddet kullanılarak yapılan" ve "suç teşkil eden eylemler" unsurları eklendi.

(M. Sancar)

İkinci Paket

26 Mart 2002'de kabul edildi; 9 Nisan 2002'de yürürlüğe girdi. Dernekler Kanunu değiştirilerek, "... azınlıklar bulunduğunu ileri sürmek veya Türk dilinden ve kültüründen ayrı dil ve kültürleri korumak, geliştirmek veya yaymak" amacıyla dernek kurulması yasak kapsamından çıkartıldı. Ayrıca, "kanunla yasaklanmış diller"i ve bunlara ilişkin pankart ve benzeri şeyleri derneklerde kullanmak mümkün hale geldi. Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri yasakları azaltıldı. AIHM tarafından işkence konusunda hükmedilen ve devletçe ödenen tazminatlardan dolayı, sorumlu personele rücu imkânı getirildi.

Üçüncü Paket

3 Ağustos 2002'de yasalaşan ve 9 Ağustos'ta yürürlüğe giren bu paket, o zamana kadar AB uyum sürecinde atılan en kapsamlı ve en cesur adım oldu. İdam cezasının kapsamı biraz daha daraltıldı; "savaş ve çok yakın savaş tehdidi" hallerinde işlenmiş olanlar dışında kalan tüm suçlar için idam cezası kaldırıldı. "Terör suçları"nın idam cezasını gerektiren suçlar kapsamından çıkarılmasıyla, Öcalan hakkındaki idam cezasının infazı kesin bir şekilde gündemden düşürüldü. (İleride de belirtileceği gibi, ölüm cezasını her koşulda kaldıran AIHS'ye Ek 13. Protokolün onama işlemleri de Şubat 2006'da tamamlanacak ve Protokol yürürlüğe girecektir.)

Sürecin başından beri en önemli konu olduğu herkesçe bilinmesine rağmen, sürekli etrafında dolanılan "kültürel haklar" meselesine de, aynı uyum paketiyle iki yönden el atıldı. Bir yandan, Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanun'un 4. maddesine yapılan ilaveyle, "anadilde yayın" Türk hukuk sistemine resmen girmiş oldu: "*Türk vatandaşlarının günlük yaşamlarında geleneksel olarak kullandıkları farklı dil ve lehçelerde de yayın yapılabilir*". Diğer yandan, Yabancı Dil Eğitimi ve Öğretimi Kanununun 2. maddesine eklenen bir hükümlerle de, "... dil ve lehçelerde..." özel kurslar açılması mümkün kılındı.

Uluslararası insan hakları hukuku külliyatıyla ve özellikle Avrupa standartlarıyla karşılaştırıldığında, bu düzenlemeler son derece mütevazı adımlar idi. Bu durum özellikle, Avrupa standartlarının temel direkleri niteliğinde olan, AK bünyesindeki "Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşme" ile "Bölgesel veya Azınlık Dilleri Şartı" dikkate alındığında ortaya çıkmaktaydı (bkz. *Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşme ve Bölgesel veya Azınlık Dilleri Şartı* kutusu).

Milliyet, 03.08.2002.

Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşme ve Bölgesel veya Azınlık Dilleri Şartı

AK bünyesinde hazırlanan bu iki metin, uluslararası hukukta azınlık ve dil haklarını güveneye almaya yönelik en önemli belgelerdir.

Şubat 1995'te imzaya açılmış ve Şubat 1998'de yürürlüğe girmiş Sözleşme; ulusal azınlıkların korunmasının Avrupa'da istikrarı, demokratik güvenliği ve barışı korumanın temel unsuru olduğundan hareket eder. Çoğulcu ve gerçek anlamda demokratik bir toplumda, ulusal azınlıklara mensup kişilerin kimliklerini ifade etmeleri, korumaları ve geliştirmeleri için en uygun koşulların yaratılması gerektiğini vurgular, bunun sağlanması için uyulması gereken ilkeleri ve bu ilkelerden doğan yükümlülükleri tanımlar.

Şart (*charte*, misak), Kasım 1992'de imzaya açılmış ve Mart 1998'de yürürlüğe girmiştir. Özel ve kamusal hayatta bölge veya azın-

lık dilleri kullanmayı yadsınamaz bir hak olarak kabul eder. Avrupa'nın farklı ülkelerinde ve bölgelerinde, bölge veya azınlık dillerinin desteklenmesi ve korunmasının, ulusal egemenlik ve toprak bütünlüğü çerçevesinde kültürel çeşitlilik ve demokrasi ilkelerine dayalı bir Avrupa inşa etmeye önemli katkı yapacağını vurgular.

Mümkün olduğu kadar çok azınlık grubunu koruyabilmek ve Türkiye ve Fransa gibi azınlık konularında hassas ülkelerin çekingenliklerini giderebilmek için, iki belgede de azınlığa hukuken kesin bir tanım getirmekten kaçınılmıştır. Buna rağmen, Türkiye, bu iki belgeyi de imzalamamıştır. AB ilerleme raporlarında bu durum bir eksiklik olarak kayda geçirilmiştir.

(M. Sancar)

Diğer yandan, Lausanne Md. 39/4 hatırlandığında, bu düzenlemelerle tanınan imkânların bir yenilik oluşturmadığı da artık sır değildi: “*Herhangi bir Türk uyruğunun, gerek özel gerekse ticaret ilişkilerinde, din, basın ya da her çeşit yayın konularıyla açık toplantılarında, dilediği bir dili kullanmasına karşı hiçbir kısıtlama konulmayacaktır*”. Yani bu düzenlemeler bu haliyle, 1923'te yapılmış Lausanne'in bile gerisinde kalıyordu. Fakat yine de, devletin Cumhuriyet tarihi boyunca Kürt sorununa yaklaşımı hatırlandığında, bu düzenlemeler, simgesel ve psikolojik anlamları itibarıyla, ciddi bir dönüm noktası oluşturmaktaydı.

Paketin diğer bir önemli yanı, AIHM kararları dolayısıyla ulusal yargılamanın yenilenmesi imkânının getirilmiş olmasıydı. Fakat bu imkânın kullanılması yoluna, ancak, “*Kesin olarak verilmiş veya kesinleşmiş olan bir kararın... tazminatla giderilemeyecek sonuçlar doğurduğu anlaşılırsa*” başvurulabilecekti. Diğer yandan bu imkân, ancak, “*bu maddelerin yürürlüğe girdiği tarihten sonra AIHM'ye yapılan başvurular üzerine verilecek kararlar hakkında*” kullanılabilirdi. Bu, mahkûm edilmiş eski DEP milletvekillerinin yararlanmasını önlemek için düşünülmüştü (bkz. DEP Krizi kutusu, Cilt II). Bu kısıtlamalara rağmen, iç hukukun AIHS'yle uyumlaştırılmasında önemli bir adım atılmış oldu.

Paket, Gayrimüslimler hakkında da çok önemli bir ilerleme getirdi. Gayrimüslim vakıflarının Bakanlar Kurulu kararıyla taşınmaz mal edinebilmelerine, ayrıca, tasarrufları altında bulunmakla birlikte tapuda üzerlerinde gözükmeyen taşınmazlarını 6 ay içerisinde tapuya tescil ettirebilmelerine olanak sağlandı.

Bununla birlikte, Türkiye'deki diğer vakıflar mal edinirken ve bu mallara tasarruf ederken, Bakanlar Kurulunun değil Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün (VGM) iznini al-

dıkları için, Gayrimüslim vakıflarına getirilen bu koşul ciddi bir ayrımcılıktı. Üstelik kanunun uygulanması için VGM'nin hazırladığı yönetmelik de Gayrimüslim vakıfları bakımından çeşitli olumsuzluklar içeriyordu: 1) Mal edinebilmeleri için, diğer vakıflardan talep edilmeyen çok fazla belge isteniyordu; 2) VGM'ye, Gayrimüslim vakıflarından istenilen belgelerin Bakanlar Kuruluna ulaşmasını engelleyecek yetkiler tanınmaktaydı; 3) Yönetmeliğin uygulanması "uluslararası mütakabiliyet" koşuluna bağlanmaktaydı. Burada üstü kapalı olarak kastedilen, Yunanistan'ın, Batı Trakya Müslüman-Türk azınlığı vakıflarına yönelik uygulamalarıydı (Oran, 2008, s. 129-130). Oysa insan haklarında mütakabiliyet uygulanamazdı (bkz. **Azınlıklar Konusunda Mütakabiliyet** kutusu).

Paket yürürlüğe girdikten sonra MHP, en önemli hükümlerin iptali için AYM'ye başvurdu. 3 Kasım 2002'de yapılan erken seçimler sonucunda, seçim beyanname-sinde "*Partimiz, ülkemizin AB'ye tam üyeliğini, modernleşme sürecimizin doğal sonucu olarak görmektedir. AB kriterlerinin... AB üyeliğinden bağımsız olarak düşünüldüğünde bile hayata geçirilmesi kaçınılmazdır*" diye ilan etmiş olan AKP tek başına hükümet oldu.

B) AKP Döneminde

Uyum paketleri AKP döneminde hızlandı ve yoğunlaştı. 2 Ocak 2003'te başlayan reform sürecinin ilk 7 ayında 4 uyum paketi Meclis'ten geçti. Ayrıca 7 Mayıs 2004'te 10 maddelik bir anayasa değişikliği yapıldı.

Bu paketlerle de, hak ve özgürlüklere ilişkin birçok kanunda, bazıları ikinci, üçüncü kere olmak üzere değişiklikler yapıldı. Bu değişikliklerin önemli bir kısmında, AB standartlarını büyük ölçüde gözetilen bir tutum benimsendi. Örneğin, önceki dönemde idare ve yargı aygıtlarının engelleme yapmalarına müsait biçimde düzenlenmiş olan hususları düzeltmede ısrarlı bir tutum izlendi. MGK'nın yetkileri sınırlandı.

1) AB Uyum Paketleri

Dördüncü Paket

"Kopenhag Paketi" olarak da anılan bu paket, 2 Ocak 2003'te kabul edildi, 11 Ocak 2003'te de yürürlüğe girdi. Gayrimüslim vakıfları ile diğer vakıflar arasında eşitlik sağlanması amacıyla hazırlanmış olmakla birlikte, bunu gerçekleştiremedi. Taşınmaz mal edinme konusunda Müslüman vakıfları için VGM'den izin almak şartı yokken, Gayrimüslim vakıfları için vardı. Üstelik, bir taşınmazın tapudan iktisabı asgari 3-3,5 ay sürüyordu. Diğer vakıflara göre Gayrimüslim vakıflarına yapılan bu ayrımcılık, ancak, 20 Şubat 2008'de kabul edilen 5737 sayılı Vakıflar Yasasıyla ortadan kaldırılacaktır. (Bkz. bölüm sonunda "Gayrimüslim Azınlık Hakları" başlığı)

Kanunun uygulanmasına ilişkin usul ve esasları belirlemek amacıyla çıkarılan yönetmelik (*Resmî Gazete*, 24 Ocak 2003), Gayrimüslim vakıflarının taşınmaz satın alma ve onlara tasarruf etme başvurularının "gerektiğinde ilgili bakanlık, kamu kurum ve kuruluşlarının görüşü alınarak" karara bağlanacağı hükmünü düzenleyerek, diğer vakıflardan talep edilmeyen bir koşul getirdi. Burada söz edilen kurum

ve kuruluşların emniyet ve istihbarat birimleri olduğu çok açıktı. Oysa yasada, yönetmelikle getirilen bu düzenlemeye dayanak olacak bir hüküm yoktu ve bu haliyle yönetmelik, Anayasa'ya (en azından, Md. 10) ve Lausanne (en azından, Md. 42/3) hükümlerine de aykırıydı.

Buna karşılık, VGM ile (azınlıklara yapılan baskıların dışarıda tepki yaratacağını bilen) Dışişleri Bakanlığı arasındaki tartışmaların sonucu olarak, yönetmelik olumlu bir düzenleme de getirdi. Buna göre, yönetmeliğe eklenen bir listede Türkiye'deki Gayrimüslim vakıfları ismen sayıldı. Süryani ve daha önce tanınmamış başka vakıfların da bu listede yer almasıyla, dolaylı da olsa, bunlar ilk kez tanınmış oldu.

Burada kayıtlı 161 Gayrimüslim vakıftan 75'i Rum, 52'si Ermeni, 18'i Musevi, 9'u Süryani, 3'ü Keldani, 2'si Bulgar, 1'i Gürcü, 1'i de Marunî vakfiydi (Oran, 2008, s. 131). Fakat listede kimi olumsuzluklar da vardı. Bu vakıflara ait taşınmazlar zikredilmemişti. Bazı Gayrimüslim vakıfları liste dışı kalmıştı. 7 Ermeni Katolik vakfı listede dışı bırakılmıştı; bu kararın iptali için Danıştay'a dava açıldı. Diğer yandan, bu ek liste de 2008 yılında hükümsüz duruma düşecektir (bkz. bölümün sonunda "Yönetmelik ve Genelge" alt başlığı).

Dördüncü Paket'te, kamu görevlilerinin işkence yaptıkları suçlamasıyla yargılanmalarında idari izin prosedürüne gerek olmadığına karar verildi. İşkence suçlarından verilen hapis cezalarının para cezasına vs. çevrilemeyeceği ve ertelenemeyeceği hükmü getirildi. Cezaevlerinden sorgu vs. amacıyla alınanların ayrılış ve dönüşte doktor muayenesinden geçirilmesi karara bağlandı. Gözaltında avukat yardımından yararlanmaksızın alınan ifadelerin delil olarak kullanılması DGM'lerde de yasaklandı.

Beşinci Paket

23 Ocak 2003'te kabul edildi, 4 Şubat 2003'te yürürlüğe girdi. Yargılamanın yenilenmesi yolu, AIHM tarafından ihlal kararı verilen bütün durumları kapsayacak hale getirildi. Buna ilişkin hükümler kanunun yürürlüğe girmesiyle işlerlik kazanacak ve kesinleşmiş kararlar ile yeni başvurular açısından da hemen uygulanabilecekti. Böylece, eski DEP milletvekillerinin de bu yola başvurma hakkı doğdu.

Altıncı Paket

19 Haziran 2003'te kabul edildi. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, paketin 19. ve 21. maddelerini, bir kez daha görüşülmek üzere TBMM'ye iade etti. Bu kısım, TMK Md. 8'in yürürlükten kaldırılmasıyla ilgiliydi. Bu maddeler, 15 Temmuz'da TBMM'de aynen kabul edildi ve paket 19 Temmuz 2003'te yürürlüğe girdi. Pakette, 8. maddenin yürürlükten kaldırılmasından başka, TMK'daki terör tanımında "şiddet ve zor kullanma" unsurunun önkoşul sayılması da öngörüldü. "Yerel dil ve lehçelerde yayın" haklarının kullanılması kolaylaştırıldı. Önceki dönemde bu haklar, uygulamanın başlayabilmesi için gerekli yönetmeliklerin geciktirilmesi ve incelikli bürokratik çabalar sergilenmesi yoluyla neredeyse işlevsiz hale gelmişti (bkz. **Kürtçe Dil Kurslarının Öyküsü** kutusu). Bu düzenleme, özel radyo ve TV'leri kapsayacak biçimde genişletildi. Diğer yandan, "Kürtçe isim yasağı" olarak bilinen uygulamanın sona erdirilmesi için Nüfus Kanununun 16. maddesinde yapılan değişiklik,

çocuklara “*ancak ahlâk kurallarına uygun düşmeyen veya kamuoyunu inciten adlar konulmayacağı*”nı öngördü.

Pakette, Vakıflar Kanununda yeni bir değişikliğe gidilerek, Gayrimüslim cemaat vakıflarının tasarrufları altındaki taşınmaz malların vakıf adına tescili için öngörülen süre uzatıldı. Böylece, Gayrimüslim vakıfları konusu arka arkaya üç ayrı AB Uyum Paketinde ele alınmış oldu. Bunun nedeni, bürokrasinin direnmesi yüzünden uygulamanın düzelmemesiydi. Diğer yandan, İmar Yasasında da değişikliğe gidilerek her din ve inanıştan ibadet yerlerinin inşasına olanak tanındı.

“Töre cinayetleri” olarak bilinen durumlarda, fiilin cezasında indirim yapılmasına olanak veren madde yürürlükten kaldırıldı.

Yedinci Paket

30 Temmuz 2003'te kabul edildi, 7 Ağustos 2003'te yürürlüğe girdi. 2003 AB İlerleme Raporunun “özel bir öneme haiz” diye nitelediği bu paketin getirdiği yenilikler şu başlıklar altında özetlenebilir:

Asker-sivil ilişkileri: MGK'nın yetkilerine bazı sınırlamalar getirildi. MGK Genel Sekreterliğinin kurul kararlarını takip ve kontrol yetkisi kaldırıldı. MGK Genel Sekreteri olarak sivillerin de atanabilmesi sağlandı. MGK'nın her ay değil, iki ayda bir toplanacağı hükme bağlandı. Farklı dilleri öğrenme kolaylaştırıldı ve bu dillerin tespitinde MGK'nın görüşünün alınmasından vazgeçildi. MGK'nın, “*Bakanlıklar, kamu kurum ve kuruluşları ile özel hukuk tüzel kişileri*”nden her türlü bilgi ve belge alma hakkı kaldırılarak özel hayatın gizliliği korundu.

Bunun dışında, ordunun sistem içindeki ağırlığını azaltmak ve ordu üzerindeki sivil denetimi güçlendirmek amacıyla, askerî harcamaları Sayıştay'ın gizlilik esası çerçevesinde denetlemesi imkânı getirildi. (Bkz. *Sayıştay Denetimi ve TSK ve Sayıştay Denetimi ve TSK (2011 Gelişmeleri)* kutuları). Ayrıca, sivillerin barış zamanında askerî mahkemelerde yargılanması uygulamasına son verildi.

İşkence: Hükümet, işkence konusunda “Sıfır Tolerans Politikası” izleyeceğini ilan etmişti. Ceza Muhakemeleri Usulü Kanununda yapılan bu değişiklikle; işkence ve kötü muamele suçlarına ilişkin soruşturma ve kovuşturmaların acele işlerden sayılarak öncelik ve ivedilikle ele alınacağı, bu suçlarla ilgili davalarda zorunluluk olmadıkça duruşmalara 30 günden fazla ara verilemeyeceği ve adli tatilde de bu davaların görüleceği kabul edildi.

Dernekler ve vakıflar: Bazı istisnalar dışında kamu görevlilerine, yükseköğretim öğrencilerine ve tüzel kişilere dernek kurma ve derneklere üye olma hakkı tanındı; derneklerin şube kurmalarını yasaklayan hükümler kaldırıldı. Türkiye'de kurulan vakıflar, Dışişleri Bakanlığının görüşü alınarak ve İçişleri Bakanlığının izniyle, yurt dışında kurulmuş vakıf veya kuruluşlara üye olabilecekler ve amaçlarını gerçekleştirmek için onlarla işbirliği yapabileceklerdi. Yabancı ülkelerde kurulmuş vakıflar da aynı prosedürden geçerek Türkiye'de faaliyette bulunabileceklerdi.

Bunların yanı sıra, TMK'nın 7. maddesi de değiştirildi ve AIHM'nin aradığı kriterlerin karşılanması amacıyla “şiddete başvurmaya teşvik” unsuru madde metnine dahil edildi (bkz. *Terörle Mücadele Kanunu Md. 7 ve 8* kutusu).

Sayıştay Denetimi ve TSK

Yedinci Uyum Paketiyle, 1967 tarih ve 832 sayılı Sayıştay Kanununa, Sayıştay'ın denetim yetkisini genişleten bir madde eklendi. TSK'nın elinde bulunan devlet malları da, Sayıştay'ın denetim yetkisi kapsamına alındı. Aynı maddenin ikinci fıkrasında, bu denetimin, milli savunma hizmetlerinin gerektirdiği gizlilik esaslarına uygun olarak yapılacağı belirtiliyordu. Buna ilişkin esas ve usuller, Genelkurmay Başkanlığının ve Sayıştay'ın görüşü alınmak suretiyle Milli Savunma Bakanlığı (MSB) tarafından hazırlanarak Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilecek "Gizli" bir yönetmelikle düzenlenecekti. Bu düzenleme, 1982 Anayasasının "Sayıştay" başlığını taşıyan 160. Maddesine göre yapılmıştı.

Mayıs 2004'te yapılan anayasa değişikliğiyle, 160. maddenin "*Silahlı Kuvvetler elinde bulunan Devlet mallarının TBMM adına denetlenmesi usulleri, Milli Savunma hizmetlerinin gerektirdiği gizlilik esaslarına uygun olarak kanunla düzenlenir*" diyen son fıkrası kaldırıldı. Böylece, TSK'nın elinde bulunan devlet mallarının denetiminin "gizlilik esasına göre" yapılması bir anayasal zorunluluk olmaktan çıkarıldı.

Bundan sonra kamuoyunda Sayıştay Kanununun da aynı yönde değiştirileceği beklentisi doğdu. Ama hükümet, bu beklenti-

yi karşılayacak adımları 2010'a kadar atmadı. Yeni Sayıştay Kanunu teklifi, nihayet 1 Şubat 2010'da, AKP adına TBMM Başkanlığına sunuldu. Hemen Genelkurmay Başkanlığının tepkisi geldi. MSB ile Genelkurmay Başkanlığı temsilcileri, alt komisyonda sert eleştiriler yaparak, 6 değişiklik önergesi verilmesini sağladılar (*Milliyet*, 11.03.2010). Sonuçta; TSK, MİT ve Emniyet'in Sayıştay tarafından denetlenmesini öngören madde tekliften çıkartıldı (*Sabah*, 09.04.2010).

3 Aralık 2010'da kabul edilerek 19 Aralık'ta yürürlüğe giren 6085 sayılı yeni Sayıştay Kanunu, Sayıştay denetiminin kapsamını genişleten ve etkisini artıran düzenlemelere yer verdi. Öte yandan, Md. 44/2'deki hüküm, "gizlilik esasını" yumuşatarak da olsun koruyarak, "saydamlık ilkesi"nin tam anlamıyla gerçekleşmesini engelledi. Hükümde, "*savunma, güvenlik ve istihbarat ile ilgili kamu idarelerinin ellerinde bulunan devlet mallarının bu Kanun uyarınca yapılacak denetimi sonucunda hazırlanacak raporların kamuoyuna duyurulmasına ilişkin hususlar; ilgili kamu idarelerinin görüşleri alınarak Sayıştay tarafından hazırlanıp Bakanlar Kurulu'na çıkarılacak bir yönetmelikle düzenlenir.*" denildi. (Ayr. bkz. **Sayıştay Denetimi ve TSK (2011 Gelişmeleri)** kutusu)

(M. Sancar)

2) Mayıs 2004 Anayasa Reform Paketi

Anayasa'nın 9 maddesinde değişiklik öngören, 1 maddesini de kaldıran tasarı 7 Mayıs 2004'te kabul edildi ve 22 Mayıs 2004'te yürürlüğe girdi. Devlet Güvenlik Mahkemeleri (DGM) kaldırıldı. Sayıştay'ın, TSK'nın elindeki devlet mallarını TBMM adına denetleme yetkisi yeniden düzenlendi (bkz. **Sayıştay Denetimi ve TSK** kutusu). YÖK'te Genelkurmay'ın temsil edilmesi uygulamasına son verildi. Ölüm cezası tamamen kaldırıldı.

Değişikliklerden biri gerçekten devrim niteliğindediydi. Uluslararası antlaşmaların onanmasıyla ilgili 90. maddeye bir 5. fıkra eklendi: "*Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası andlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası andlaşma hükümleri esas alınır*". Böylece, çok çeşitli yasalarda bulunan ve Türkiye'nin imzaladığı insan hakları sözleşmeleriyle çatışan antidemokratik hükümlerin

Sayıştay Denetimi ve TSK (2011 Gelişmeleri)

Sayıştay Başkanlığı, Sayıştay Kanununda (SK) sözü edilen "gizli" yönetmeliğin hazırlanması için kendi bünyesinde bir komisyon oluşturdu. Kanun gereği "*ilgili kamu idarelerinin*" (yani; savunma, güvenlik ve istihbaratla ilgili kamu kurumlarının) görüşü alındı (bkz. **Sayıştay Denetimi ve TSK** kutusu).

Basındaki haberlere göre, TSK, resmen açıkladığı muhalif tutumuna ilaveten, komisyona baskı da yaparak, komisyonun bu konudaki düzenlemelerini değiştirtti. Bu değişiklikten sonra, raporların açıklanıp açıklanmayacağı konusunda Sayıştay'ın karar verme yetkisinin ortadan kaldırıldığı ve Sayıştay'ın bağımsızlığının zedelendiği öne sürüldü (M. Baransu, *Taraf*, 28.11.2011). Sayıştay ise, yaptığı açıklamada, bu iddiayı reddetti (*Taraf*, 29.11.2011). Fakat kanun, güvenlik bürokrasisini (TSK, Polis ve Jandarma, MIT) denetleyecek kuralları koyacak olan yönetmeliğin oluşturulması sürecine bizzat bu bürokrasiyi de katmıştı. Bu yüzden, denetlemenin şeffaflığı konusunda işin başından taviz vermiş bulunuyordu.

Nitekim yönetmeliğin Ağustos 2012'de yayımlanmasıyla durum açıklığa kavuşmuş oldu. 5. maddede hangi konuların kamuoyuna açıklanmayacağı belirtilmişti. Bu düzenlemeye göre savunma, güvenlik ve istihbarat kurumlarının ellerinde bulunan malların buldukları yerler, bunların miktarı, teknik özellikleri, bu malların nerede ve nasıl kullanıldıklarına ilişkin bilgiler kamuoyuna açıklanmayacaktı. Ayrıca örtülü ödenek yoluyla bu kurumlara alınan mallar ve kanunların açıklanmasını yasakladığı durumlar da aynı kapsama alınmıştı.

Bu düzenlemeyle; savunma, güvenlik ve istihbarat kurumlarının demokratik gözetim ve denetimini engellemiş oldu. Kurumların şeffaf ve hesap verebilir olmamaları, bu kurumların icraatlarından sorumlu olan siyasi iktidarların da demokratik denetim ve gözetim dışında kalmaları sonucunu doğurmayı müsaıttı.

Diğer yandan, TSK bütçesinin dahi par-

lamentodan yeterince tartışılmadan geçtiği Türkiye'de, bu bütçeye dışarıdan katkı yapan fakat bütçede görünmeyen kaynaklar bakımından tam bir denetimsizlik bulunmaktadır. Savunma Sanayii Müsteşarlığı (SSM) bünyesi içinde; kamu kuruluşu olan 6 askerî fabrika, içinde TSK'yı Güçlendirme Vakfına ait ASELSAN ve HAVELSAN'ın da dahil olduğu 14 kuruluş, ortaklık kurulan 26 özel şirket ve yabancılarla ortak olunan 11 şirket vardır. 662 sayılı KHK ile SK Md. 4/1'de yapılan değişiklik sonucu, kamu payı % 50'den az olan şirketlerin ortaklık hakları bakımından dahi denetlenmeleri imkânı ortadan kaldırılmıştır.

SSM, bu haliyle, bazı bakanlıklardan daha büyük bir teşkilata ve bütçeye sahiptir ve bu devasa yapı demokratik sivil denetim dışındadır. Bu yapının MSB içine alınıp bütçesinin MSB bütçesine dahil edilerek parlamento denetimine sokulması gerekmektedir.

Tabii, askerî bütçenin de MSB'deki sivil teknik kadrolar tarafından hazırlanıp parlamentoya sunulması şarttır. Uluslararası Şeffaflık Örgütü, savunma bütçelerindeki şeffaflığı konu alan Ekim 2011 tarihli raporunda, Türkiye'yi "orta düzeyde" şeffaflığa ulaşmamış ülkeler arasında, Nepal ve Uganda'dan geride, Tanzanya ve Vietnam'la aynı kategoride ilan etmiştir (L. Kemal, *Taraf*, 17.02.2011).

19 Aralık 2010'da yürürlüğe giren SK Md. 4/1-ç metniyle, kamu idareleri bütçelerinde yer alıp almadığına bakılmaksızın özel hesaplar dahil tüm kamu hesapları, fonları, kaynakları ve faaliyetleri denetim kapsamına alındığından, askerî gazino ve kantinler de Sayıştay denetimine girmiştir. Lojman gelirleri ise doğrudan bütçeye gitmektedir.

SK Md. 7/2, kamu kaynaklarının etkili, ekonomik, verimli ve hukuka uygun olarak elde edilmesinden, kullanılmasından, muhasebeleştirilmesinden, raporlanmasından ve kötüye kullanılmaması için gerekli önlemlerin alınmasından yetkilileri sorumlu tutmuştur.

(Ümit Kardeş)

dikkate alınmayacağı açıkça belirtilmiş oluyordu. Özellikle yargı organlarını uluslararası insan hakları standartlarına uygun davranmaya zorlaması açısından, bu hüküm uygulamada köklü ve sürekli bir reform kaynağı olma potansiyeline sahipti.

Bütün bu reformlara rağmen, yaşandığı sırada fark edilmesi zordu ama, 2004 yılı aynı zamanda, yakın gelecek açısından, bu bölümde sözü edilecek vahim göstergelerle dolu bir yıl da oldu. Hrant Dink'e, Sabiha Gökçen haberi yüzünden MİT ve Genelkurmay ciheti dahil çeşitli baskılar başladı. Üç yıl sonra Hrant Dink'in öldürülmesiyle sonuçlanacak süreç Trabzon'da Yasin Hayal'in McDonalds'a bomba atmasıyla başladı. PKK ateşkesten vazgeçti. TCK tartışmaları başladı. Uğur Kaymaz evinin önünde öldürüldü. AİHM'nin Leyla Şahin kararı çıktı. Ortamın yavaş ama kararlı biçimde gerginleşmesinin, kendini yargı alanında sert biçimde açığa vurması, resmî bir rapora, Azınlık Raporuna dava açılmasıyla oldu (bkz. **Azınlık Raporu ve Davası** kutusu). Yargı organları, çok büyük çoğunlukla, dönemin sonuna kadar bu anayasa değişikliğini (ve getirdiği demokratik uluslararası antlaşma hükümlerini) görmezden gelecekler, kısıtlayıcı ulusal hukuku uygulamaya devam edeceklerdir (bkz. Dönemin Bilançosu bölümü).

II) İnsan Hakları İhlalleri

(Bu konunun uluslararası alana yansımaları konusunda ayrıca bkz. Uluslararası Örgütlerle İlişkiler: BM'de Türkiye bölümü).

A) Yaşam Hakkı

2000'ler, yaşam hakkının ağır biçimde ihlal edildiği bir dönem oldu. Cezaevlerine yapılan kanlı "Hayata Dönüş Operasyonu", güvenlik güçlerinin "yargısız infaz" olarak nitelenebilecek operasyonlarından Uğur Kaymaz olayı, Şemdinli Olayı ve bir de 2011 sonunda patlayan Uludere olayı, bunların en öne çıkanlarıydı. (Bkz. **Uludere Olayı** kutusu).

Bunun dışında, polisin aşırı şiddet kullanmasından kaynaklanan yaşam hakkı ihlalleri 2000'ler boyunca devam etti. Özellikle, Polis Vazife ve Salahiyetleri Kanununun Haziran 2007'de yapılan değişikliklerden sonra, polis şiddetinde ve bu şiddet sonucunda meydana gelen ölümlerde belirgin bir artış oldu. Sıklıkla "dur ihtarına uymama" gerekçesine dayandırılan bu ölümlerin tipik bir örneği olan Baran Tursun olayı, bu tür ihlallerin simgesi haline geldi. Baran Tursun'un ailesi tarafından kurulan Baran Tursun Vakfının (Baransav) bir çalışmasına göre, sadece 2007-2010 arasında 92 kişi bu tür ihlaller sonucunda hayatını kaybetti (<http://baransav.com/?&Bid=237045>). (Bkz. **Polis Vazife ve Salahiyetleri Kanunu 2007 Değişikliği** kutusu).

1) "Hayata Dönüş Operasyonu"

19 Aralık 2000 günü, siyasi suçlardan tutuklu ve hükümlü olanların F Tipi cezaevlerine nakledilmesi ve sürmekte olan ölüm oruçlarına son verilmesi gerekçeleriyle, 20 cezaevine eşzamanlı olarak operasyon başlatıldı. Adı medyaya "Hayata Dönüş"

Azınlık Raporu ve Davası

İnsan Hakları Danışma Kurulu (IHDK), AB adaylığı sürecinde Kopenhag siyasi kriterlerini yerine getirmek için yapılan reformlar arasında, 12 Nisan 2001'de yasayla Başbakanlık bünyesinde kuruldu. Kuruluş yönetmeliği md. 5/a, b ve d'ye göre, görevleri arasında, insan haklarından sorumlu bakana "tavsiyelerde bulunmak, öneriler ve raporlar sunmak, görüş bildirmek, idari önlemlerin alınmasını tavsiye etmek" de bulunuyordu. Bu raporlardan "Azınlık Hakları ve Kültürel Haklar" adıyla Ekim 2004'te yayınlanan ve kamuoyunda "Azınlık Raporu" olarak tanınan, Ağustos 1995'deki Prof. D. Ergil ve Ocak 1997'deki Prof. B. Tanör raporları gibi (bkz. Cilt II, s. 223) ciddi yankılara ve tepkilere yol açtı.

Rapor, 5 bölümden oluşan bilimsel bir tahlildi. Beşinci bölümde iki noktaya dikkat çekilmekteydi: 1) Aynı zamanda başat etnik/dinsel grubun adı olan "Türk" kavramının üst-kimlik olarak uygulanması diğer alt-kimlikleri yabancılaştırmaktadır; bu etnik kavram yerine, herkesi kucaklayan toprak temelli "Türkiyeli" kavramının kullanılması birleştirici olacaktır; 2) Sevr Sendromunun etkisiyle, en masum alt-kimlik ifadeleri bile Türkiye'yi parçalamak olarak yorumlanmakta, demokrasiyi tahrip etmekte ve ülkeye büyük zarar vermektedir.

Rapor'un sağ kesimden, ölüm tehditlerini de içeren büyük tepki çekmesinin esas sebebi de bu "Türkiyeli" önerisi oldu. Çünkü bu husus, "[Hanefi-Sünni] Müslüman Türk" kavramını üstünlük düzeyinden alıp, bütün vatandaşların eşitliği düzeyine getirecek bir felsefi nitelik taşımaktaydı.

IHDK, yönetmeliğinin 6/a maddesine göre yılda 3 kez toplanması gerektiği halde, bir daha toplantıya çağırılmadı. Rapor'un yazarı Prof. Baskın Oran ve Rapor'u oylatan (24 kabul, 7 ret, 2 çekimser) IHDK Başkanı Prof. İbrahim Kaboğlu, "Yargı'yı aşıştırmak" (TCK md. 301/2) ve "halk arasında kin ve nefret yaymak" (TCK md. 216) suçlamaları sonucu 5'er yıl hapis istemiyle Kasım

2005'te mahkemeye verildiler. Dava md. 216'dan beraatla, 301/2'den suçlamanın düşürülmesiyle sonuçlandı. Ankara Cumhuriyet Savcısı temyiz etti. Yargıtay 8. Ceza Dairesi hükmü bozunca Yargıtay Başsavcılığının itirazıyla dosya Yargıtay Ceza Genel Kuruluna (YCGK) gitti. YCGK 18.07.2008 tarihli kararıyla iki profesörü aklayarak davayı bitirdi. Bu kararın önemi şuradaydı ki, şiddet çağrısı içermemesi nedeniyle "kamu düzeni" ve "kamu güvenliği" açısından Rapor'un "açık ve yakın tehlike" taşımadığını söylüyor, bu nedenle de, devletin Anayasa'yla belirlenmiş temel resmî görüşünü reddetmenin, ifade özgürlüğü kapsamına girdiğini tescil ediyordu.

Azınlık Raporu, "alt-üst kimlik" terminolojisini başbakanın sokaktaki vatandaşa kadar geniş bir kesime ilk defa duyuracak, bu arada Öcalan, "T.C. üst-kimliğini kabul ediyoruz. Alt-kültürel kimlik önündeki engellerin kaldırılmasını istiyoruz" diyecektir (*Hürriyet*, 07.12.2005). "Türkiyeli" kavramı yaklaşık beş yıl sonra medyada kullanılmaya başlanacaktır.

Karikatür: Latif Demirci.

(B. Oran)

Polis Vazife ve Salahiyetleri Kanunu 2007 Değişikliği

Kürt taleplerine ilişkin ciddi bir gelişme görülmediği için PKK'nın 1 Haziran 2004'te ateş-kese son vermesiyle birlikte tırmanan çatışmalar (bkz. Dönemin Bilançosu bölümü), güvenlik politikalarının sertleştirilmesi talebine vesile oldu. Bunun için kullanılan başlıca argüman, AB uyum yasalarıyla getirilen özgürlüklerin "terörle mücadelede zaaf yaratığı" şeklindeydi. Hükümet, bu talepleri karşılamak için geriye adımlar atmaya başladı. Önce TMK'da kapsamlı değişiklikler yapıldı. Sonra, Polis Vazife ve Salahiyetleri Kanununda (PVSK) Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun 2 Haziran 2007'de kabul edildi ve 14 Haziran 2007'de 5681 sayıyla yürürlüğe girdi.

Bu kanunla, polise bazı yeni yetkiler tanındı, mevcut yetkiler de genişletildi. Polis; kişileri ve araçları, edindiği izlenime göre durdurabilecek, kimlik sorabilecekti. Kendisine pasaport vs. belge için başvuranlar ile her türlü sebeple gözaltına alınanların parmak izini alabilecek, 80 yıl saklayabilecekti.

En önemlisi, polisin silah kullanma yetkisi, "zor kullanma" kavramı da eklenerek yeniden yapılandırıldı (PVSK Md. 16). Polis, sadece kendisine karşı silah kullanıldığı hallerde değil; bedenî kuvvet ve maddî güç kullanarak etkisiz hale getiremediği her direniş karşısında, yani kendisine sopa, pankart, taş gibi araçlarla mukavemet edilmesi durumunda da "duraksamadan ateş" edebilecekti. Yasada açıkça belirtilmemekle birlikte, polisin kullanacağı silah ateşli silah, saldırganın kullanacağı silah ise her türlü araç olarak belirlendi.

Bu düzenleme, tıpkı 2006'daki TMK de-

şiklikleriyle getirilen hüküm gibi, AYM içtihadını açıkça yok saydı. Çünkü AYM, TMK'da değişiklik yapan 1996 tarihli kanunun silah kullanma yetkisine dair hükmü konusunda, "can güvenliğini daha az tehlikeye sokan yöntemlere başvurulmaksızın doğruca ve duraksamadan hedefe karşı ateşli silah kullanılması"nı Anayasa Md. 17'ye aykırı bulularak iptal etmişti. Öte yandan, PVSK Md.16, uluslararası insan hakları standartlarıyla da çatışma halindeydi, çünkü BM Kanun Adamlarının Zor ve Silah Kullanmalarına Dair Temel İlkeler şöyle demekteydi: "Sadece yaşamı korumak için kesinlikle kaçınılmaz olduğu zaman kasten öldürücü silah kullanılabilir."

Değişik insan hakları kuruluşları, PVSK'da yapılan değişikliklerle birlikte, başta yaşam hakkı olmak üzere, polisten kaynaklanan insan hakları ihlallerinde belirgin bir artış olduğunu vurguladılar. Ör. Türkiye İnsan Hakları Vakfı Dokümantasyon Merkezi verilerine göre, yasa değişikliği yapılmadan önce "yargısız infaz/dur ihtarı/rastgele ateş açma" sonucunda 2007'de yaşanan kayıplar 24 iken, yasadaki değişiklikle birlikte 2008'de 37'ye, 2009'da da 48'e yükselmişti. Gözaltında ya da cezaevinde ölüm vakaları da 2007'de 10 iken; 2008'de 39'u cezaevinde 8'i de gözaltında olmak üzere toplam 47'ye, 2009'da da 33'ü cezaevinde, 6'sı gözaltında olmak üzere toplam 39'a çıkmıştı. 2007'yi izleyen üç yılda 50 faili meçhul cinayet, 109 yargısız infaz, 96 gözaltı ve cezaevinde ölüm olayı gerçekleşmişti (www.tihv.org.tr).

(M. Sancar)

olarak bildirilen, fakat 2011'de ulaşılan Jandarma belgelerinde "Tufan" olarak geçen harekât, bir EMASYA operasyonuydu (bkz. EMASYA Protokolü kutusu). Ana hedefi İstanbul Bayrampaşa Cezaevi olan ve söndürülemeyen yangın bombalarının kullanıldığı operasyonda, 28'i hükümlü ve tutuklu, 2'si asker toplam 30 kişi öldü; çok sayıda kişi yaralandı. Ölen askerlerden birinin, mahkûmların değil askerlerin açtığı ateş sonucu hayatını kaybettiği, Üsküdar 1. Ağır Ceza Mahkemesinin başvurduğu Adli Tıp Kurumunca belirlendi (Ahmet Şık, *Radikal*, 13.01.2003). Protesto amacıyla 2007'ye kadar sürdürülen ölüm orucu eylemlerinde ise toplam 90 kişi öldü; yaklaşık 500 kişi de, uzun süren açlık ve yetersiz beslenmeye bağlı Wernicke-Korsakoff hastalığına yakalandı.

Yoğun biçimde gelen yargılama taleplerinden sonra, yalnızca Bayrampaşa Cezaevi operasyonu için dava açıldı. Bunun sanıkları da, o gün görevli olan 39 er olarak belirlendi. Dava için soruşturmaya izin verilmesi 3 yıl, Jandarma'nın operasyona katılan isimleri savcılığa bildirmesi ise 6 yıl sürdü. 23 Kasım 2010'da yapılan ilk duruşmada mahkeme, komutanlıklardan operasyonun planını ve kamera kayıtlarını istedi. Dosyaya giren plan sonucunda, 11 yıldır gizlenen durum ortaya çıktı (*Radikal*, 06.04.2011). 12 mahkûmun öldüğü, 77 mahkûmun yaralandığı Bayrampaşa'da, mahkûmların, birbirlerine ateş etme ve birbirlerini yakma sonucu öldüklerini öne süren olay yeri tutanağını imzalayan görevlilerin sicil numaralarının sahte olduğu anlaşıldı (*Milliyet*, 30.11.2011). Dönem sonunda, bu konuda açılmış dava devam ediyordu. Diğer yandan, operasyonda yaralanan dört kişinin AIHM'ye açtığı dava, Kasım 2012 sonunda, Türkiye'nin AIHS Md. 2'yi (yaşam hakkı) ihlalden mahkum olmasına yol açtı.

19 Aralık 2000'de düzenlenen "Hayata Dönüş Operasyonu"nda toplam 30 kişi hayatını kaybetti. Kaynak: http://www.candundar.com.tr/_v3/index.php#!#Did=17516

2) Şemdinli Olayları

9 Kasım 2005 tarihinde, Hakkâri'nin Şemdinli ilçesindeki Umut Kitabevine bir bombalı saldırı oldu. 2 kişi öldü, 10 kişi yaralandı. Bombayı attığı öne sürülen kişinin sığındığı otomobil halk tarafından durduruldu ve içindeki üç kişi (PKK itirafçısı Veysel Ateş ve astsubaylar Ali Kaya, Özcan İldeniz) yakalanarak polise teslim edildi. Hakkâri Jandarma Komutanlığına ait olduğu belirlenen otomobilin bagajında silahlar, cep hane, bomba malzemeleri, krokiler vs. bulundu. Yakalanan üç kişinin serbest bırakıldığı söylentileri üzerine halk sokaklara döküldü.

Otomobilde keşif yapılırken kalabalığın üzerine bir arabadan ateş açıldı; 1 kişi öldü, 5 kişi yaralandı. Ateşi açan Tanju Çavuş adlı uzman

Umut Kitabevi'ne yönelik bombalı saldırı, Şemdinli'de halk tarafından da protesto edilmişti. Kaynak: http://en.habervesaire.com/site_media/uploads/2008/02/19/semdinli1.jpg

çavuş tutuklandı fakat Ocak 2006'daki ilk duruşmasında tahliye edildi. Bu arada Mayıs 2008'de bir müteahhidi öldürmekten kesinleşmiş ceza almış durumdayken (*Taraf*, 18.05.2011), Yargıtay 1. Dairesi, meşru müdafaa gerekçesiyle, kendisinin 8 yıl 4 ay ceza aldığı Şemdinli davasından beraatını istedi (*Taraf*, 25.09.2011). T. Çavuş'un dosyası bidayet mahkemesine dönecek ve bu sefer mahkeme Nisan 2012'de beraata hükmedecektir.

Ülke içinde ve dışında büyük yankı yaratan Şemdinli olayları konusunda dönemin Jandarma Genel Komutanı Org. Fevzi Türkeri, Susurluk benzetmesine karşı çıkarak, meselenin “lokal” olduğunu söyledi. Dönemin Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Yaşar Büyükanıt astsubaylardan biri için “Tanırım, iyi çocuktur” dedi. Bu söz, yargıyı etkileme açısından çok eleştiri aldı.

Olayı araştıran Van Cumhuriyet Savcısı Ferhat Sarıkaya, hazırladığı iddianame-de Org. Büyükanıt ile Şemdinli arasında bağlantı kurunca; Adalet Bakanı Cemil Çiçek'in onayıyla HSYK kendisini avukatlık dahi yapamayacak biçimde 20 Nisan 2006'da meslekten ihraç etti (12 Eylül 2010 referandumunu sonrası HSYK tarafından göreve iade edilecektir). TBMM Şemdinli Komisyonunda sorulan “Olay önlenemez miydi?” sorusuna “Hırsız evin içindeyse, kilit işe yaramaz” diyerek patlamadan Jandarma'nın sorumlu olduğunu ima eden Emniyet Genel Müdürlüğü İstihbarat Daire Başkanı Sabri Uzun da görevden alındı (21 Mart 2006).

Mahkeme sanık astsubayları 39 yıl 5 ay 10'ar gün, PKK itirafçısını da 9 yıl 10 ay 27 gün hapse çarptırdı (19 Haziran 2006). Yargıtay 9. Ceza Dairesi kararı bozdu ve dosyanın askerî yargının görev alanına girdiğine hükmetti. Mahkeme karara uymayınca, başkan ve üyeler başka illere atandılar. Yeni heyet dosyayı askerî yargıya gönderdi. Orada sanıklar ilk duruşmada tahliye edildi (14 Aralık 2007). Ama daha sonra askerî mahkeme, yapılan onuncu duruşmada, asker kişilerin sivil mahkemelerde yargılanmasının önünü açan kanun değişikliğini gerekçe göstererek 'görevsizlik' kararı verdi ve dosyayı sivilce gönderdi (22 Ocak 2010). Askerî Yargıtay (18 Şubat 2011) ve Uyuşmazlık Mahkemesi de (12 Mayıs 2011) aynı karara vardı. Zaten bu arada anayasa referandumunu sonuçlanmıştı (bkz. **Anayasa Referandumu-2010** kutusu). Van 3. Ağır Ceza üç sanığı tekrar 39 yıl 10 ay 27'şer güne çarptırdı (10.01.2012).

Şemdinli olayları ve sonrasındaki gelişmeler, AB organları tarafından yakından takip edildi. 2005'ten sonraki bütün ilerleme raporlarında konuya yer verildi. Örneğin, 2006 İlerleme Raporunda, Şemdinli olayları örnek gösterilerek, HSYK'nın işleyişinin şüphe uyandırdığı ifade edildi. 2009 Raporunda, “bu orantısız kararın HSYK'nın bağımsızlığı hakkında şüpheler uyandırdığı” kaydedildi.

Şemdinli olayları, hükümet-ordu ilişkileri ve yargının işleyiş konularında, yankıları sonraki yıllarda da hissedilen ciddi sonuçlar doğurdu. Askerlerin tutumu ordunun sistem içindeki ağırlığını korumaya yönelik bir mesaj, Savcı Sarıkaya'nın meslekten ihraçı ise askerlerin yasadışı faaliyetlerinin soruşturma konusu yapılması ihtimaline karşı sivil savcılara gözdağı olarak yorumlandı. Nitekim, hakim ve savcılarla yapılan mülakatlara dayanan bir çalışmanın verilerine göre, kimi hakim ve savcılar, bu olaydan sonra yargı çevrelerinde bir “Ferhat Sarıkaya sendromu” yaşandığını belirttiler (Sancar ve Atılgan, s. 68-69).

3) Faili Meçhul Cinayetlerdeki Gelişmeler

İttihat ve Terakki günlerinde başlamış siyasî cinayetler, Gladio tipi yapılanmanın (bkz. “Derin Devlet” Tartışması kutusu, Cilt II) Türkiye’de yerleşmesi üzerine günlük hayatın parçası oldu. 70’lerde sağ-sol, özellikle 90’larda da devlet-Kürt biçiminde gelişen siyasi çatışma; faili meçhul cinayetleri, hasmı yok etmek için sık başvurulan bir silah haline getirdi.

Kullanılan tanıma göre (doğuda-batıda, tetikçisi bulunmuş-bulunamamış), sayılarının 2.500 ilâ 17.500 olduğu ileri sürülen (Erdoğan, s. 1-3; Alp kaya, s. 31-63) faili meçhul cinayetler, özellikle 1990’ların ilk yarısından itibaren kamuoyunun gündemine yerleşti. Konuya ilgiyi, en başta, Galatasaray Lisesinin önünde 27 Mayıs 1995’ten itibaren toplanmaya başlayan “Cumartesi Anneleri” sağladı. Bu eylemde, Arjantin’de cuntadan beri her hafta perşembe günü Plaza Del Mayo adlı meydana toplanan “Plaza Del Mayo Büyükkanneleri” örnek alınmıştı.

1990’lar boyunca hazırlanan 3 ayrı raporun yanı sıra, Başbakanlık Teftiş Kurulu Başkanı Kutlu

Savaş tarafından hazırlanan “Susurluk Raporu”nda da, başta “Yüksekova Çetesi” olmak üzere, faili meçhul cinayetlerin devletiçi bağlantıları hakkında önemli bilgiler yer aldı (bkz. Susurluk Davasında Son Durum ve “Yüksekova Çetesi” Olayı kutuları).

Cumartesi Anneleri 1995 yılından beri eylemlerine devam ediyor. Kaynak: <http://www.birgun.net/actuals/1297416747.jpg>

Susurluk Davasında Son Durum

12 Şubat 2001’de sonuçlanan davada (bkz. **Susurluk Kazası Olayı** kutusu, Cilt II) ceza alan asker ve polis yetkililer en fazla 2,5 yıl yattıktan sonra çıktılar. Kamyon şoförü Hasan Gökçe, Susurluk Asliye Ceza tarafından 3 yıl hapis ve 945.000 TL ağır para cezasına çarptırıldı (26 Mayıs 1997). Hapis cezası 6.420.000 TL ağır para cezasına çevrildi. Ayrıca, kazada ölen eski emniyet müdürü Hüseyin Kocadağ’ın eşi Kıymet Kocadağ’a da 100.000.000 TL tazminat ödemeye mahkûm edildi. (TL’nin değeri, o günün tarihi itibarıyledir).

Emniyet Özel Harekât Dairesi eski başkan vekili İbrahim Şahin “hafıza kaybı” raporu alarak bu davadan kurtulduysa da, adı Sapanca-Düzce-Izmit üçgenindeki faili meçhul cinayetlerle ilişkilendirilen ama hiç yargılanmayan E.

Tuğ. Veli Küçük’le birlikte 2011’de Ergenekon davasının tutuklu sanığı olarak yargılanmaktaydı. Sedat Bucak 1999’da milletvekili seçilemeyince 2. Ağır Ceza’da beraat etti. Karar Yargıtay’dan dönünce 2006’da 1 yıl 15 gün hapse çarptırıldı; ceza ertelendi. Mehmet Ağar dokunulmazlığı nedeniyle 12 yıl boyunca yargılanamadı. 2007’de milletvekili seçilemeyince Danıştay Ağar’ın yargılanmasına karar verdi. Dosya çeşitli mahkemelerde 4 yıl dolaştıktan sonra Ağar “cürüm işlemek amacıyla kurulan silahlı örgütün yöneticisi” olmaktan 15 Eylül 2011’de 5 yıl hapse çarptırıldı. Hükümün Nisan 2012’de onanmasının ardından, Ege’de yaşayan ailesinin yakınlarında bulunan ve tadil edilen Yenipazar Cezaevine konuldu.

(B. Oran) (Kaynak: Akçura, s. 107-122)

“Yüksekova Çetesi” Olayı

“İkinci Susurluk” diye de bilinen “Yüksekova Çetesi” veya “Üniformalı Çete” olayı, itirafçı Kahraman Bilgiç’in jandarmaya verdiği ve sonradan TBMM Susurluk Komisyonu tutanaklarına da geçen ifade sonucunda, 1996’da ortaya çıktı. Kutlu Savaş Raporuna göre; aralarında bir albay dahil 5 askerin bulunduğu kişilerden oluşan çete PKK adına haraç topluyor, fidye için adam kaçııyor, uyuşturucu ve silah kaçakçılığı yapıyordu.

Mart 2001’de Diyarbakır DGM 13 sanığa çeşitli ağır hapis cezaları verdi. Fakat Yargıtay 6. Ceza, Şubat 2002’de 5 sanığın cezasını “eksik soruşturma” gerekçesiyle bozdu ve 8 sanığın beraat kararlarını onadı. Dava sonunda 1 emekli binbaşı, 1 yüzbaşı, 1 özel timci, 1 korucubaşı ve 1 PKK itirafçısı 4 ilâ 31

yıl arası cezalara çarptırıldı. Bu karar da Yargıtay 6. Ceza’ya gitti ve yine bozuldu. Üçüncü kez başlayan davanın sonunda, daha önce ceza almış rütbeli sanıklar delilsizlikten beraat ettiler (2005). Tek ceza alan, olayı ihbar eden PKK itirafçısı Kahraman Bilgiç oldu, ama Yargıtay, yattığı süreyi dikkate alarak onu da tahliye etti.

Yargıtay 6. Ceza, davayı 28 Kasım 2007’de zaman aşımından düşürdü. Yargıtay Ceza Genel Kuruluna başvurulduysa da, dava zaman aşımından 27 Ağustos 2010’da son olarak düştü. 2005’teki beraat kararı nedeniyle, ALHM Türkiye’yi Aralık 2007’de 103.000 Avro tazminata mahkûm etti.

(B. Oran)

Bütün bu araştırmalara ve TBMM raporlarına rağmen, faili meçhul cinayetler aydınlatılmadı. Konu 2010’da tekrar gündeme geldi. E. Kora. Atilla Kıyat 2 Ağustos’ta televizyonda, 1993-1997 arasında terörle mücadele adı altında işlenen bu cinayetleri, o dönem yüzbaşı ve üsteğmen rütbesinde olan kişilerin kendi başlarına değil, emir üzerine devlet politikası icabı işlediklerini söyledi (bkz. Dönemin Bilançosu bölümü). Kıyat, “kişisel kanaat” olarak nitelediği bu sözleri, tanık olarak dinlendiği ve Diyarbakır 6. Ağır Ceza’da görülmekte olan “Temizöz Davası”nın 18 Şubat 2011 tarihli duruşmasında da tekrarladı (bkz. **Albay Temizöz Davası** kütüsü)

2011’de, Temizöz’ün yargılandığı mahkemede, birleştirilmiş iki ayrı JİTEM davası da sürmekteydi. Dönem sonundaki en önemli gelişme, eski Özel Harekâtçı polis Ayhan Çarkın’ın itirafları sonucunda açılan soruşturma ve dava oldu. Çarkın, 22 Mart 2011’de *Radikal*’e verdiği demeçte, kurşunlanmış bebek fotoğrafının çekildiği Pınarcık köyü katliamı başta olmak üzere, pek çok katliamın PKK değil, JİTEM tarafından gerçekleştirildiğini söyledi. 11 Ağustos’ta tutuklanan 5 Özel Harekâtçı 13 Aralık’ta tahliye edildi (*SETA Analiz 2011*, s. 65).

4) Gayrimüslim Cinayetleri

2006-2007 yılları, birbiri ardına, kamuoyunu derinden sarsan üç Gayrimüslim cinayetine ve ölümlerle sonuçlanmayan kimi saldırılara tanık oldu. Bu üç olay arasında da bağ bulunup bulunmadığı kesinleşmemiş olsa da, kamuoyunda, bu tip cinayetlerin planlı biçimde işlendiğine dair bir kanaat yerleşmişti. 19 Kasım 2009 tarihli *Taraf* Gazetesinde açıklanan “Kafes Eylem Planı”na göre, ülkedeki Gayrimüslimlerin isim, adres, okul, vakıf ve ibadethaneleri belirlenecek, İstanbul Adalarda duvarlara tehdit sloganları yazılacak, tehdit telefonları açılacak, Gayrimüslimlere suikastlar

Albay Temizöz Davası

Savcılık, Mart 2009'da, Cizre'de kazılar başlattı. Şüpheli olaylar sırasında yüzbaşı rütbesiyle ilçede görevli ve halen Kayseri İl Jandarma Alay Komutanı olan Albay Cemal Temizöz, "adam öldürmek, cürüm işlemek için teşekkül oluşturmak ve adam öldürmeye azmettirmek" suçlamalarıyla tutuklandı. 1993-96 arasında 23 kişinin işkence sonucu öldürüldüğü iddiasıyla, JITEM komutanı olmakla suçlanan Temizöz hakkında 9 kez, aralarında korucuların da bulunduğu 6 kişi hakkında da 2 ilâ 7 kez, ağırlaştırılmış müebbet istendi. (Bkz. **JITEM** kutusu).

11 Eylül 2009'da başlayan davanın 25. duruşmasında, Cizre'de 1993-94 yılları arasında kaymakamlık yapan Antalya Vali Yardımcısı Osman Bulgurlu tanık olarak dinlendi. Bulgurlu, kendisine kargoyla gönderilen bir mektubu mahkemeye sundu. "Cizre'de görev yaptığınız esnada, Cizre'nin genel durumunu anlatan bazı hususları unutmuş olabileceğinizden, tarafınıza iletilmesinin uygun olacağını değerlendirdik" diye başlayan mektupta, Bulgurlu'dan, Temizöz'ün iyi bir asker olduğunu anlatması ve JITEM'le ilgili sorulara da

"Bilmiyorum, görmedim, duymadım" diye yanıt vermesi isteniyordu. Mahkeme suç duyurusunda bulundu.

Temizöz davası, özellikle 1992-94 arasında Güneydoğu'da JITEM'in işlediği ileri sürülen faili meçhul seri cinayetlerle ilgili olarak devam eden iki davayla birleştirildi ve dosya özel yetkili mahkemeye sevk edildi. Bu gelişme, bu nedenle ve muvazaf bir üst düzey subayın faili meçhullerden yargılandığı ilk dava olması açısından özel önem taşıyordu. Dava, bölgedeki diğer kayıp ve cinayet olaylarının soruşturulması bakımından da örnek teşkil etti. Nitekim, Türk Tabipler Birliğinin inceleme heyeti Şubat 2011 sonunda yaptığı açıklamada; yol kenarı, çöplük ve kırsal alanlara gömülmüş kimliği belirsiz çok sayıda cesedin bulunduğu, açılan 26 toplu mezarda 171 kişinin kemiklerine rastlandığını ve olayın gerçek boyutlarının görünenden daha ciddi olduğunu belirtti. İtham edilenler, bu cesetlerin çatışma sırasında öldürülen PKK'lılara ait olduğunu ileri sürdüler. Dava, dönem sonunda devam ediyordu.

(M. Sancar)

düzenlenecek ve azınlıkların yaşadığı mahallelerde bombalar patlatılacaktı. İddianameye göre, bu eylemlerle, "AKP Hükümeti üzerinde iç ve dış toplum baskısını artırmak, kamuoyunu meşgul etmek ve Ergenekon davası başta olmak üzere gündemi değiştirmek" amaçlanmaktaydı. (Bkz. **Ergenekon Davaları** kutusu).

Cinayetler arasında bir bağ olduğu, TBMM İnsan Hakları İnceleme Komisyonunda Hrant Dink ve Festus Okey cinayetlerinin incelen-

Taraf, 07.07.2008.

Ergenekon Davaları

Ümraniye'deki bir gecekonuda el bombaları ve dinamit kalıpları ele geçirilince, süreç resmen 12 Haziran 2007'de başladı. Eski astsubay Oktay Yıldırım'a ait bombaların Mayıs 2006'da *Cumhuriyet* gazetesine atılanlarla aynı seriden olduğu anlaşıldı. Başka yerlerde yapılan kazılarda da çok sayıda cephanelik bulundu.

Birinci Ergenekon Davası iddianamesini 25 Temmuz 2008'de İstanbul 13. Ağır Ceza kabul etti. Suçlanan sanıklar arasında emekli askerler, gazeteciler, organize suç hükümlüleri, akademisyenler, politikacılar ve Gayrimüslimlere karşıtlarıyla tanınan hukukçular vardı. Suçlamalar arasında şunlar da bulunmaktaydı: Hükümeti düşürmeye teşebbüs, halkı silahlı isyana tahrik, kişilerin özel bilgilerini veri olarak kaydetmek, *Cumhuriyet* gazetesine bomba atmak, Danıştay'a silahlı saldırı sonucunda cinayet işlenmesi, tanınmış asker ve sivil kişilere suikast hazırlığı.

Mahkeme, bu davayla, Danıştay ve *Cumhuriyet* gazetesi saldırıları davası ile Vatansız Kuvvetler Güç Birliği davası başta olmak üzere, 7 davayı birleştirdi. 2011'de Oda TV davasıyla ilgili olarak kimi gazeteciler tutuklandı. Nedim Şener ve Ahmet Şık adlı gazetecilerin tutuklanması ise, Fethullah Gülen cemaatini eleştirmekle bağlantılı olarak düşünüldüğü için, ifade özgürlüğü ve davanın meşruiyetiyle ilgili endişelere ve eleştirilere yol açtı.

İkinci Ergenekon Davası iddianamesini 25 Mart 2009'da İstanbul 13. Ağır Ceza kabul etti. Sanıkları arasında iki emekli orgeneral dahil çok sayıda muvazzaf ve emekli asker yer aldığı için dava, yakın tarihin önemli dönüm noktalarından biri olarak karşılandı. Sanıkların esas olarak "terör örgütü yöneticisi ya da üyesi olmak"la itham edildiği iddianamede yer alan atılı suçlar, Birinci Ergenekon'a benziyordu. İddianamede ayrıca, E. Ora. Özden Örnek ve gazeteci M. Balbay'ın günlüklerinde bulunan, AKP'nin iktidara gelmesiertesindeki 2003-2004 dönemine ait, birbirinin parçası olarak hazırlanmış 4 darbe planının ayrıntılarına yer verilmektedir: "Sarı kız"

(basının ele geçirilmesi) "Ayıışığı" (Genelkurmay Başkanı H. Özkök'ü tasfiye), "Yakamoz" (komutanları ikna) ve "Eldiven" (darbe sonrası düzen). Bununla birlikte, bu darbe planları soruşturma kapsamına alınmamıştı. Davayı önemli kılan sebeplerden biri de, Ergenekon'a niçin "terör örgütü" denildiği sorusuna yanıt vermesi oldu. İddianameye göre, "... ele geçirilen temel dokümanlarına göre örgüt, hedeflerine ulaşmak için cebir ve şiddet kullanarak, korkutma, yıldırma, sindirme veya tehdit yöntemlerinin sadece birini değil, hepsini benimsemekte" idi.

Karikatür: Salih Memecan, *Aktüel*, 08-14.05.2008.

Üçüncü Ergenekon Davası iddianamesini 8 Ağustos 2009'da İstanbul 13. Ağır Ceza kabul etti. Sanıklar arasında profesörler, polisler, sendikacılar ve emekli generaller bulunmaktaydı. Burada da, ikinci iddianamede yer alan suç kalıpları geçerliydi. Bunların dışında, E. Ora. Özden Örnek'e ait günlüklerdeki bilgilere dayanılarak "Sarı kız", "Ayıışığı", "Yakamoz" ve "Eldiven" kod adlarıyla dört ayrı darbe planı hazırlığı yapıldığı öne sürüldü.

Davalar, dönem sonunda devam ediyordu. Nisan 2012 sonunda birinci ve ikinci Ergenekon davaları birleştirilmişti.

(M. Sancar)

Ergenekon Sürecine Yönelik Tepkiler ve Eleştiriler

Ergenekon davaları, TSK'nın görev ve işlev dışına çıkarak siyasete karışmasına duyulan tepkiler nedeniyle, ülke içinde genellikle çok önemli bir gelişme olarak görüldü. Uluslararası alanda da destek aldı. Avrupa Parlamentosu Dış Politikalar Genel Müdürlüğü'nün bilgi notunda, "[bu süreç,] devlet namına yıllarca yürütülen terör[e] (...) ışık tutmak için bir fırsat sunmaktadır" denildi (19.03.2009). Human Rights Watch (17.10.2008) ve AB-Türkiye Karma Parlamento Komisyonu Başkan Yardımcısı Andrew Duff da aynı yönde açıklamalar yaptılar (<http://www.ergenekonterror.com/readfile.php?id=27>). AB Komisyonu Türkiye 2008 İlerleme Raporunda, "Örgütün devlet kurumlarına sızan uzantılarının bütünüyle ortaya çıkarılması için, yetkilileri soruşturmayı sürdürmeye teşvik ediyoruz" denildi.

Bununla birlikte, yargılama sürecindeki aksaklık ve sorunlar da, ülke içinde ve dışında ciddi eleştiri konusu oldu. Eleştiriler esas olarak; davaların çok az sayıda tanık ifadesine dayanılarak yürütüldüğü, doğal yargıç ilkesinin ihlal edildiği, tutukluluk sürelerinin çok uzun olduğu, sanıkların haklarındaki suçlamayı tam olarak bilemeden aylarca içeride tutuldukları ve tutukluluk için gerekli şartların oluşmadığı noktalarında yoğunlaşmaktaydı.

Bu arada, polisten kaynaklanan ve "sehven" olduğu bildirilen durumlar da ciddi tartışmalara yol açtı: İkinci davadan tutuklu bir sanığın cep telefonuna, Hizbüttahrir üyesinin rehber kayıtları aktarılmıştı (*Milliyet*, 26.01.2011).

Ergenekon sürecine dahil olmamakla birlikte, en fazla eleştiri çeken süreç ise "Balyoz Davası" oldu. (Bkz. **Balyoz Harekât Planı Davası** kutusu). Eleştiriler, 2008 AB İlerleme Raporuna da yansdı: "*Bu soruşturmalarda tutuklamalar ile iddianamelerin mahkemeye sunulması arasında geçen zaman, tüm sanıklar için etkili yargısal güvenceler konusunda endişelere yol açmıştır*" denildi.

Bu eleştiriler haklı olmakla birlikte, Ergenekon soruşturmalarından siyasal sebeplerle rahatsız olan çevreler, bunları sürecin özünü gölgelemek ve Ergenekon davalarını değer-

sizleştirmek amacıyla yürütülen kampanyalarda kullandılar. Bu kampanyalarda, Ergenekon sürecinin yegâne veya başlıca amacının, AKP'ye muhalif güçleri baskı altına almak ve tasfiye etmek olduğu ileri sürüldü.

Karikatür: Haslet Soyöz, *Milliyet*, 16.07.2008.

Böylece, soruşturma ve yargılama aşamalarında meydana gelen hak ihlallerinin ilk defa ve sadece Ergenekon sürecinde ortaya çıktığı gibi bir algı yaratılmak istendi. Oysa bu tür ihlaller, Türk yargı sisteminde çok eskiden beri durmadan karşılaşılan, kronikleşmiş uygulamalardı. Üstelik, yargıda bu geleneğin oluşmasında, Ergenekon sanıkları ve onları destekleyenler, zamanında belirleyici rol oynamışlardı.

Bununla birlikte, bu yargılama sakatlıklarının Türk yargı sistemine çok önemli bir katkıda bulunması da ihtimal dahiline girdi: Yapısal çarpıklıkların ortaya dökülmesi, söz konusu çevrelerin hedefleriyle çelişen bir süreci başlatarak, Türk yargı sisteminin hukuk devleti ilkeleri tarafından etkilenmesi sonucunu yaratabilirdi.

(M. Sancar)

Balyoz Harekât Planı Davası

Taraf gazetesinde 20 Ocak 2010'da açıklanan ve savcılığa teslim edilen Balyoz Planı, 5-7 Mart 2003'te İstanbul'da yapılmış bir askerî plan seminerinden kaynaklanmaktaydı. İstanbul 10. Ağır Ceza tarafından 19 Temmuz 2010'da kabul edilen iddianame sonucunda, 196 muvazzaf ve emekli asker hakkında, hükümeti cebren düşürmeye teşebbüsten 15-20 yıl ceza istemiyle dava açıldı. Bu dava Ergenekon davalarına dahil değildir.

İddianameye göre seminer, 1. Ordu Komutanı Org. Çetin Doğan liderliğinde hükümete darbe yapılması için bir prova idi ve örtü olarak kullanılmıştı. Çarşaf, Sakal, Suga ve Oraj adlı eylem planlarından oluşuyordu. 5 aşamada tamamlanacaktı: 1) İstihbaratın toplanması; 2) Bir kargaşa ortamı oluşturularak sıkı yönetim ilanının sağlanması. Bu amaçla Çarşaf Planı uygulamasıyla Fatih Camii, Sakal Planı uygulamasıyla da Beyazıt Camii bombalanacak, Oraj Planı çerçevesinde Ege'de bir Türk jeti düşürülecek, Suga Planı sonucu olarak da Ege'de Yunanistan'la kriz yaratılacaktı; 3) Askerî müdahale; 4) "Millî Mutabakat Hükümeti"nin kurulması; 5) Seçime gidilmesi.

Bütün sanıkların emekli ve muvazzaf asker, tüm iddiaların da çok ilgi çekici olması nedeniyle medyada geniş yer bulan Balyoz Davası, özellikle E. Org. Ç. Doğan'ın kızı ve damadı tarafından yakından izlendi ve iddianamesi eleştirildi. Bu eleştirilere göre, delil olarak sunulan CD'lerin ikisinde sahtecilik yapılmıştı. Çünkü CD'ler üstveri olarak 2003'te üretilmiş gözüktükleri halde, bundan yıllar sonra vuku bulmuş olaylara ilişkin bilgiler ve olgular (dernek, işyeri, hastane isimleri; bilgisayar fontları, vb.) içeriyorlardı (*Milliyet*, 18.09.2010). Bu durumda, bu CD'ler Balyoz semineri tarihinden çok sonra, suçlama amacıyla oluşturulmuşlardı ve kanıt olarak kullanı-

lamazlardı. Temmuz 2010 itibarıyla bütün tutuklular serbest bırakıldı.

İddianameye yöneltilen bu eleştiriye karşı çıkanlar ise, bu durumu şöyle izah ettiler: CD'deki bilgilerin darbeciler tarafından sürekli güncellendiği bilinmektedir. Üstveride son güncelleme tarihinin (2009) değil, belgenin ilk yazılma tarihinin (2003) gözükmemesinin sebebi, her güncelleme işleminden önce darbecilerin, bilgisayarın takvimini, belgenin ilk oluşturma tarihine manuel olarak geri almış olmalarıdır. Bunun amacı, bir yakalanma durumunda, sahtekârlık yapıldığını ileri sürerek CD'lerin kanıt niteliğini ortadan kaldırmaktır (Alper Görmüş, *Taraf*, 13.04.2012).

Davanın gidişi, Aralık 2010'da içine şantajın da karıştığı askerî casusluk soruşturmalari nedeniyle Gölcük Donanma Komutanlığında aramalar yapılırken değişti: Oda döşemesi altında bir bölmeye saklanmış 10 çuval evrak ele geçti. Çuvaların içinde bulunan klasörlerin 43 tanesi Balyoz'la ilgiliydi. Emekli orgeneraller Ç. Doğan, H. I. Fırtına, Ö. Örnek ve diğer sanıklar 11 Şubat 2011'de tekrar tutuklandılar.

Dava Eylül 2012'de 10. Ağır Ceza Mahkemesinde sonuçlandı. Doğan, Fırtına ve Örnek'e 20'şer yıl; toplam 322 sanığa 13 ilâ 16 yıl arasında değişen hapis cezaları verildi; 34 sanık beraat etti. Yargıtay'a gidecek olan karar hakkında kamuoyunda oluşan genel kanaat şu merkezdeydi: Böyle bir darbe hazırlığı yapıldığı gerçektir, fakat mahkeme kararı kimi belgelerde sahtecilik yapıldığı, kimi tanıkların dinlenmediği, bilirkişi raporlarına itibar edilmediği, emri veren ile astların bir tutulduğu, seminerde bulunmayanların da cezalandırıldığı gibi itirazları dikkate almadan verilmiştir.

(B. Oran)

mesi için kurulan alt komisyonun 22 Temmuz 2008 tarihli raporunda da belirtildi.

Rahip Cinayetleri

Katolik Rahip Andrea Santoro, Trabzon Santa Maria Kilisesinde 5 Şubat 2006'da vurularak öldürüldü. 16 yaşındaki bir lise öğrencisi cinayeti tek başına ve Danimarka'da çıkan Hz. Muhammet karikatürlerinden etkilenecek şekilde işlediğini beyan etti (bkz. **Karikatür Krizi** kutusu). Sanık çocuk O.A. 10 Ekim 2006'da 18 yıl 10 ay hapis cezasına çarptırıldı.

Bu dönemde Hıristiyan din adamlarına başka saldırılar da oldu. 1 Temmuz 2006'da, Samsun'daki İtalyan Katolik Kilisesinin rahibi Pierre Brunissen, uğradığı bıçaklı saldırıda kalçasından yaralandı. 17 Aralık 2007'de İzmir Bayraklı'daki Sen Antuan Kilisesi rahibi Adriano Francini 19 yaşındaki bir genç tarafından bıçaklanarak yaralandı. İskenderun'da görev yapan Katolik din adamı Luigi Padovese, 3 Haziran 2010'da evinde uğradığı bıçaklı saldırıda, boğazı bıçakla kesilerek öldürüldü. Katil zanlısı olarak, kendisi de Katolik olduğu söylenen şoförü Murat Altun tutuklandı.

Hrant Dink Cinayeti

Gazeteci Hrant Dink, 6 Şubat 2004'de gazetesi Agos'ta, Atatürk'ün manevi kızlarından pilot Sabiha Gökçen'in çocukluk adının Hatun Sebilciyan olduğuna ilişkin bir haber yayınladı. Haber, 21 Şubat 2004'de *Hürriyet* tarafından alıntılanınca yaygın medyanın gündemine girdi ve bu, Dink'in bir nefret hedefi haline getirilmesi sürecini başlattı.

Dink'in haberi, 1915'deki tehcir sırasında birçok Ermeni'nin sürülmemek ve/veya öldürülmemek için Müslümanlığı kabul ettiği, Müslümanlarla evlendirildiği, sapsiz çocukların da Müslüman yapıldığı gibi, özellikle Türkiye'nin doğu yarısında çok bilinen bir olgunun örneklerinden biriydi. Nitekim Türk Tarih Kurumu Başkanı Prof. Yusuf Halaçoğlu da, devletin bu Ermenileri ev ev tespit etmiş olduğunu 18 Ağustos 2007'de söylemişti (*Radikal*, 20.08.2007).

Hürriyet haberinin hemen ardından şiddetli bir tartışma başladı. Genelkurmay Başkanlığının 22 Şubat 2004 tarihli açıklaması, durumu resmî tarihin sorgulanması ve sınırları meselesine dönüştürdü: "... bu tip yayımların ne amaçla yapıldığı, Türk toplumunun büyük bir kesimince artık anlaşılmakta ve endişe ile izlenmektedir." (www.tsk.mil.tr). Bu atmosferde, Dink'in bir başka yazısı, söylemek istediğinin tam tersi biçimde, yani zehirli kanın Türklere ait olduğu biçiminde takdim edildi (bkz. **Hrant Dink ve "Türklerin Zehirli Kanı" Meselesi** kutusu). Savcılık TCK 301/1'den "Türklüğe hakaret" davası açtı. Bunu, başka davalar izledi (bkz. **Hrant Dink ve Agos'a Açılan Davalar - Cinayet Öncesi** kutusu). "Ülkücü Gençlik" Agos önünde nümâyişe başladı. Sonunda Dink, gazetesi önünde 19 Ocak 2007'de arkadan başına sıkılan kurşunlarla öldürüldü. Sanık Ogün Samast, güvenlik kameraları sayesinde kısa sürede yakalandı. (Bkz. **Hrant Dink Cinayeti Davası** kutusu).

Türkiye'deki soruşturma çok ağır aksak giderken, Dink ailesi AİHM'ye başvurdu. Devletin Mahkeme'ye verdiği savunma, kamuoyunda büyük tepki doğuracak cins-

Hrant Dink Cinayeti Davası

Katil zanlısı Ogün Samast'ın davası, yakalandıktan sonra güvenlik görevlileriyle çektiği ve arkasında Türk bayrağı ile "Vatan toprağı kutsaldir, kaderine terk edilemez" yazısı görünen fotoğrafların yarattığı tepkiyle başladı.

Yakalandıktan sonra güvenlik görevlilerinin Ogün Samast'la çektiikleri fotoğraf.

Samast'ın ardından, 2004'te Trabzon'da McDonald's bomba koyan Yasin Hayal azmettirici olarak, Erhan Tuncel de Hayal'in hamisi olarak tutuklandı. İddialara göre, polis muhbiri olan Tuncel, Hayal'in Dink'i öldürmeyi planladığını polise 17 kez bildirmişti. İddialar arasında, İstanbul Emniyetinin de bu cinayetten birçok kez haberdar edildiği fakat bu bilgilerin örtbas edildiği de bulunuyordu.

Ogün Samast, "taş atan çocuklar" için çıkarılan yasadan yararlandığı için, "suça sürük-

lenen çocuk" sıfatıyla çocuk mahkemesine nakledildi ve Temmuz 2011'de 22 yıl 10 ay ceza aldı, terör örgütü üyeliğinden beraat etti. Yasin Hayal azmettirmekten Ocak 2012'de ağırlaştırılmış müebbede çarptırıldı, Erhan Tuncel beraat ettirildi. Mahkeme davada terör örgütü tespit edemedi. Cezalar dönem sonunda kesinleşmemiş durumdaydı. Samast'ın cezası Mart 2012'de kesinleşecektir.

Suikastın Trabzon'da özellikle Jandarma tarafından bilindiği fakat herhangi bir önlem alınmadığı, en güçlü iddialar arasında yer aldı. Trabzon İl Jandarma Komutanıyken, Hrant Dink'in öldürüleceği ihbarına rağmen, "olayı üstlerine bildirmeyi unutmuş olabileceği"ni söyleyen Albay Ali Öz ile 7 jandarma görevlisinin, "görevi kötüye kullanmak"tan asliye ceza yerine, "görevi ihmal"den sulh ceza da yargılanmalarına Şubat 2009'da karar verildi. Sonuçta Ali Öz ve bir yüzbaşı 6 ay hapse mahkûm edildi. Dönem sonunda karar kesinleşmemişti.

Cinayet dönem sonunda henüz aydınlatılmamış, olayın arkasında kimlerin ve hangi kurumların olduğu ortaya çıkarılmamıştı. Olayda bir ilerleme olarak, Şubat 2012'de (6 sayfası sansürlenmiş olarak) açıklanan Devlet Denetleme Kurulu raporunda, Dink'in öldürüleceğini öğrenen devlet memur ve kurumlarının gereken önlemleri almadıkları yazılmıştı.

(S. Akgönül)

Türkiye'nin H. Dink Davasında AİHM'ye Cevabı

Bu cevap, AİHM'nin, kendisine yapılan 5 başvuruyu birleştirerek devlete sorduklarına yanıt idi. Bu başvurulardan biri Dink'in öldürülmeden önce AİHM'ye açtığı "Türklüğü tahkir" mahkûmiyetine, dördü de, Dink'in yaşam hakkının korunmaması ve etkili soruşturma yapılmaması konusunda cinayetten sonra ailesinin yaptığı başvurulara ilişkindi.

AİHM'nin Türkiye'ye birinci sorusu özetle şuydu: Dink'in ifade ve haber verme özgür-

lükleri ihlal edilmiş midir? Devlet bunu özetle şu 3 noktada yanıtladı:

Birinci nokta: Ifade özgürlüğüne (TCK 301'e) ilişkin başvuru, iç hukuk yolları tüketilmeden yapılmıştır; süreç devam etmekteydi. Bu nedenle, Dink'in başvurma hakkı yoktur. Dava, Dink öldürülünce de düşmüştür.

Oysa, yerel mahkemenin mahkûmiyet kararı Yargıtay 9. Ceza tarafından esastan onanmış, sadece usule ilişkin birtakım gerek-

çerlele bozulmuştu. Yargıtay Savcılığının itirazı üzerine Yargıtay Ceza Daireleri Genel Kurulu itirazı reddederek son noktayı koymuştu. Gerisi tamamen formalite idi. Dink yaşasaydı da sonuç değişmeyecekti.

İkinci nokta: Dink ailesi, bu durumdan doğrudan zarar görmediği için, mağdur sayılmaz. Bu nedenle, başvurma hakkı yoktur.

Oysa, Türkiye’de Ermeni bir aile reisinin Türklüğe hakaretten ceza almasının o aileye zarar vermediğini ileri sürmek vahim bir durumdu.

Üçüncü nokta: Dink söz konusu “zehirli kan” yazısıyla halkı tahrik etmiş ve kamu düzenini bozmuştur. Üstelik AIHM, daha önce de Almanya’da bir Nazi örgütü liderine aynı nedenle verilen cezayı yerinde bulmuştur.

Oysa, hem “zehirli kan” olayı tamamen yanlıştı (bkz. (Bkz. **Hrant Dink ve “Türklerin Zehirli Kanı” Meselesi** kutusu), hem de Nazi lideri Kuhnen Yahudi soykırımını inkar etmiş ve “Her kim bu davaya hizmet ederse eylem yapabilir, her kim buna karşı çıkarsa karşısında bizi bulacak ve nihai olarak tasfiye edilecektir” diye nefret söylemi sergilemişti.

AIHM’nin Türkiye’ye ikinci sorusu özetle şöyleydi: Devlet, haber aldığı bu cinayeti önleme yükümlülüğünü yerine getirmiş midir? Devlet bunu özetle şöyle yanıtladı: Dink, gerçek ve yakın biçimde tehdit edilmiş olsaydı koruma için yerel makamlara başvurur ve koruma isterdi.

Oysa devlet her şeyi dakika dakika biliyor ve üstelik İstanbul vali yardımcısı Dink’i 2004’te iki MIT mensubunun huzurunda “kendisine dikkat etmesi” için “uyarmıştı”. Nitekim Şubat 2012’de açıklanan Devlet De-

Hrant Dink’in cenaze törenine katılım büyüktü.

netleme Kurulu raporu, cinayetin işleneceğinin çok sayıda devlet kurumu ve memuru tarafından bilindiğini ama hiçbir önlem alınmadığını ortaya koyacaktır.

Bir de, devlet, bu savunmada, Agos’u tehdit eden kişi ile öldürülen Dink’i bir tutmak gibi çok ilginç bir tavır takınmıştı: “*Düşünce özgürlüğünün korunmasının devletin pozitif bir yükümlülüğü olduğu kabul edilirse, bu mektupları gönderen kişinin de tartışmalı bir konuda kendi fikrini söylediği kabul edilmeli ve fikirlerine koruma sağlanmalıdır*”.

(B. Oran)

ten oldu (bkz. **Türkiye’nin H. Dink Davasında AIHM’ye Cevabı** kutusu).

Türkiye için mahkûmiyet çıkacağına aşağı yukarı kesin olduğu bu durumda devlet, “dostane çözüm” istemekten söz etmeye başladı (bkz. **Dostane Çözüm** kutusu). Bu sırada AIHM kararı açıklandı ve Türkiye AIHS’nin üç maddesini ihlalden Dink ailesine tazminat ödemeye mahkûm oldu (bkz. **AIHM’nin Hrant Dink Kararı** kutusu).

Dostane Çözüm

"Dostane Çözüm", AHM'de ihlal kararı çıkacağı hemen hemen kesin olan davalarda, genellikle devletlerin teklif ettiği ve AHM'nin öneri olarak başvurucuya ilettiği bir yöntemdir.

Dostane Çözüm kararları 'karar' formatında çıkar. Genellikle savunmacı devlet, başvurunun yapılmasına sebep olan eylemden dolayı özür diler ve bir daha böyle bir eylemin tekrarlanmaması için gerekli önlemleri alacağını taahhüt eder, karşılıksız (*à titre gracieux*) bir parayı başvurucuya ödemeyi taahhüt eder ve dava bitirilir. Yalnız, bu adım, bir iyi niyeti ifade etmekle birlikte, davanın hukukî sonuçları bakımından, davacı açısından kimi sakıncalar doğurabilir:

1) İhlal kararları ihlalin çeşidine göre özel olarak sınıflandırılırken, Dostane Çözüm kararları sadece istatistiksel genel bilgilerin içinde geçer. İhlal kararları, devletlerin iç hukukları için önemli olmanın yanı sıra, uluslararası alanda içtihat da yaratırlar. Oysa, başvurunun çok zarar görmüş olabileceği fakat Dostane Çözüm'le sonuçlanmış durumlar içtihat oluşturmaz, zira mahkeme tarafından yapılmış ihlal tespiti yoktur.

2) İhlal kararlarında, AHM, olayları ve olguları ayrıntılı biçimde kararına yansıtır. Tarihsel bellek oluşturması bakımından çok önemli olan bu durum, Dostane Çözüm kararlarında, başvuruya sebebiyet vermiş olayların kısa bir özetinden ibarettir.

3) İhlal kararlarında, AHM devletten belli bir tedbir almasını talep etmemiş olsa bile, Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi ihlali doğuran eksikliklerin giderilmesi için devletten tedbirler almasını isteyebilir. Dostane Çözüm kararı da kararların infazından (uygulanmasından) sorumlu Bakanlar Komitesine gönderilir, ama devlet belli bir tedbiri alacağını beyan etmemişse, Bakanlar Komitesi tespit edilmiş tazminat miktarının ödenmesinden sonra dosyayı kapatır.

AHM'de başvurucuyu kendiliğinden Dostane Çözüm'e zorlama uygulaması yoktur. Bununla birlikte, Mahkeme, ilk defa 2001'de Türkiye/Akman davasında yeni bir yöntem

uygulamıştır. Buna göre, ilgili hükümet, tek taraflı olarak, başvurunun yapılmasına sebep olan olayların meydana gelmesinden dolayı üzüntülerini bildiren ve karşılıksız bir tazminatı başvurucuya ödemeyi kabul eden bir başvuru yaparsa, başvuru Dostane Çözüm'ü kabul etmediğini açıkça beyan etse bile, AHM bu türden başvuruları re'sen kayıttan düşürebilmektedir. Mahkeme bu eylemini, AHM'nin 37/c maddesine dayandırmaktadır: "*Yargılamanın herhangi bir aşamasında, Mahkeme, (...) başvurunun incelenmesine devam edilmesi hususunda artık haklı bir gerekçe görmezse, başvurunun kayıttan düşürülmesine karar verebilir.*" Özellikle yaşam hakkı ihlali ve/veya işkence yasağı ihlali davalarında, devlet, mahkemeyi Dostane Çözüm'ü onaylamaya ikna edebilmek için, uluslararası hukuk açısından kesin bir hukuki angajman doğurmayan, ama bu türden bir ihlalin gelecekte tekrarlanmaması için gerekli önlemleri alacağını belirten ifadeler kullanmaktadır.

(Inan Sevinç)

Karikatür: Selçuk Erdem, *Penguen*, 02.02.2012.

AIHM'nin Hrnt Dink Kararı

Türkiye'de dostane çözüm tartışmaları sürerken, 14 Eylül 2010'da AIHM, 2007'deki ölümden önce Hrnt Dink'in ve daha sonra ailesinin yaptığı 5 ayrı başvuruyu ele aldığı davayı ortak bir karara bağladı. Türkiye'nin AIHS'nin 2. (yaşama hakkı), 10. (ifade özgürlüğü) ve 13. (etkili başvuru hakkı) maddelerini ihlal ettiğine karar verdi.

AIHM, İçişleri Bakanlığının kimi güvenlik memurları hakkında soruşturma izni vermesini eleştirerek, Trabzon ve İstanbul emniyet müdürlüklerinin cinayet öncesinde neden önlem almadıklarının sorgulanmamış olmasını da, yeterli soruşturma yapılmadığı biçiminde yorumladı.

AIHM, Türkiye'nin çeşitli konulardaki savunmalarını geçersiz buldu (bkz. **Türkiye'nin H. Dink Davasında AIHM'ye Cevabı** kutusu). Dink'in TCK Md. 301'den "Türklüğe hakaret" gerekçesiyle mahkûm edilmesini "demokratik bir toplumda ge-

reksiz bir ceza" olarak nitelendirdi. Türkiye'nin, Dink'in ceza almasına sebep olan ifadesini "kin dolu ve Türklüğü aşağılayıcı söylem" olarak tanımlayan savunmasını da tatmin edici görmedi ve bu ifadenin Türklüğü aşağılayıcı ve kine teşvik edici olmadığı sonucuna vardı.

AIHM, Yargıtay'ın 2006'da karara bağladığı Dink davasındaki "Türklük" yorumunu da eleştirdi. Mahkeme, Yargıtay'ın TCK Md. 301'deki "Türklük" kavramını "dinsel, tarihsel ve dilsel" perspektiften yorumlayarak, "uluslararası antlaşmalarla tanınmış veya tanınmamış tüm dinsel, dilsel ve etnik azınlıkları dışladığı" yorumunda bulundu.

AIHM, davacıların "etnik ayrımcılık" tezi ni ayrıca incelemeye girişmedi. Türkiye'yi, davacılara toplam 105.000 Avro manevi tazminat, 28.595 Avro da mahkeme masrafı ödemekle cezalandırdı.

(S. Akgönül)

Karikatür: Behiç Ak, Cumhuriyet, 18.10.2006.

Zirve Yayınevi Cinayeti

18 Nisan 2007'de, merkezi İstanbul'da bulunan ve Protestan dinî yayınlar yapan Zirve Yayınevinin Malatya şubesinde, 1'i Alman 2'si Türkiyeli Protestan, alıştırılmış şiddette işkence sonucunda katledildi. Sanık olarak 5 kişi tutuklandı. İlginç bir husus olarak, Savcılık iddianamesi cinayete değil, "misyonerlik faaliyetleri" üzerine yoğunlaştı: 32 klasörün 8'i cinayete, 24'ü Türkiye'deki misyoner faaliyetleriyle ilgiliydi (E. Önderoğlu, *Bianet*, 20.11.2007).

15 Nisan 2010'da, "Kafes Eylem Planı"nın 59 sayfalık iddianamesi dava dosyasına eklendi. Böylece, Zirve Yayınevi katliamının arka planında bir örgüt olduğu ve özellikle de Ergenekon örgütüyle bağlantısı bulunduğu şüpheleri güçlendi. Cinayetler bütün Avrupa'da ama özellikle Almanya'da büyük yankı uyandırdı. Dava dönem sonunda henüz sonuçlanmamıştı. Ama Malatya jandarma alay eski komutanı ile bir İnönü Üniversitesi öğretim üyesinin de aralarında bulundu 7 kişi Mart 2011'de tutuklandığı gibi, Aralık 2011 sonunda 3 emekli orgeneral ile Malatya Üniversitesi eski rektörü şüpheli sıfatıyla ifade vermeye çağrıldı (*SETA Analiz 2011*, s. 64). Nisan 2012'de de "İrtica ile Mücadele Eylem Planı" ve "İnternet Andıcı" davalarının evrakı bu dava dosyasına dahil edildi.

B) Kürt Açılımı ve İnsan Hakları Konusundaki Gelişmeler

1) Açılımın Niteliği ve İçeriği

2000'lerin özellikle ikinci yarısının en önemli gelişmelerinden biri, kamuoyunda "Kürt Açılımı" olarak bilinen bir dizi söylem ve siyaset değişikliği oldu. Sürecin ismi, tepki çekmemek için, önce 'Demokratik Açılım' daha sonra da 'Millî Birlik Projesi' olarak değiştirilecektir.

Kürt gerçeğinin (ve haklarının) tanınması 1991 seçimlerinden sonra Başbakan Süleyman Demirel ve Başbakan Yardımcısı Erdal İnönü'nün Diyarbakır'da "Kürt realitesini tanıyoruz" demesiyle başlamıştı. Aynı yıl, Kürtçe gazete-kitap yayını ve müzik ilke olarak serbest bırakıldı (bkz. *Türkçeden Başka Dillerle Yapılacak Yayınlar Hakkında Kanun* (no. 2932) kutusu, Cilt II). 1990'da, Kürt sorununu programının merkezine yerleştiren ilk parti olan Halkın Emek Partisi (HEP) kuruldu. Fakat sürecin hızlanması, 2002 sonunda AKP'nin iktidara gelmesiyle olacaktır.

Yeni hükümetin ilk icraatlarından biri, 1987'den beri Kürt çoğunluklu bölgelerde uygulanmakta olan OHAL'i kaldırmak oldu. Bu karar, başlangıçta, bölgede günlük hayatın normale dönmesinde ve bölgenin ekonomik gelişmesinde önemli rol oynadı. Ama, 2000'lerin sonunda şiddet ve baskı ortamının tekrar başlamasıyla, fiili bir olağanüstü hal durumu tekrar ortaya çıktı.

PKK, Öcalan'ın yakalanıp Türkiye'ye getirilmesinden bir süre sonra, 1 Eylül 1999'da tek taraflı ateşkes ilan etmişti. Çatışmaların ve can kayıplarının çok büyük ölçüde azaldığı bu dönem, Kürt sorununu çözmeye yönelik adımların atılması için elverişli bir ortam yaratmıştı. PKK, Temmuz 2003'te, "ateşkesin kalıcı hale gelmesi ve son aşamada silahların bırakılması için üç aşamalı bir yol haritası" açıkladı. Fakat yaklaşık bir yıl sonra, "yol haritasına karşılık verilmediği, askerî operasyonla-

rın ve Öcalan üzerindeki baskıların devam ettiği” gerekçesiyle, 1 Haziran 2004 itibariyle ateşkesi sona erdirdi. Güneydoğu’da ve Batı’daki büyük şehirlerde başlayan eylemler sonucunda, terörle mücadeleyi sertleştirme talepleri yükselmeye başladı. “Demokrat çevreler” ise, Kürt sorununu bir asayiş meselesine indirgemenin ve yeniden “güvenlik politikaları”na dönmenin ülke için çok olumsuz sonuçlar doğuracağı uyarısında bulunuyordu.

Bu dönemde hükümet, AB’yle müzakerelerin başlaması için tarih almaya odaklanmıştı. Nihayet, Aralık 2004 Bruxelles zirvesinde, Türkiye’yle tam üyelik müzakerelerine 3 Ekim 2005’de başlanması kararlaştırıldı.

Başbakan’ın Ağustos 2005 Konuşması

Bu tarihten sonra Hükümetin reform çalışmaları yavaşladı, hatta bazı konularda geriledi. Bu durum, iç kamuoyunda tepkilere neden olurken, AB organlarından da sık uyarılar gelmeye başladı.

Hükümet, uzun bir süre duraksama geçirdikten sonra, simgesel önemi büyük bir adım attı. Başbakan Erdoğan, 12 Ağustos 2005’te Diyarbakır’da konuştu ve “İl-lâ her soruna bir ad koymak da gerekmez. Çünkü sorunlar hepimizindir. Ama il-lâ ‘ad koyalım’ diyorsanız, Kürt sorunu bu milletin bir parçasının değil, hepsinin sorunudur. Benim de sorunumdur” dedi. Erdoğan, ayrıca, sorunu “daha çok demokrasi, daha çok vatandaşlık hukuku, daha çok refahla” çözeceği vaadinde bulundu ve “demokratik sürecin geriye doğru işlemesine izin vermeyeceği”nin altını çizdi.

Erdoğan’ın bu konuşması, bir başka açıdan da çok önemliydi. İlk defa bir başbakan, devletin geçmişte hatalar yaptığını kabul etti ve bundan dolayı özür dileme anlamına gelen sözler söyledi: “Geçmişte yapılan hataları yok saymak büyük devletlere asla yakışmaz. Büyük devlet, güçlü millet; kendisi ile yüzleşerek, hatalarını ve günahlarını masaya yatırarak geleceğe yürüme güvenine sahip millet ve devlettir. İktidarımız bu bilinçle ülkede hizmete soyunmuştur. Ben milletimin ve devletimin öz güvenine, tarih bilincine ve coğrafya şuuruna inanan bir kadronun başbakanı olarak huzurunuzdayım.” Bu konuşmanın yapıldığı mitingde AKP Diyarbakır örgütü Kürtçe “Brez Seroke Vezir, em jite hezdikin” (“Sayın başbakan, seni seviyoruz”) afişi asmıştı (*Radikal*, 13.08.2005).

Fakat bu konuşmadan üç ay sonra, Şemdinli’de yapılan “karanlık bir operasyon” ülkeyi gerdi (bkz. yukarıda, Şemdinli Olayları alt başlığı). Şemdinli olayları, hükümetin demok-

Diyarbakır Valiliği önünde Türkçe-Kürtçe Çanakkale Savaşı anma panosu (Mart 2012).

ratikleşme çizgisinden güvenlik politikalarına kayması sürecinin dönüm noktasını oluşturdu. AB uyum sürecinde yapılan hukuk reformlarının “terörle mücadelede zaaf yarattığı” şeklindeki tezin ısrarla gündemde tutulması, hükümet üzerinde ciddi bir baskı yarattı. Hükümet, AB’den müzakere tarihi alma kaygısından kurtulmuş olmanın da rahatlığıyla, Başbakan’ın Diyarbakır konuşmasındaki taahhüdün aksine, demokratikleşme programından geri adım atmaya başladı.

Bu adımların en önemlisi, Terörle Mücadele Kanununun (TMK) değiştirilmesi oldu (bkz. **Terörle Mücadele Kanunu ve 2006 Değişikliği** kutusu). Askeri operasyonların ve PKK eylemlerinin yoğunlaşması gerilimi sürekli yükseltirken, çatışmaların sivil düzleme sıçraması ve ülke çapında yaygınlaşması tehlikesini de artırdı. Bu endişelerden hareket eden çeşitli sivil toplum kuruluşları ve aydın girişimleri, PKK’ya yeniden ateşkes çağrısında bulundular. Irak Cumhurbaşkanı Celal Talabani’nin de destek verdiği bu girişimlerin sonucunda, Abdullah Öcalan PKK’dan ateşkes ilanı istedi. Bunun üzerine PKK, 10 maddeden oluşan bir talepler bildirisiyle birlikte, 1 Ekim 2006’dan itibaren geçerli olmak üzere ateşkes kararı aldığını duyurdu. Buna rağmen, askerî operasyonlar ve çatışmalar devam etti.

Karakol Baskınları

Bir yandan cumhurbaşkanlığı seçimindeki tıkanma ve AYM’nin “367 kararı”yla ortaya çıkan kriz (bkz. **Cumhurbaşkanı Seçimi ve “367 krizi”** kutusu), diğer yandan ordunun “27 Nisan E-Muhtırası”yla siyasal gelişmelere müdahaleye kalkışması (bkz. **Dönemin Bilançosu bölümü**), hükümeti köşeye sıkıştırarak adeta hareket-siz hale getirdi. Yine de, AKP’nin 22 Temmuz 2007’de erken genel seçimlerden güçlenerek çıkması, Kürt sorununu çözmek için daha kararlı davranacağı beklentisi yarattı.

Fakat 2007-2008’deki gelişmeler, bu beklentilerin tersi yönde oldu. 7 Ekim 2007’de Bagar Dağına düzenlenen baskında 13 asker hayatını kaybetti. Daha sonra da, PKK, 21 Ekim 2007’de Hakkâri’nin Yüksekova ilçesine bağlı Dağlıca köyündeki komando taburuna ağır silahlarla saldırdı ve 13 askeri öldürerek 8 askeri kaçırdı. Bu durum, TSK’dan büyük tepkiler getirmenin yanı sıra, TSK’nın da kamuoyunda tartışmaya açılması sürecini başlatacaktır.

Dağlıca saldırısı üzerine, sınır ötesi operasyon talepleri yeniden başladı. Zaten bu baskından birkaç gün önce, 17 Ekim 2007’de, hükümete 1 yıl süreyle sınır ötesi operasyon izni verilmesini öngören Başbakanlık tezkeresi TBMM’de kabul edilmişti. Beklenen operasyon 21 Şubat 2008’de başladı, ama beklenenden çok daha erken bir tarihte, 29 Şubat’ta aniden sona erdi (bkz. **ABD ve NATO’yla İlişkiler bölümü**).

Bu sınırdışı operasyonla PKK’nın eylem gücüne büyük darbe indirildiği iddiaları, örgütün 3 Ekim 2008’de gerçekleştirdiği ve 17 askerin hayatını kaybettiği “Aktütün karakolu baskını”yla boşa çıktı. 1992’den beri defalarca saldırıya uğramış, savunulması çok güç bir yerde ısrarla tutulan bu karakolun bu defa ağır silahlarla dövülmüş olması, bu silahların sınırdan nasıl geçtiği konusunu gündeme getirerek, TSK’nın istihbarat zafiyeti tartışmalarını hızlandırdı. Ayrıca, karakola 6 saat boyunca yardım gitmediğinin duyulması üzerine, TSK yine çok ciddi eleştirilerin hedefi oldu. PKK’nın çektiği saldırı videosu internette yayınlandı.

Terörle Mücadele Kanunu ve 2006 Değişikliği

TMK'da kapsamlı değişiklikler öngören kanun 29 Haziran 2006 tarihinde kabul edildi, 18 Temmuz 2006'da yürürlüğe girdi. Bu değişikliklerle, "terör suçu"nun alanı genişletildi, TMK'nın doğrudan terör suçlarını düzenleyen 3. maddesine yeni suçlar eklendi, hangi fiillerin terör suçu sayılacağını belirleyen 4. maddeye 50 yeni suç dahil edildi. Bunlar arasında; kasten orman yakmaktan, halkı askerlikten soğutmaya kadar çok çeşitli suçlar bulunuyordu. Bunları işleyenler hakkında verilecek cezalar yarı oranında artırılacak, ayrıca, bu suçlar için belirlenmiş cezaların üst sınırı da aşılabilecekti.

AB Uyum Paketleri çerçevesinde özellikle Basın Kanunu ve TMK'da yapılan değişikliklerle, basın yoluyla işlenen suçlar için hapis yerine para cezası esasına geçilmişti. Bu TMK değişikliğiyle, eski uygulamalara dönüldü. Mesela 6. maddede, tüm para cezaları yeniden (3 yıla kadar) hapis cezasına dönüştürüldü. Yayın sorumluları ve gazete sahipleri açısından "objektif sorumluluk" kuralı yeniden konuldu ve bu kişilere 1.000 gün ilâ 10.000 gün karşılığı adli para cezası getirildi.

Değişikliklerin etkilediği önemli alanlardan biri de, savunma hakkı oldu. TMK'nın 10. maddesi değiştirildi: Artık şüpheli, gözaltı süresince sadece tek bir müdafinin hukuki yardımından yararlanabilecekti. Gözaltındaki şüphelinin müdafiiyle görüşme hakkı 24 saatle sınırlanabilecekti. Müdafii dosya içeriğini incelemesine veya belgelerden örnek almasına kısıtlama getirilebilecekti. Müdafii müvekkiliyle yapacağı görüşmelerde bir görevli hazır bulundurulabilecekti.

1996'da TMK'da bir değişiklik yapılmış, "operasyonlarda teslim ol emrine itaat edilmeyerek silah kullanmaya teşebbüs edilmesi halinde" güvenlik güçlerinin, faileri etkisiz kılmak amacıyla doğrudan ve duraksamadan hedefe karşı ateşli silah kullanmaya yetkili ol-

dukları belirtilmişti. AYM, 1999'da bu düzenlemeyi iptal etmişti. 2006 değişikliğinde, güvenlik güçlerinin silah kullanma yetkisi "veya" kelimesi ilave edilerek genişletildi: "Terör örgütlerine karşı icra edilecek operasyonlarda 'teslim ol' emrine itaat edilmemesi veya silah kullanmaya teşebbüs edilmesi halinde kolluk görevlileri, tehlikeyi etkisiz kılabilecek ölçü ve orantıda, doğrudan ve duraksamadan hedefe karşı silah kullanmaya yetkilidirler."

Değişikliklerin en tartışma yaratan kısmı ise, 15 yaşından büyük (15-18 yaş arası) çocukları ilgilendiren düzenlemelerdi. Bu çocuklar, "terör suçlusu" olarak nitelendirilen yetişkinlerle aynı yargılama, cezalandırma ve infaz düzenine tabi tutuldular. Kamuoyunda "taş atan çocuklar" veya "TMK mağduru çocuklar" olarak bilinen sorunun kaynağını, bu düzenlemeler oluşturdu. Bütün bunlar, BM Özel Raportörü Martin Scheinin'in, TBMM Adalet Komisyonuna yaptığı değerlendirmelere de yansiyacaktır.

(M. Sancar)

Karikatür: Salih Memecan, Sabah, 06.09.2005.

Bu zincirleme olaylar, Kürt sorununun askerî yöntemlerle çözülemeyeceği düşüncesinin kamuoyunda yerleşmesinde etkili oldu. Hükümetin buna paralel bir girişim başlatması, 29 Mart 2009 yerel seçimleri sonrasında kaldı. Kasım 2010'da, Yüksekova'nın Dağlıca, Şemdinli'nin Aktütün ve Gediktepe ile Çukurca'nın Hante-

pe karakol baskınlarında hayatlarını kaybeden 48 askerin ailelerinden bazıları suç duyurusu yaptı. Ailelerden bir kısmı, bu baskınlardaki can kayıplarının, ihmalden kaynaklandığı düşüncesindeydi. Bu başvurular üzerine Cumhuriyet Başsavcılığı işlem başlattı.

Yerel seçim stratejisini Kürt bölgesinde oy patlaması yapmak üzerine inşa eden AKP, bu amaçla kültürel haklar alanında yeni adımlar attı. Diyarbakır Büyükşehir Belediye Başkanlığı'nı almayı seçimdeki en önemli hedefleri arasına koyan parti, 26

Erdoğan, TRT Şeş'in açılış konuşmasını yaparken.

Haziran 2008'de TRT Kanununu değiştirerek kamu televizyonunun Kürtçe yayın yapmasının önündeki engelleri kaldırdı. Böylece, 1 Ocak 2009'dan itibaren TRT 6 ("TRT Şeş") kanalı, çocuklara yönelik programlar dışında, 24 saat Kürtçe yayın yapmaya başladı.

Seçim sonuçları, AKP'nin hedeflerinden uzak kaldığını gösterdi. DTP hem oy oranını hem de kazandığı belediye başkanlıklarının sayısını artırdı. PKK, "seçimler sonrasında ortaya çıkan siyasi sonuçları dikkate alarak" 13 Nisan'dan geçerli olmak üzere "çatışmazlık kararı" aldığını duyurdu.

Başbakan'ın Temmuz 2009 Konuşması ve Habur Olayı

Seçim sonuçları, Kürt sorununda yeni politika arayışlarının zorunlu olduğu algısını daha da yaygınlaştırdı. Başbakan Erdoğan'ın 23 Temmuz'da yaptığı; "Buna ister 'Kürt sorunu' deyin, ister 'Güneydoğu sorunu' deyin, ister 'Doğu sorunu' deyin, isterse yine son olarak adlandırılan 'Kürt açılımı' diyelim, ne dersek diyelim, bunun üzerinde bir çalışmayı başlattık" şeklindeki açıklama, resmen 29 Temmuz'da başlayan yeni "Kürt açılımı"nın başlangıcını oluşturdu.

Açılımın en hassas noktası, PKK'nın silah bırakmasının, yani "dağdan inişler" in nasıl sağlanacağı sorusunda düğümleniyordu. Bu yönde de olumlu gelişmeler olacağına sinyalleri vardı. Nitekim 19 Ekim 2009'da, Kandil ve Mahmur'dan toplam 34 kişi, davet üzerine Habur sınır kapısından giriş yaptı.

Açılımın devamı beklenirken, girişler sırasında sergilenen sevinç ve kutlama manzarası, durumu değiştirdi. Bu manzarayı PKK'nın zafer gösterisi olarak yorumlayan milliyetçi çevreler hükümeti ağır biçimde eleştirdiler. Kamuoyundaki infial havası AKP'yi de etkiledi ve geri adım attırdı. Kürt sorununu "güvenlik konsepti"ne indirgeyen yaklaşım yeniden öne çıktı. Bu değişim, hükümetin asıl amacının, güvenlik politikaları ve diplomatik girişimler yoluyla PKK'yı zorla tasfiye etmek olduğu şeklindeki değerlendirmeleri güçlendirdi. Baştan beri açılıma şüpheyle yaklaşan PKK da, "tasfiye politikaları"na karşı silahlı eylemlere yeniden başlayacağını duyurdu.

Öcalan, 31 Mayıs 2010 tarihinde, "AKP'nin oyalama politikasına karşı devreden çıktığını" ilan etti. KCK olarak bilinen Kürdistan Topluluklar Birliği de, 1 Haziran

2010 da, “AKP'nin PKK'yı tasfiye etme politikasına karşı 13 Nisan 2009'da tek taraflı olarak ilan ettikleri eylemsizlik kararını sonlandırdıklarını” açıkladı (bkz. aşağıda “KCK Operasyonları” alt başlığı). Böylece, silahlı eylemlerin ve çatışmaların yeniden yoğunlaştığı ve yaygınlaştığı bir döneme girildi.

Bu arada, AKP tarafından hazırlanan anayasa değişikliği paketi, 7 Mayıs 2010'da TBMM'de kabul edilmiş ve paketin referanduma sunulması sürecine girilmişti. PKK, Ramazan ayının başlamasını da gerekçe göstererek, 13 Ağustos'tan referandum sonrasına, yani 20 Eylül'e kadar bir kez daha ateşkes ilan ettiğini açıkladı. Referandum, AKP'nin Kürt sorununu çözme yönünde daha cesur davranmasını teşvik edecek şekilde sonuçlandı (bkz. **Anayasa Referandumu-2010** kutusu). AKP de, referandumdan hemen sonra, Öcalan'la “devlet adına görüşmeler” yapıldığını kabul etti ve bunu savundu. PKK, ateşkesi genel seçimlerin yapılacağı 12 Haziran 2011 sonrasına kadar uzattığını bildirdi. Mart 2011'de PKK eylemsizliğe son verdiğini açıkladı, ama çatışmasızlık ortamı devam etti.

Hükümet, açılımı resmen başlattığı Ağustos 2009'dan sonra bazı alanlarda iyileştirmeler yaptı. Cezaevlerinde açık görüşler sırasında Kürtçe yasağının kaldırılması, özel Kürtçe kurslarına eleman yetiştirme amacıyla Mardin Artuklu Üniversitesinde Eylül 2009'dan itibaren sertifikalı “Kürtçe okutman adayı yetiştirme kursu”nun açılması bu çerçevede yer aldı.

Hükümet, bunun dışında, seçimlerde Kürtçe propaganda yasağının kaldırılması için de girişimde bulundu; Nisan 2010'da Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun'da değişiklik yaptı. Bu değişiklikle “Kürtçe propaganda yasağı”nın kaldırıldığı iddia edildiye de, durum böyle değildi. Kanun'un 58. maddesinde yer alan “*radio ve televizyonda yapılacak propaganda yayınlarıyla, diğer seçim propagandalarında, Türkçeden başka dil ve yazı kullanılması yasaktır*” hükmü, “*siyasi partiler ve adayların yapacakları propagandalarda Türkçe kullanılması esastır*” olarak değiştirildi. Böylece, Kürtçe propagandayı serbest bırakmaktan değil, sadece mevcut cezayı kaldırmaktan kaynaklanan dolaylı bir serbesti getirilmiş oldu.

Bu arada Türkiye, Mart 2010'da Erbil'de konsolosluk açtı. Bu

Karikatür: Tan Oral, Taraf, 05.06.2011.

Diyarbakır'da bir başka Türkçe-Kürtçe Çanakkale Savaşı panosu (Mart 2012).

adım da, 2008'den beri Irak Kürdistan Bölge Yönetimiyle yürütülen ilişkileri geliştirme politikasının bir parçası olmanın ötesinde, Kürt açılımını ilerletme niyetinin bir göstergesi olarak yorumlanabilirdi.

Bütün bu somut ilerlemelere rağmen açılım bazı noktalarda yetersiz kaldı. Özellikle BDP ve Demokratik Toplum Kongresinin dile getirdiği 'Demokratik Özerklik' (bkz. Dönemin Bilançosu bölümü) ve anadilde eğitim konuları hükümet ve muhalefet tarafından kırmızı çizgi olarak nitelendirildi ve direnç noktaları olmaya devam etti. 12 Haziran 2011'de yapılacağı ilan edilen seçimlerden önce bu konuda bir ilerlemenin görülmesi beklenmiyordu. Seçimin hemen ardından çıkan, seçilmiş ama tutuklu milletvekilleri meselesinden doğan yemin krizi yüzünden ilerleme yine mümkün olmadı.

2) Parti Kapatma Davaları

Bu dönemde, özelde Kürt açılımını ve genelde Türkiye'de demokratikleşmeyi yaşılatan, bazen sekteye uğratan ve dolayısıyla Türkiye'yi dış ilişkilerinde zora sokan olaylar oldu. Parti kapatma davaları ve bunların sonuçları, yüksek yargının siyasete müdahalesi olarak görüldü.

Dönemin en çok yankı uyandıran iki parti kapatma davası, Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) ve Demokratik Toplum Partisi (DTP) davaları oldu. 14 Temmuz 2008'de Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Abdurrahman Yalçınkaya, AKP'nin "laikliğe aykırı fiillerin odağı haline geldiği" gerekçesiyle, partinin kapatılması ve başbakan ve cumhurbaşkanı başta olmak üzere 71 parti üyesinin 5 yıl süreyle siyasetten uzaklaştırılması istemiyle dava açtı. Halkın yüzde 47 oyuyla iktidara gelmiş bir partinin kapatılması tartışmaları sürerken, AYM 30 Temmuz 2008'de, AKP'nin temelli kapatılmaması, sadece hazine yardımının belirli bir oranda kesilmesine 6'ya 5 karar verdi. Ama karar, partinin "laikliğe aykırı fiillerin odağı haline geldiği" iddiasını kabul etmekteydi. Böylece AKP'nin, Anayasa'nın 69/6 ve 68/4. maddeleri uyarınca "dinî kuralların devlet yönetim ve prensiplerinden tamamen ayrı olduğu ilkesini" ihlal ettiği kabul edilmiş oldu.

Bu dava Batı dünyasında da geniş yankı uyandırdı. *Newsweek* (05.04.2008) davayı "millet iradesi"ne karşı yapılan bir "yargı darbesi", *Le Monde* ise (03.08.2008) Kemalistlerin demokratik sisteme karşı açtıkları savaş olarak değerlendirdi

AKP'yi kapatma davası AB tarafından da yakından izlendi. AB Komisyonunun genişlemeden sorumlu komiseri Olli Rehn davanın Türkiye Anayasası ve hukukunda "sisteme bağlı hata" (*systemic error*) olduğunu belirtti (*Hürriyet*, 31.03.2008). Türkiye-AB Karma Parlamento Komisyonu Eşbaşkanı Joost Lagendijk, "Türkiye'de siyasi sürece yargı darbesi yapılıyor" dedi (*Radikal*, 28.03.2008) .

Bu davaya paralel olarak, 16 Kasım 2007'de aynı Yargıtay cumhuriyet başsavcısı, Kürt seçmenlerin önemli bir kısmını temsil eden DTP'nin de kapatılması istemiyle dava açtı. DTP milletvekillerinin PKK'ya "terörist" dememesini ve bu konudaki açıklamalarını dikkate alarak "terörü destekledikleri" iddiasında bulunan Başsavcılık, DTP milletvekillerinin Meclis üyeliklerinin düşmesini ve yargılanmalarını talep etti. Başsavcı iddianamesinde, terör örgütüyle bağlantılı olduğunu savunduğu DTP'nin 8 milletvekili ve 221 üyesinin siyasetten yasaklanması istendi. AYM, 11 Aralık 2009'da

partiyi kapattı. DTP, Türkiye'nin kapatılan 27. siyasî partisi, Kürt meselesinden kapatılan 13. partisi, Kürt siyasî hareketinin de 7. partisi oldu. Ayrıca mahkeme, aralarında eşbaşkanlar Ahmet Türk ve Aysel Tuğluk'un da bulunduğu 37 kişiye 5 yıl siyaset yasağı getirildi. Bu iki DTP'linin milletvekillikleri düşürüldü. (Bkz. **Kürt Meselesinden Anayasa Mahkemesi Tarafından Kapatılan Partiler (1971-2011)** tablosu).

Tablo 3 - Kürt Meselesinden Anayasa Mahkemesi Tarafından Kapatılan Partiler (1971-2012)

Kapatılış yılı	Parti ismi
1971	Türkiye İşçi Partisi (TİP)
1980	Türkiye Emekçi Partisi (TEP)
1991	Türkiye Birleşik Komünist Partisi (TBKP)
1992	Sosyalist Parti (SP)
1993	Halkın Emek Partisi (HEP) Özgürlük ve Demokrasi Partisi (ÖZDEP) Sosyalist Türkiye Partisi (STP)
1994	Demokrasi Partisi (DEP)
1996	Demokrasi ve Değişim Partisi (DDP)
1997	Emek Partisi (EMEP)
1999	Demokratik Kitle Partisi (DKP)
2003	Halkın Demokrasi Partisi (HADEP)
2009	Demokratik Toplum Partisi (DTP)

(Tablo: Samim Akgönül) (Kapatılan Kürt partileri şunlardır: HEP, ÖZDEP, DEP, DDP, DKP, HADEP, DTP. Bu 7 partinin yanı sıra, Kürt partisi olmayan 6 parti de Kürt meselesi yüzünden kapatılmıştır: TİP, TEP, TBKP, SP, STP, EMEP.)

Bu karar Batı'dan çeşitli tepkiler çekti. *The New York Times*, kararın Türkiye'yi Avrupa'dan uzaklaştırdığını belirtirken (11.12.2009), AB'nin dönem başkanı İsveç, kararın endişeyle karşılandığını belirtti ve parti kapatma kurallarının AB normlarına getirilmesi için bir Anayasa değişikliği yapılması gerektiğini açıkladı (*Le Temps*, 12.12.2009).

3) KCK Operasyonları

Açılım sürecine sekte vuran diğer bir gelişme, Nisan 2009'da başlayan KCK operasyonları oldu. Kürtçe ismi *Koma Civakên Kurdistan* (Kürdistan Topluluklar Birliği) olan bu örgüt, Türkiye'de "PKK'nın şehir yapılanması" olarak nitelendirildi. Oluşum, PKK'nın yasama meclisi olarak kabul ettiği Kongra-Gel'in (Kürdistan Halk Kongresi) 17 Mayıs 2005'teki oturumunda kabul edilen "KCK Sözleşmesi"yle kurulmuş, bu sözleşme aynı organın 25 Mayıs 2007 oturumunda değiştirilerek kabul edilmişti. (Bkz **KCK Sözleşmesi ve Olayı** kutusu).

Bu operasyonların bir dalgası da açılım tartışmalarının hız kazandığı 24 Aralık 2009'da yapıldı. Bu tarihte, aralarında siyasi yasaklı Siirt Belediye Başkanı Selim Sadak ve birçok DTP/BDP'li belediye başkanının da bulunduğu 33 kişi gözaltına alındı. Bu politikacıların kelepçelenmesi kamuoyunda tepki yarattı.

KCK Sözleşmesi ve Olayı

"KCK Anayasası" olarak da bilinen metin Türkiye'nin gündemine ancak 2011 sonunda girmiştir. Konu; bir ölçüde Sözleşme'nin aşırı otoriter niteliği sebebiyle, ama esas olarak, devletin silahla ilgisi olmayan kişi ve avukatları tutuklamasının yarattığı tepki nedeniyle geniş ilgi görmüştür. Bu metin hakkında yapılabilecek temel saptamalar şunlardır:

1) Sözleşme, bir devlet kurulmak istendiği iddiasını reddetmektedir; hedef, "*demokratik komünal-konfederal örgütlülük*"tür. Fakat Sözleşme, bir devletin tüm kavram ve organlarını düzenlemektedir: Oluşumun bayrağı ve amblemi, yurttaşı, yasama organı, yürütme organı, bakanlıkları, yargısı, ordusu, ekonomik ve mali sistemi öngörmüştür. Metinde kadın ve gençlik örgütlenmeleri, siyasi partiler, dernekler, birlikler ve sendikalar da düzenlenmektedir.

2) Bütün bu düzenlemelere rağmen, KCK Sözleşmesi, bir anayasada asıl bulunması gereken özgürlükleri getirmemekte, aksine, bireyi "komün"ler içinde eritmektedir: "*Herkesin bir komünü olmalıdır*" ve "*Benim demokrasi anlayışım, birey demokrasisi değil, topluluk demokrasisidir*" (Başlangıç bölümü).

Sözleşme'de, bütün KCK organları ve toplumu, tamamen "Önder"e tabidir: "*KCK kurucusu ve Önderi, Abdullah Öcalan'dır. (...) Kürdistan halkının özgür ve demokratik yaşamına ilişkin temel politikaları gözetir ve temel konulardaki en son karar merciidir. (...)*". Önder'e bu kadar ağırlık veren metinde "demokratik" teriminin 170 kez geçmesi dikkat çekmektedir. Diğer yandan, Sözleşme, Md. 39'da siyasi partilerden söz ederken "*Sistem içinde şiddeti öngörmeyen partiler meşru kabul edilir*" diyerek KCK sistemi dışında şiddet uygulamayı meşrulaştırmaktadır.

3) Sözleşme'de formüle edilmemiş olmakla birlikte, metnin ayrılmaz bir parçası olduğu anlaşılan Önsöz'de nihai amacın bir Pankürdist birlik olduğu belirtilmektedir: "*İran'da, Türkiye'de, Suriye'de ve hatta Irak'ta oluşacak bir Kürt yapılanmasında tüm Kürtler bir araya gelerek kendi federasyonlarını, birleş-*

rek de üst konfederalizmi oluştururlar".

Fakat, farklı bir açıdan bakıldığında, devletin KCK'ya karşı tutumu Türkiye'deki hukuk kavramını ciddi biçimde zedeler niteliktedir:

1) KCK davasından tutuklananların ve yargılananların hiçbiri, Sözleşme'nin bu aşırı otoriter niteliğiyle suçlanmamaktadır. Atılı suçlar; devletin birliğini ve bütünlüğünü bozmak, PKK adına faaliyet yürütmek, yardım ve yataklık gibi klasik iddialardır.

2) İlk tutuklamalar Nisan 2009'da olduğuna göre, 2011 sonu itibarıyla yaklaşık 20 aydır tutuklu bulunan kişilerin ve özellikle de belediye başkanı gibi seçilmiş kişilerin, PKK adına faaliyet yürütmek türünden suçları kanıtlanamamıştır. Adalet Bakanı S. Ergin'in yaptığı açıklamaya göre, Ağustos 2012 itibarıyla KCK davalarında 274'ü seçilmiş kişiler olmak üzere 2.146 kişi yargılanmakta ve bunların 992'si tutuklu bulunmaktadır (Radikal, 04.08.2012). Mahkemeler, Lausanne Md. 39/5'in açık hükmüne rağmen, sanıklara "kendi dillerinde sözlü savunma" olanağı tanımadıkları için davalar ilerleyememektedir (bkz. **KCK Davasında Kürtçe Konusu - Hukuki Durum** kutusu).

3) Ekim 2011 sonundan itibaren, neyle suçlandıkları belli olmaksızın tutuklananlara, silah veya terörle bir ilgisi saptanmamış Ayşe Berktaş, Prof. Dr. Büşra Ersanlı, Ragıp Zarakolu gibi kimi aydınlar ve Öcalan'ın avukatları da eklenmiştir. Aydınların BDP siyaset akademilerinde ders vermekle, avukatların ise Öcalan ile Kandil arasında haberleşmeyi sağlamakla suçlandığı anlaşılmaktadır. Bu suçlamalardan birincisi suç değildir. İkinci konuda ise, 13 Eylül 2011'de internette yayınlanan ses bantları ortaya bir gerçeği çıkaracaktır: Başbakan Erdoğan'ın talimatı üzerine MIT Öcalan'la düzenli biçimde görüşmüş, PKK'nın yurt dışındaki liderleriyle Oslo'da düzenli müzakereler yürütmüş ve onlara Öcalan'la görüşmeler konusunda bilgi vermiştir (*Hürriyet*, 14 Eylül 2011; bkz. **Devlet-PKK Görüşmeleri** kutusu).

(B. Oran)

Muhtelif şehirlerde yapılan operasyonların ardından, o şehirlerde de “KCK da-
vaları” açıldı. Bunların içinde en fazla ilgi çeken, “KCK Ana Davası” olarak da ni-
telenen ve Diyarbakır 6. Ağır Ceza’da 28 Mayıs 2009’da açılan dava oldu. KCK/TM
(KCK/Türkiye Meclisi) yapılanmasının anlatıldığı iddianamede, KCK/TM mensup-
larının örgüt adına yargılama yaptıkları, sık sık örgütün Kandil’de bulunan kamp-
larına giderek toplantılara katıldıkları, verilen talimatları ve yaptıkları gözlemleri
‘Türkiye Meclisi’ üyelerine anlattıkları kaydediliyordu.

Aralarında eski ve yeni belediye başkanlarının, belediye meclisi üyelerinin, insan
hakları savunucularının da bulunduğu 103’ü tutuklu 151 sanığın yargılandığı KCK
Ana Davasının duruşmaları, 18 Ekim 2010’da başladı. Ulusal ve uluslararası kamu-
oyunun yoğun ilgi gösterdiği davanın ilk duruşmasından itibaren, sanıklar, Kürt-
çe olan adadillerinde savunma yapmak istediklerini belirttiler; isimleri okunduğun-
da da Kürtçe olarak “buradayım” veya “evet” diye karşılık verdiler. Mahkeme he-
yetinin, sanıkların Kürtçe savunma yapma taleplerini reddetmesi, davanın seyrini
değiştirdi. Bu noktadan itibaren, tartışmalar sadece, savunmaların Kürtçe yapılma-
sı talebi ve hakkı üzerinde yoğunlaştı ve dava kilitlendi. Sanık avukatları, savunma
hakkının kısıtlandığını, bu nedenle duruşmalara bundan sonra katılmayacaklarını
söylediler (*Sabah*, 19.04.2011) (Bkz. KCK Davasında Kürtçe Konusu - Hukuki Durum kutusu).

2011 sonu itibariyle KCK davası, Kürt sorunuyla il-
gili gelişmeleri çok güçlü biçimde etkileme potansiyeli-
ne sahip bir faktör olarak ortada duruyordu. Duruşma-
lar ilerlemiyor, savunma alınmadığı için istense bile
sanıklar tahliye edilemiyor, Kürtçe savunma yaparım-
yaptırtmam meselesinden öteye gidilemiyordu. Bu ara-
da, Adalet Bakanı S. Ergin’in Şubat 2012’de; TCK, TMK
ve Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanununa muhale-
fetten hakkında dava açılanlar ve mahkûm edilenlerle
ilgili olarak TBMM’de verdiği bilgiler, KCK operasyon-
larının başladığı 2009’dan itibaren dava ve mahkûmiyet
sayılarında olağanüstü bir artış olduğuna işaret etmek-
teydi (bkz. *Toplumsal Olaylarda Hakkında Dava Açıl-
anlar/Mahkûm Edilenler (2005-2010)*) tablosu:

Karikatür: Sarkis Paçacı, Agos, 29.06.2012.

Tablo - Toplumsal Olaylarda Hakkında Dava Açılanlar/Mahkûm Edilenler (2005-2010)

Yıl	Dava açılan kişi sayısı	Mahkûm edilen kişi sayısı
2005	16.240	2.726
2006	22.819	3.729
2007	29.355	5.931
2008	29.991	6.072
2009	53.285	9.211
2010	63.117	9.712

(Tablo: B. Oran) (Kaynak: R. Başaran, *Radikal*, 19.02.2012)

KCK Davasında Kürtçe Konusu - Hukuki Durum

Bu dava, çok sayıda hukuksuzluğa sahne oldu. Mahkemenin Kürtçe savunmaları reddederken dayandığı iki nokta vardı: 1) ALHS Md. 6/2/e hükmü: “[Her sanık] *Duruşmada kullanılan dili anlamadığı veya konuşamadığı takdirde bir tercümanın yardımından parasız olarak yararlanma hakkına sahiptir*”; 2) CMK Md. 202/1: “*Sanık veya mağdur, meramını anlatabilecek ölçüde Türkçe bilmiyorsa; mahkeme tarafından atanan tercüman aracılığıyla duruşmadaki iddia ve savunmaya ilişkin esaslı noktalar tercüme edilir.*” Sanıkların Türkçeyi rahatça anlayıp konuştuklarını ileri süren mahkeme, bunlara dayanarak, Kürtçe savunma yapma talebini reddetti.

Oysa Türkiye’nin kurucu antlaşması Lausanne’ın 39/5 hükmü sanıkların resmî dili anlayıp anlamadıklarına değil, “en kolay savunmanın anadilde yapılabileceği” ilkesine önem veren bambaşka bir hüküm getirmekteydi: “...*Türkçeden başka dil konuşan Türk uyruklarına, mahkemelerde kendi dillerini sözlü olarak kullanabilmeleri bakımından uygun düşen kolaylıklar sağlanacaktır.*” CMK hükmü bunu değiştiremezdi çünkü Lausanne Md. 37 “*Md. 38’den Md. 44’e kadar olan*” maddelerde değişiklik yapmayı yasaklamaktaydı. Kaldı ki, Anayasa Md. 90/5, bir uluslararası antlaşma hükmü ile bir iç hukuk hükmü çatıştığı zaman, birincinin üstünlüğünü kabul etmekteydi (bkz. Cilt I, s. 225-226 ve Oran, 2008, s. 63-82).

Mahkeme, bu hususları dile getirmek üzere savunmanın duruşmada “uzman kişi” olarak hazır bulundurduğu profesörü dinlemeyi de reddetti.

Oysa CMK’nın “*Çağrılması reddedilen tanığın ve uzman kişinin doğrudan mahkemeye getirilmesi*” başlıklı 178. maddesi, “uzman kişi”nin duruşmada bulunması halinde bu dinlemeyi zorunlu kılıyordu: “*Mahkeme başkanı veya hakim, sanığın veya katılanın gösterdiği tanık veya uzman kişinin çağrılması hakkındaki dilekçeyi reddettiğinde, sanık veya katılan o kişileri mahkemeye getirebilir. Bu kişiler duruşmada dinlenir.*”. Üstelik, maddenin bu hükmü paralelinde, bir de Yargıtay Ceza Genel Kurulunun 9.10.2007 tarih, 2006/7-336 esas, 2007/198 karar sayılı ilke kararı mevcuttu.

CMK’nın bu açık hükmünü uygulamayan mahkeme heyeti, Lausanne ve anayasa hükümlerini de ihlal eder biçimde, sanıkların “kendi dillerini sözlü olarak kullanabilmeleri”ni sürekli olarak reddetti. Bu durum, mahkemenin siyasi karar verdiği yorumlarına yol açtı.

Oysa Lausanne 39/5, bu olayda, eşine zor rastlanacak bir biçimde, hem devlet hem de Kürtler için bir “onurlu çıkış” (*honorable exit*) sunmaktaydı: İlk defa Kürt sanıklar, Kürtçe savunma yapabilmeyi, Sèvres’deki Kürdistan’ı ortadan kaldırarak Türkiye’yi kuran antlaşmaya dayandırmışlardı.

(B. Oran)

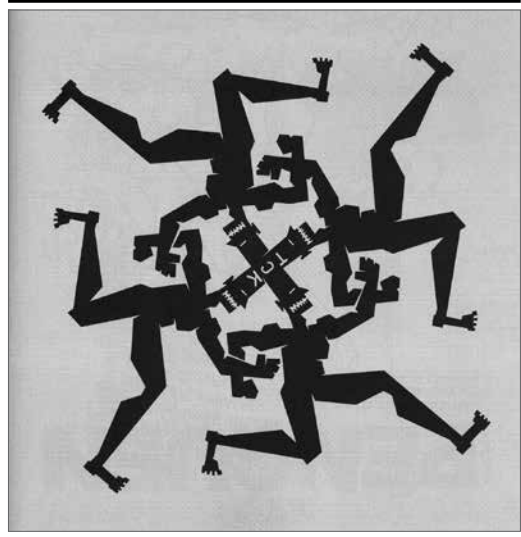
C) Kadın, Çocuk ve LGBT Hakları

1) Kadın Hakları ve Töre Cinayetleri

Dönemin kadın haklarıyla ilgili ilk gelişmesi, Türk Ceza Kanununun (TCK) değiştirilmesi tartışmalarının yapıldığı 2004’te oldu. Mesele, iktidarın, “Türk ailesini korumak” gerekçesiyle, yeni TCK taslağında zinayı suç ilan etmek istemesiydi. Yoğun tepkiler üzerine konu tasarıdan çıkarıldı. İşte bu tartışma, ifade özgürlüğünün kısıtlanmasında kullanılan hükümlerin başında gelecek 301. maddeyi kamuoyunun dikkatinden kaçırdı.

2004 TCK değişikliği kadın hakları konusunda birtakım iyileştirmeler de getirmişti. Eski TCK, kadını, özellikle kadın vücudunu, erkeğin hakimiyetinde gören bir

bakış açısına sahipti. Yeni TCK, kadını bir nebze de olsa birey kabul eden bir anlayışla kaleme alınmıştı. Fakat gene de, cinsel tecavüzün eşe karşı işlenmesi halinde, soruşturma ve kovuşturma yapılması mağdurun şikâyetine bağlı bırakıldı. Oysa Batı ceza kanunlarında bu durum ağırlaştırıcı bir unsur olarak görülüyordu. Kasım 2002'de Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığına bağlı olarak faaliyete başlayan “Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü” bünyesinde hazırlanan 2009 raporu, kentlerde kadınların % 40,3'ünün, kırsalda ise % 46,6'sının fiziksel ya da cinsel şiddete uğradığını ortaya koydu. (http://www.ksgm.gov.tr/tdvaw/doc/Ana_Rapor_Mizan_1.pdf).

Zaman, 05.06.2005.

Aile içi şiddet konusu bu dönemde AIHM'ye de taşındı. AIHM, Haziran 2009'daki Nahide Topuz kararında, Türkiye'yi, AIHS'nin 2. maddesini (yaşama hakkı), 3. maddesini (işkence yasağı) ve 14. maddesini (ayrımcılık yasağı) ihlalden suçlu buldu. Türkiye, davacıya 36.500 Avro tazminat ödemeye mahkûm edildi (Topuz v. Turkey, 09/09/2009).

Dönem içinde kadına karşı şiddetin sembol olayı, Ayşe Paşalı cinayeti oldu. Boşandığı eşi tarafından defalarca şiddete uğrayan ve defalarca ölümle tehdit edilmesine rağmen boşanması gerekçe gösterilerek koruma altına alınmayan Paşalı'yı 11 yerinden bıçaklayarak öldüren eski kocası İstikbal Yetkin, kamuoyunun ve sivil toplumun benzersiz baskısı sonucunda 11 Mayıs 2011'de, alışılmışın aksine ceza indirimi uygulanmayarak, ağırlaştırılmış müebbet hapse çarptırıldı (*Radikal*, 12.05.2011).

Bu alandaki önemli bir gelişme, AK çerçevesinde hazırlanan Kadına Karşı Şiddetle Mücadele Sözleşmesinin, AK Bakanlar Kurulunun 11 Mayıs 2011'de yapılan İstanbul zirvesinde imzaya açılması ve ilk imzacı 13 ülkeden birinin de Türkiye olmasıydı. Bu metin, Türkiye'nin AK dönem başkanlığı sırasında, gene Türkiye'nin girişimiyle hazırlanmıştı.

Hükümetin aile içi şiddetle mücadele için hazırladığı 2007-2010 Ulusal Eylem Planı; koordinasyon eksikliği, kaynak tahsisinin yetersizliği ve ölçülebilir hedeflerin noksanlığı yüzünden önemli bir ilerleme kaydetmedi.

Aile içi şiddete uğrayan kadınlara yönelik sığınmaevleri sayısının yasalarda belirtilenin çok altında kalması, kritik bir durum arz etmekteydi. Resmî kayıtlara göre, 2010'da açılan 8 sığınma eviyle birlikte sığınma evlerinin sayısı 57 oldu.

Bu dönemde sivil toplum ve kamuoyunun en çok odaklandığı noktalardan biri de, “töre cinayetleri” ya da “namus cinayetleri” oldu. BM Kalkınma Programı (UNDP) için hazırlanan Türkiye'deki Namus Cinayetlerinin Dinamikleri konulu rapor (2005); kadının bekâretinin, evlilik dışı cinsel ilişkinin, “düzgün giyinmeme”nin,

“bir kadından beklenen şekilde davranmama”nın, “geleneklere uygun görevlerini yerine getirmeme”nin; namus cinayetlerinin en önemli sebeplerinden bazıları olduğunu istatistiksel bir şekilde gösterdi. (<http://www.undp.org.tr/TRAboutUsDocuments/NamusCinayetleri.pdf>).

Yeni Şafak, 06.05.2009.

Konunun kamuoyunda yol açtığı sert tartışmalar üzerine 2006'da yayınlanan bir Başbakanlık genelgesinde töre cinayetleri 'sosyal bir yara' olarak nitelendirildi. Bununla birlikte, bu türden adımlar toplumsal algıyı değiştirmekte etkisiz kaldı.

Töre/namus cinayetlerinin son yıllardaki en dehşet verici olanı, 4 Mayıs 2009'da Mardin'in Bilge köyünde gerçekleşti. Saldırıda 6'sı çocuk, 16'sı kadın toplam 44 kişi öldürüldü, 17 kişi

yaralandı. Saldırıda toprak paylaşımı konusu da rol oynamış olmakla birlikte, Nisan 2010'da dava, töre ve namus eksenli bir kararla sonuçlandı.

2) Çocuk Hakları

Çocuk hakları kavramının nispeten yeni olduğu Türkiye'de 2006 nüfus sayımına göre yaklaşık 25.000.000 çocuk bulunmaktaydı. Bu sayı, BM 1989 tarihli Çocuk Hakları Sözleşmesinin 1. maddesi uyarınca, 18 yaşından küçük bütün insanları kapsıyordu. Türkiye bu sözleşmeyi 1995'te onamıştı.

Dönem içinde çocuk hakları konusu üç noktaya odaklandı: Çalışan çocuklar, “taş atan/TMK mağduru” çocuklar, öldürülen çocuklar.

Çalışan Çocuklar

ILO Türkiye Temsilciliğinin 1997'de yaptırdığı çocuk işçiliği araştırması sonuçlarına göre, sağlığa zararlı işlerde çalışan çocukların oranı % 60'tı. Ağır sanayide çalışan çocuklarda yaralanma oranı % 26, tarım sektöründe % 12, taşıma ve iletişim sektöründe ise % 18'di. (TİSK/TÜRK-İŞ, 2007). UNICEF'in, Türkiye İstatistik Kurumu verilerini temel alarak 2005'te hazırladığı rapora göre, Türkiye nüfusunun % 20,5'i yoksulluk sınırının altında yaşarken, bu oran 15 yaşından küçük çocuklar için 27,7'ye çıkmaktaydı. Diğer bir deyişle, 15 yaşından küçük olan 5.600.000 çocuk gıdasal ve gıda dışı yoksulluk içindeydi. Çocuk Vakfının 23 Nisan 2007'de yayınladığı rapora göre, Türkiye'de her 5 çocuktan 1'i çalışıyordu; bunların % 76,9'u tarım kesimindeydi. Sokakta çalışan çocuk sayısında da artış vardı.

Dönem içinde çocuk istismarı konusu da kamuoyunun dikkatini çekti. Bunun büyük bir kısmını psikolojik ve fiziksel istismar türleri oluşturmaktaydı. Çocuğa karşı işlenen suçlarda dönem içinde artış gözlemlendi. Cinsel tacize ve şiddete maruz kalan çocuklara yönelik hak ihlalleri izlenemediği gibi, çocuk istismarına yönelik projelerin uygulanmasına da başlanamadı.

“Taş Atan ya da TMK Mağduru Çocuklar”

Kısaca ‘taş atan çocuklar’ olarak adlandırılan, özellikle Kürtlerin yoğun olduğu bölgelerde güvenlik güçlerine “intifada” tipi (bkz. **İntifada** kutusu, Cilt II) direniş/tepkili gösteren çocuk ve gençlerin eylemleri, kimi gözlemciler tarafından bir tür siyasete katılma olarak, iktidar tarafından ise PKK’nın çocukları kullanması olarak görüldü. TMK’da yapılan 2006 değişikliğinden sonra bu çocuklar büyüklerle aynı yargılama, cezalandırma ve infaz düzenine tabi tutuldular (bkz. **Terörle Mücadele Kanunu ve 2006 Değişikliği** kutusu). Yargıtay Ceza Genel Kurulunun 04 Mart 2008 tarihli kararı ise, “örgütün çağrısıyla yapılan eylemlere katılma”yı örgüt adına hareket etme kapsamında değerlendirerek, yargılanan çocukların durumunu daha da ağırlaştırdı.

TMK değişikliğinden sonra, Çocuklar İçin Adalet Çağrıcıları (ÇİAÇ) tarafından toplanan gayri resmî verilere göre, Nisan 2010 itibariyle Türkiye’de 32 ilde 4.000’e yakın çocuk, TMK ve ilgili kanun hükümleri kapsamında gözaltına alınmış, sorgusuzca uğramış ve yargılanmıştı. Bu çocukların % 95’inin Kürt olduğu da derlenen bilgiler arasındaydı. Adalet Bakanı Ergin’in 2012 başında verdiği bilgiler, mahkûm edilen çocuk sayısının 2005 ile 2010 yılları arasında çok büyük artış gösterdiğini ortaya koymaktaydı. Bu artış, özellikle KCK operasyonlarının başladığı 2009’dan itibaren dikkat çekiciydi. 2005 ile 2010 yılları karşılaştırıldığında, mahkûmiyet sayısında 60 kat artış görülmekteydi (bkz. **Toplumsal Olaylarda Beraat Eden/Mahkûm Edilen Çocuklar (2005-2010)** tablosu).

Tablo - Toplumsal Olaylarda Beraat Eden/Mahkûm Edilen Çocuklar (2005-2010)

Yıl	Beraat + Mahkûmiyet sayısı	Mahkûm edilen çocuk sayısı
2005	95	17
2006	81	14
2007	144	47
2008	158	36
2009	2.249	1.105
2010	1.876	1.023

(Tablo: B. Oran) (Kaynak: R. Başaran, *Radikal*, 19.02.2012)

“TMK mağduru çocuklar”ın durumu, ülke içinde ve dışında geniş tepkilere yol açtı. AB’de de yankısını buldu. Özellikle TMK kapsamında gözaltına alınan 15-18 yaş arasındaki çocukların, gözaltına alındıktan hemen sonra her zaman bir avukata erişme imkânı bulamadıklarının altı çizildi (2009 AB-Türkiye İlerleme Raporu, s. 16).

Nihayet, kamuoyundan gelen çok güçlü baskı üzerine hükümet harekete geçti ve 25 Temmuz 2010’da 6 kanunda çocuklar lehine düzenlemeler yaptı. Cezalar azaltıldı. Çocukların çocuk mahkemelerinde yargılanmaları sağlandı. Terör suçuna özgü soruşturma-kovuşturma usullerinin çocuklara uygulanmasına son verildi. Daha önce bu çocuklara uygulanması yasak olan; erteleme, hükmün açıklanmasının geri bırakılması, paraya çevirme gibi “seçenek yaptırımlar”ın uygulanması imkânı, ayırım gözetilmeksizin bütün çocuklara sağlanmış oldu. Bu değişikliklerden sonra “taş atan çocuklar” büyük ölçüde serbest kalabildiler.

Öldürülen Çocuklar

Diğer bir insan hakları meselesi, güvenlik kuvvetlerinin doğrudan açtığı ateş veya kontrolsüz silahların/mühimmatın patlaması sonucunda öldürülen/ölen çocuklar idi. İnsan Hakları Derneği (IHD) İstanbul Şubesi tarafından 2009'da hazırlanan rapora göre, 1989-2009 arasında 342 çocuk, güvenlik güçlerinin ateşiyle ya da çatışmalarda can verdi. Çocukların en çok öldürüldüğü yıl 1992 oldu. Dönem içinde, bu tür hadiselerden en çok Uğur Kaymaz ve Ceylan Önkol olayları ön plana çıktı.

12 yaşındaki Uğur Kaymaz, 21 Kasım 2004 gecesi, Mardin Kızıltepe'de, "özel tim" polisleri tarafından evlerinin önünde babasıyla birlikte öldürüldü. TBMM İnsan Hakları Komisyonu, öldürmenin herhangi bir çatışma sonucu meydana gelmediği hükmüne vardı. Açılan davaya gelen Adli Tıp raporunda, "sırtında 9 kurşun yarası olan bu yaştaki çocuğun ateş açmasının mümkün olmadığı" belirtildi. Mahkeme, 18 Nisan 2007'deki duruşmada, raporu dikkate almadı ve sanık polis memurlarının "meşru müdafaa sınırları içinde kaldığı" gerekçesiyle beraatine karar verdi. Yargıtay 1. Ceza, kararı 19 Haziran 2009'da onadı.

Bu dava, duruşmalara gelen çok sayıda uluslararası insan hakları örgütü temsilcileri tarafından takip edildi. Avrupa Komisyonunun Türkiye'ye ilişkin 2009 İlerleme Raporunda da olaya yer verildi. Dava, güvenlik güçlerine, başta yaşam hak-

Diyarbakır Sur Belediye Başkanı Abdullah Demirbaş, Diyarbakır'da dört dilde (Türkçe, Kürtçe, Ermenice, Süryanice) hazırlanmış yol tabelası önünde.

kı olmak üzere, işledikleri suçlardan dolayı dokunulmazlık ve cezасızlık (*impunity*) sağlayan yönetim ve yargı geleneğinin örneği olarak kayda geçti. Uğur Kaymaz heykeli açan Diyarbakır Sur Belediyesi Başkanı Abdullah Demirbaş ağır cezada yargılandı (*Taraf*, 03.03.2011). 2011 sonunda dosya Yargıtay'daydı.

12 yaşındaki Ceylan Önkol, 28 Eylül 2009 günü Lice'nin Şenlik köyünde hayvan otlatırken, bir

iddiaya göre bulduğu bir cisimle oynarken cismin patlaması, bir iddiaya göre de askeri birlikten yapılan havan atışı sonucunda öldü. Jandarma fezlekesinde, bölge halkının tazminat ve para almaya çalıştığı belirtildi ve "Bu ailenin bölücü terör örgütünün dağ kadrosunda bir ferdinin bulunduğu da (Azize Önkol) ayrıca dikkate değerdir" denildi (*Radikal*, 12. 12.2009).

Diğer yandan, olay, dönem içinde resmî soruşturma ve yargı sürecinin nasıl işlediğini ortaya koymuştu. Lice Savcılığı, TMK Md. 10'a dayanarak, soruşturma ile ilgili gizlilik kararı aldı. Bu durumda, soruşturma sonucunda ölüm olayından askerlerin sorumlu olduğu kanaatine varılırsa, davada sanık olarak yer alacak askerler,

TMK'daki ceza indirimi ve diğer avantajlardan yararlanabileceklerdi. Dönem sonunda soruşturmadan henüz bir sonuç çıkmamıştı.

Kaymaz ve Önkol olaylarının yanı sıra, yalnızca 2010'un ilk on ayında en az 13 çocuk bu şekilde hayatını kaybetti (Zaman, 07.11.2010). Diğer yandan, 28 Aralık 2011'de TSK'nın "istihbarat hatası" yüzünden gerçekleştirdiği savunulan hava saldırısında öldürülenlerin yarıya yakını çocuk idi (bkz. Uludere Olayı kutusu)

3) LGBT Hakları

Türkiye'de yasalara göre farklı cinsel eğilim bir suç olmadığı halde; Lezbiyen, Gey, Biseksüel, Transgender (Travesti ve Transseksüel) (LGBT) olmak birçok hukuki ve toplumsal sorunu beraberinde getirmekteydi. LGBT hakları konusunda uzmanlaşmış Lambda ve KAOS GL derneklerinin çalışmaları, homofobi (farklı cinsel eğilim sahiplerine karşı nefret ve ayrımcılık) olarak nitelendirilebilecek bazı temel insan hakları ihlallerini ortaya koydu.

Askerlik şubelerinin bazılarında, eşcinsel olduğunu beyan ederek askerlikten muaf tutulmak isteyen kişilerden "durumlarını fiilen kanıtlayan" fotoğraflar talep edildi. Bu hususlar AB'ye de yansıdı ve TSK'nın, eşcinselliği "psikoseksüel" bir hastalık olarak tanımlayan ve eşcinsellerin askerlik hizmeti için uygun olmadıklarını belirten bir sağlık yönetmeliğinin olması eleştirildi (2009 AB-Türkiye İlerleme Raporu, s. 26). Askerlikten bu tip raporlarla muaf tutulanlar, özellikle kamu sektöründe iş bulmakta zorlandıklarını açıkladılar. Mayıs 2009'da Trabzon'da, rapor alıp askerlik yapmamış bir futbol hakeminin eşcinsel olduğu Türkiye Futbol Federasyonu tarafından ifşa edilince, bu kişi Merkez Hakem Kurulu tarafından "görev yapamaz" ilan edildi. Hakemin açtığı davada Kurul kendini Hakemliğe Giriş İç Talimatı Md. 25'le savundu: "Sağlık problemleri nedeniyle askerlikten muaf tutulanlar hakemlik yapamazlar" (Bianet, 23.02.2011). Dönem sonunda dava henüz sonuçlanmamıştı.

LGBT sorunu, AB'nin İlerleme Raporuna da yansıdı: 1) Nisan 2009'da Lambdaİstanbul'un kapatılma kararının Yargıtay tarafından bozulması olumlu bir gelişmedir, fakat kararın gerekçesinde yer alan, "Bu tür seksüel eğilimleri yayma amacıyla lezbiyen, eşcinsel, biseksüel, travesti ve transseksüel davranışları teşvik etmeme" koşulu AB'nin homofobiyi reddetme ve ayrımcılıkla mücadele standartlarıyla uyumlu değildir; 2) Gey ve lezbiyenler, bazı işyerlerinde, cinsel yönelimleri yüzünden işten çıkarılma biçiminde ayrımcılığa uğramakta-

Istanbul LGBT Onur Haftası 2009'dan bir görüntü. Kaynak: <http://img197.imageshack.us/img197/4838/79403718.jpg>

dır; 3) TCK'nın “teşhircilik” ve “genel ahlâka karşı suçlar”a ilişkin hükümleri bazen LGBT kesimine karşı ayrımcılık amacıyla kullanılmakta, Kabahatler Kanunu travesti ve transseksüellere para cezası uygulamak için sıklıkla devreye sokulmaktadır (bkz. **Kabahatler Kanunu** kutusu); 4) Homofobiden kaynaklanan fiziksel ve cinsel şiddet olayları vuku bulmaktadır ve mahkemeler, travesti ve transseksüellere karşı suç işleyenlerin lehinde “haksız tahrik” ilkesi uygulamaktadır (2009 *AB-Türkiye İlerleme Raporu*, s. 24-27)

Kabahatler Kanunu

Kabahat, karşılığında idari yaptırım uygulanması öngörülen haksızlık olarak tanımlanır. 2005'te çıkarılan Kabahatler Kanunu, bu kavrama ilişkin genel ilkeleri ve bunlar için uygulanabilecek idari yaptırımları düzenler. Kanunun amacı, “toplum düzenini, genel ahlâkı, genel sağlığı, çevreyi ve ekonomik düzeni korumak” olarak belirlenmiştir.

Bu kanun son yıllarda amacından saptırılarak kullanıldı ve yönetimin ve polisin hoşuna gitmeyen davranışlar buna dayanılarak cezalandırıldı ve engellendi. Örneğin polis, kanuna dayanarak, travesti ve transseksüel kişilere doğrudan idari nitelikte para cezası uyguladı.

İzmir'deki emniyet müdürlüğü sırasında travestilere “çevreyi rahatsız ettikleri” gerekçesiyle ceza kestirdiği iddiasıyla gündeme

gelen Hüseyin Çapkin, bu uygulamayı İstanbul'da da devam ettirdi. İstanbul LGBT Sivil Toplum Girişimi üyesi travestiler, son dönemde sokakta yürürken kendilerini gören polislerin, “kadın kıyafeti ile dolaştıkları” ve “çevreyi rahatsız ettikleri” gerekçesiyle defalarca ceza kestiğini, bu nedenle sokağa bile çıkamadıklarını bildirdiler (*Bianet*, 28 Eylül 2009). Yine aynı yasaya dayanarak, Mart 2011'de Antalya'da deniz kenarında bira içen iki kişiyi idari ceza uygulandı (*Milliyet*, 02 Mart 1911).

Lezbiyen, gey, biseksüel, travesti veya transseksüel kişilerin, bu sıfatlar yüzünden bazı hizmetlerden yararlandırılmaması, TCK Md. 122'ye göre “ayrımcılık” suçu oluşturmaktadır.

(M. Sancar)

4) *Vicdani Ret Meselesi*

Türkiye'de kamuoyu, bu meseleyle, 1989'da Vedat Zencir ve Tayfun Gönül'ün vicdani retçi olduklarını açıklamaları sonucunda tanıştı. 1990'ların sonunda ve 2000'lerde sembol haline gelen dava ise, Osman Murat Ülke'nin mücadelesi oldu. 1996'dan sonra tek bir “suç” (silah altına alınmayı reddetmek) işlemekten 9 defa mahkûm edilen, yani ceza hukukunda olmayan bir tür “mütemadi (sürekli tekrarlanan) ceza” alan Ülke'ye, 2 yıl hapis yatmasıyla sonuçlanan atılı suçlar şunlardı: “halkı askerlikten soğutma” (TCK md.155), “milli mukavemeti kırma”, “emre itaatsizlik”, “emre itaatsizlikte ısrar”, “yoklama kaçaklığı”, “fırar” ve en ilginç de: “vicdani retçi olduğunu açıklama”. Olayın çok önemli bir yanı da, kanun kaçağı durumunda olduğu için, Ülke'nin medeni hukuka ilişkin herhangi bir işlem yapamaz, “sivil ölü” duruma düşmesiydi. Örneğin Ülke, 2003'te doğan oğlu Sidar'ı nüfusa kaydettiremedi ve çocuk, annesi Aytül'ün üzerinden nüfusa kaydoldu (*Milliyet*, 17.11.2011).

O. M. Ülke, davasını 1997'de AIHM'ye götürdü. AIHS Md. 3 (kötü muamele ve işkence yasağı), Md. 5 (özgürlük ve güvenlik hakkı), Md. 8 (özel hayatın ve aile ha-

yatının korunması) ve md 9'un (düşünce, vicdan ve din özgürlüğü) ihlal edildiğini ileri sürdü. Mahkeme 24 Ocak 2006'da Md. 3'ten ihlal buldu ve Türkiye'yi 10.000 Avro tazminata mahkûm ederken, Ülke'nin adeta sivil bir ölüme mahkûm edildiğini belirtti (T. Tekerek, *Taraf*, 27.09.2011). AIHM, ihlal kararından 6 yıl sonra bile uygulamada herhangi bir değişiklik yapmayan Türkiye'ye vicdani ret konusunda somut adımlar atması için süre tanıdı. AIHM, Temmuz 2012'de de Mehmet Tarhan'ı haklı bularak Türkiye'yi 12.000 Avro tazminata mahkûm edecektir (*Bianet*, 17.07.2012).

Bu konuda; Mehmet Tarhan, Halil Savda, Enver Aydemir, İnan Süver gibi diğer sembol isimler de "Halkı askerlikten soğutmak", "Hizmetten tamamen sıyrılmak veya toplu erat önünde emre itaatsizlikte ısrar", "izin tecavüzü", "askerî giysi giymeyi ve emirlere uymayı ret", "emre itaatsizlikte ısrar", "açlık grevini sürdürmek", "fırar" ve "basın açıklaması okumak" nedenleriyle çeşitli cezaevlerinde çok ağır koşullar altında yattılar. Savda'nın aldığı cezalardan biri, Ağustos 2006'da İsraili vicdani retçilere destek vermek nedeniyle "halkı askerlikten soğutmak"tan (TCK Md. 318) verilmişti (M. Sütlaş, *Bianet*, 03.03.2011).

Birkaç yıl öncesine kadar Türkiye toplumuna çok yabancı gelen vicdani ret konusu, askerî vesayetin zayıflamasına (bkz. Dönemin Bilançosu bölümü) paralel olarak, toplumun farklı kesimlerinden destek görmeye başladı. Örneğin, çeşitli örgütlerden oluşan Müslüman öğrenciler, vicdani reddin insani ve İslami bir hak olduğunu belirterek, zorunlu askerlik ve vicdani ret konularının "itidal ve derinlik" içinde tartışılması gerektiğini ilan ettiler (*Bianet*, 02.05.2012).

Ç) Göçmen ve Mülteci Hakları

Türkiye'de Mülteciler

Türkiye, Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair 1951 Cenevre Protokolünü imzalamış, fakat 1961 tarihli düzenlemeyle coğrafi çekince koymuştu (bkz. **Çekince ve Yorum Beyanı** kutusu). Buna göre Türkiye, Avrupa'dan gelenleri mülteci olarak kabul etmekte, mültecinin tanımına "Avrupa'da meydana gelen olaylar sebebiyle" ifadesini eklemekte, Avrupa dışından gelenleri ise "geçici sığınmacı" olarak adlandırmaktaydı. Fakat coğrafi konumu nedeniyle, Türkiye'ye sığınmacılar asıl Orta Doğu, Orta Asya ve hatta Afrika'dan gelmekteydi.

Coğrafi çekincenin kaldırılması yönünde gelen baskılara karşı Türkiye; İltica ve Göç Alanındaki AB Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Eylem Planında, kendi özel koşullarını dikkate alacak bir çözüm bulunmasını istedi. İran-İrak savaşı, Yugoslavya'nın bölünmesi, Bulgaristan'dan sınırdışı etmeler, Körfez Krizi, Kosova'daki hadiseler ve Ahıska Türklerinin sürgünü gibi olaylarla 1 milyona yakın göçmen Türkiye'ye zaten kabul edilmişti. AB'ye katılım aşamasında, gerekli mevzuat ve alt yapı değişikliklerinin, Türkiye'ye doğrudan bir mülteci akımını teşvik etmeyecek şekilde yapılması ve AB ülkelerinin külfet paylaşımı konusunda gerekli hassasiyeti göstermeleri gerekmektedir (Kara ve Korkut, 153-162).

Mevzuatın değişmemesi, Türkiye'yi transit ülke olarak kullanan mültecilerin ve dolayısıyla yasadışı göç nedeniyle suçlu konumuna düşenlerin sayısını artırdı. Eskiden beri varolan ama fazla gündeme getirilmeyen mülteciler ve sığınmacılar ko-

Festus Okey'in polis tarafından öldürülmesi çeşitli gösterilerle protesto edilmişti. Kaynak: <http://media.worldbulletin.net/250x190/2011/12/13/festus-okey.jpg>

Iran'a alınmaktan kurtulduktan sonra, durumlarını AIHM'ye taşıdılar. AIHM aciliyet kararı aldı ve iki İranlı'yı sınır dışı etmekten vazgeçmesini Türkiye'den istedi. 1 Mart 2010'da kesinleşen kararında da, Türkiye'yi Md. 13 (etkili başvuru hakkı) ve Md. 5/1, 2, ve 4'ten (özgürlük ve güvenlik hakkı) 40.000 Avro tazminata mahkûm etti. Mahkeme, Türkiye'ye kaçak yolla giren diğer Halkın Mücahitleri üyesi mülteciler için emsal oluşturabilecek bir karar da verdi ve bu karar sonucunda, Türkiye'nin 1951 Cenevre Sözleşmesine koyduğu coğrafi çekincenin kaldırılması hemen hemen zorunlu hale geldi.

Festus Okey Cinayeti

Nijerya uyruklu Festus Okey, İstanbul'da 20 Ağustos 2007'de bir kimlik kontrolü sırasında gözaltına alındığı karakolda bir kurşunla öldürüldü. Polis hakkında taksirle (kusurla) adam öldürmeden dava açıldı. Fakat davanın esasına geçilemedi. Çünkü ikinci duruşmada polisin avukatı, "Bu kişi Festus Okey değildir. Terörist olabilir" deyince, kimlik bilgilerinin Nijerya'dan sorulmasına karar verildi. Oysa Okey'in üzerinden, BM Mülteciler Yüksek Komiserliğine (BMMYK) iltica talebinde bulunduğunu gösteren bir belge çıkmıştı, ama kimlik bilgisi BMMYK'nın Ankara şubesinde sorulmamıştı.

Kimlik bilgilerini Nijerya'dan yıllardır getirmeyen mahkeme, tutuksuz yargılanan polis memurunu taksirle adam öldürmek su-

nusu, her şeyin ortaya dökülmeye başladığı bir ortamda, Ağustos 2007'de Festus Okey'in polis tarafından öldürülmesiyle gündeme yerleşti (bkz. Festus Okey Cinayeti kutusu).

Mülteciler konusu AIHM'ye de yansdı. 2008'de polis tarafından İran sınırına götürülerek sınır dışı edilmek istenen, Halkın Mücahitleri üyesi İranlı Muhsin Abdulhane ile Hamit Karimniya, Farsça anlamadıklarını ve Arap olduklarını söyleyerek

çundan 13 Aralık 2011'de 4 yıl 2 aya mahkûm etti. Savcı kararı temyiz etti. Dava süresince herhangi bir sivil toplum örgütü davaya müdahil kabul edilmediği gibi, yargıç, kendisini evrakı yıllarca bekletip dosyayı oyalamakla itham eden 5 avukat ile davayı takip eden Göçmen Dayanışma Ağı'nın 30 üyesi hakkında "adil yargılamayı etkileme" (TCK Md. 288) suçlamasıyla soruşturma açtırdı. AK İnsan Hakları Komiseri Thomas Hammarberg, Ekim 2011'deki Türkiye ziyareti sonrasında yaptığı açıklamada, Festus Okey davası ve benzeri davalarda, sanık olan kolluk kuvvetleri personeline yapılan iltimaslara bir son verilmesi gerektiğine dikkat çekti (*SETA Analiz 2011*, s. 63-64).

(S. Akgönül)

Türkiye’de Yasadışı Göç: Ermenistanlı Göçmenler

Türkiye’deki yasadışı göç sorununu gündeme taşıyan başka bir etmen de, ülkedeki yasadışı Ermenistanlıların durumu oldu. Son on yılda Türkiye’de yasadışı bir şekilde yaşayan ve çalışan Ermenistan vatandaşlarının sayısı tam olarak bilinmemekle beraber, tahminler 40.000 ile 100.000 arasında değişiyordu (Ozinian, 2009). Neredeyse tümü kadın olan bu insanlar genellikle ev temizliği, hasta ve çocuk bakıcılığı, tezgâhtarlık gibi işlerde yoğunlaşmışlardı. Kamuoyunda yaratılan imaj, devletin bu insanlara göz yumduğu yolundaydı. 10 Ekim 2009’da Ermenistan’la imzalanan, diplomatik ilişkilerin kurulmasını ve sınırların açılmasını öngören iki protokol (bkz. Kafkasya ve Orta Asya’yla İlişkiler ve Dönemin Bilançosu bölümleri) sonrasında bu konuda iki tarafta da yüksek beklentiler oluştu.

Oysa, protokollerin iki parlamento tarafından onan(ma)ması sürecinde, Türk yetkililerden, bu kaçak göçmenlerin koz ve hatta rehine olarak görüldüğü yorumunu yapacak beyanlar geldi. Aslında bu yeni değildi. Ekim 2000’de ABD Kongresinde soykırım tasarısı tekrar gündeme geldiğinde, dönemin muhalefetteki DYP Genel Başkanı Tansu Çiller, misilleme olarak Türkiye’deki Ermenistan vatandaşlarının sınırdışı edilmelerini önermişti: “Ya bunları seferber edip Ermenistan’a yollayalım veyahut da bunları sınırdışı edelim, onlar uğraşsın biraz” (*Hürriyet*, 08.10.2000). Bu tarihten itibaren, benzer durumlarda Ermenistanlıların durumu gündeme getirildi ve hem bu kişiler hem de Türkiye vatandaşı Ermeniler üzerinde baskı kuruldu. AKP’li milletvekili Yaşar Yakış (*Hürriyet*, 09.10.2006) ve CHP’li milletvekili Şükrü Elekdağ da (*Vatan*, 09.10.2006 ve *Hürriyet*, 07.10.2007) aynı mealde konuştular.

Ermenistanlı göçmenleri sınırdışı etme tehditlerinin son iki örneğini Başbakan Erdoğan verdi. 14 Mayıs 2009 Polonya ziyareti sırasında: “Gerekirse geri de göndeririz ama biz böyle bir şeyi insani yaklaşım olarak doğru bulmuyoruz” (*Milliyet*, 15.05.2009) dedikten sonra, Mart 2010’da BBC’ye şu demeci verdi: “Hadi siz de memleketinize diyeceğim; bunu yapacağım. Niyey? Benim vatandaşım değil bunlar... Ülkemde de tutmak zorunda değilim” (*bbc.co.uk*, 15.03.2010; *Milliyet*, 17.03.2010).

Yurt dışında basın bu tehdide geniş yer verdi (“Erdoğan Ermenistan’la ilişkilerin normalleşmesini engelliyor”, *Le Figaro*, 19.03.2010 ve “Erdoğan ‘yasadışı’ Ermenileri hedef gösteriyor”, *Libération*, 19.03.2010). Diaspora basınında ise bu tehdit yeni bir tehcir olarak nitelendirildi (“Erdoğan Ermenileri sınırdışı etmekle tehdit ettiği için eleştiri yağmuru altında”, *Les Nouvelles d’Arménie*, 19.03.2010).

Erdoğan’ın sözünü ettiği, kaçak Ermenistanlıları (ve diğer kaçak çalışan yabancıları) geri göndermeye olanak veren 5683 sayılı yasa, “Yabancıların Türkiye’de İkamet ve Seyahatleri Hakkında Kanun” adıyla 01 Şubat 2012’de yürürlüğe girecektir.

D) İbadet ve İnanç Özgürlüğü

1) Başörtüsü Tartışmaları

Bu dönemde önemli olaylardan biri de, dinin kamusal yaşamdaki yeri ve özellikle de kadınların nerede kapanıp kapanamayacakları konusunun, başörtüsü ekseninde tartışılması oldu. Odak, üniversiteye başörtülü girilip girilemeyeceğiydi. Liberal

çevreler üniversitelerde başörtüsü yasağının kalkmasını hak ve özgürlükler çerçevesinde değerlendiriyor, muhafazakârlar dinin emirlerine ve inanç özgürlüğüne vurgu yapıyor, ulusalcı çevreler ise bunun rejimin bekası açısından tehlike arzettiğini ve kadınlara yapılan baskının bu şekilde meşrulaştırıldığını söylüyorlardı.

Meselenin büyük yankı uyandırması ve devletin bu konudaki tutumunun katılaşması, AIHM'nin 2004'te verdiği Leyla Şahin kararı üzerine oldu (bkz. **Leyla Şahin Kararı** kutusu).

Leyla Şahin Kararı

Kasım 1998 öncesinde (bkz. **11. Protokol ve Yeni AIHM** kutusu, Cilt II) Avrupa İnsan Hakları Komisyonu (AIHK) tarafından verilen Karaduman ve Bulut kararında, mezuniyet belgesi almak için üniversite idaresine başörtülü resimle başvuran ve talepleri reddedilen iki öğrencinin şikâyetleri incelenmiş ve kabul edilemez bulunmuştu.

23 Şubat 1998'de İstanbul Üniversitesi Rektörü Prof. Kemal Alemdaroğlu, sakallı ve başörtülü öğrencilerin üniversiteye girişini yasakladı. L. Şahin, buna uymadığı için uyarı cezası ve buna karşı gösteriye katıldığı için de 1 dönem uzaklaştırma cezası aldı. İstanbul İdare Mahkemesi uzaklaştırma işlemini hukuka uygun bulunca, Şahin 1998'de AIHK'ya başvurdu. Yasaklamanın, AIHS'nin 7, 8, 9, 10 ve 14. maddelerine ve 1 numaralı Protokol'ün 2. maddesine aykırı olduğunu ileri sürdü. AIHM, 29 Haziran 2004'te oybirliğiyle verdiği kararda, AIHS Md. 9'un (düşünce, vicdan ve din özgürlüğü) ihlal edilmediği ve AIHS'nin 8., 10. ve 14. maddelerine ve 1 numaralı Protokol'ün 2. maddesine ilişkin ayrı bir sorun orta-

ya çıkmadığı sonucuna vardı. AIHM, Türkiye gibi "radikal dinci" tehlikenin potansiyel olarak mevcut olduğu ülkelerde üniversite yönetimlerinin öğrencilere başörtüsü yasağı getirmesinin, AIHS'yi ihlal etmeyeceğini belirtti.

Bu kararın iç hukuktaki anlamı ve etkileri konusunda farklı görüşler ortaya atıldı. Bir görüşe göre, başörtüsünün üniversitelerde serbest bırakılması hukuken artık mümkün değildi (ör. YÖK Başkanı Prof. Erdoğan Teziç, *Hürriyet*, 10.11.2005; dönemin cumhurbaşkanı A. N. Sezer, *Sabah*, 11.11.2005). Buna karşılık, AIHM'nin davada ihlal değil, AIHS'ye uygunluk kararı verdiği tespitinden hareket edenler, bu kararın devlete bir yasaklama yükümlülüğü getirmediğini, sadece, yasaklayıcı işlem yapması halinde bunun AIHS'ye aykırı olmayacağı anlamına geldiğini savundular (bkz. Kerem Altıparmak-Onur Karahanogulları, "Pyrrhus Zaferi: Leyla Şahin/Türkiye, AIHM/Hukuk, Düzenleyici İşlem/Kanun", <http://80.251.40.59/politics.ankara.edu.tr/karahan/makaleler/turban.pdf>).

(M. Sancar)

Leyla Şahin kararından sonra üniversitelerde başörtüsü yasağı konusu gündemden düştü. Tekrar yer alması, Temmuz 2007 seçimlerinde AKP'nin % 47 gibi yüksek bir oyla iktidara gelmesiyle oldu. Türkiye 2007 yazını cumhurbaşkanlığı seçimleri tartışmasıyla geçirdi. Kemalist çevreler, AKP'nin adayı Abdullah Gül'e, özellikle, eşinin başörtülü olmasından dolayı ciddi bir direnç gösterdiler. Fakat Abdullah Gül, 367 krizinin ardından, MHP'nin de desteğiyle, 28 Ağustos 2007'de Türkiye'nin 11. cumhurbaşkanı seçildi ve Cumhuriyet döneminde Atatürk'ten sonra eşi başörtülü ilk cumhurbaşkanı oldu (bkz. **Cumhurbaşkanı Seçimi ve "367 Krizi"** kutusu).

Ekim 2007-Şubat 2008 arasında Türkiye gündemi üniversitelerde başörtüsü konusuna adeta kilitlendi. AKP ve MHP uzlaşıp 09 Şubat 2008'de TBMM'den bir anayasa değişikliği geçirdiler. Anayasa'nın 10. maddesinin 4. fıkrasına, "*Devlet organ-*

Cumhurbaşkanı Seçimi ve "367 krizi"

"367 krizi" olarak bilinen olay, 11. cumhurbaşkanını seçme sürecinde yaşandı. Anayasa Md. 102'ye göre, oylamanın ilk iki turunda üye tam sayısının üçte iki çoğunluğunun (367) oyuna ihtiyaç bulunmaktaydı. Bu sağlanamazsa, üçüncü turda üye tam sayısının salt çoğunluğu (276) aranacak, bu da olmadığı takdirde, en çok oyu alan iki aday arasında dördüncü bir tur yapılarak, en çok oyu alan seçilecekti. Bu oylamada da cumhurbaşkanı seçilemezse, TBMM seçimi yenilenecekti.

AKP'nin kendi grubundan veya çevresinden birini aday göstermek istemesine karşı çıkanların yanı sıra, dönemin genelkurmay başkanı Org. Yaşar Büyükanıt da, 12 Nisan 2007'de "Cumhuriyetin temel değerlerine, devletin üniter yapısına, laik demokratik devlete sözde değil özde bağlı bir cumhurbaşkanının seçileceğini umut ediyorum" diyerek, engelleme çalışmalarına destek verdi. Bu açıklamadan iki gün sonra, hedefi, AKP'nin cumhurbaşkanını kendi çoğunluğuyla seçmesine tepki olarak açıklanan "Cumhuriyet Mitingleri"nin ilki gerçekleşti.

AKP'nin adayı Abdullah Gül, ilk tur oylamada 367'ye ulaşamadı. CHP, daha önce Yarıgıtay eski cumhuriyet başsavcısı Sabih Kanadoğlu tarafından ortaya atılmış olan, toplantı yeter sayısının en az 367 olması gerektiği gerekçesiyle, ilk turun iptali ve yürürlüğünün durdurulması istemiyle AYM'ye başvurdu. İlk tur oylamanın yapıldığı gün gece yarısına doğru, Genelkurmay Başkanlığının internet sitesine bir açıklama kondu. Sonradan "27 Nisan Muhtırası" veya "e-Muhtıra" olarak anılacak bu sert açıklama, cumhurbaşkanlığı seçiminde TSK'nin doğrudan taraf olduğunu ilan ediyordu.

AYM üç gün sonra, 1 Mayıs'ta, ilk tur oylamanın yürürlüğünü Anayasa'ya aykırılık gerekçesiyle durdurdu. AYM, TBMM'nin cumhurbaşkanı seçimine ilişkin 27 Nisan 2007 kararının "fiilî bir içtüzük kuralı değişikliği" niteliğinde olduğunu belirttiikten sonra, davayı esastan inceledi ve şu kanaate vardı: "Anayasa'nın 102. maddesinin ilk fıkrasında cumhurbaşkanının seçimi için öngörülen üçte iki çoğunluk, dava konusu Meclis kararına ilişkin birinci oylama yönünden hem toplantı hem de karar yeter sayısını kapsamaktadır".

Bu karar, hukuk başta olmak üzere değişik açılardan sert eleştirilere ve yoğun tepkilere yol açmıştır. Bir defa, Md. 102'de TBMM'nin kaç milletvekiliyle toplanacağına ilişkin bir özel hüküm yoktur. Bu durumda, toplantı yeter sayısı, Anayasa Md. 96'nin "Anayasada başkaca bir hüküm yoksa TBMM üye tam sayısının en az üçte biri ile toplanır" diyen birinci fıkrası hükmüne göre belirlenir. Dolayısıyla, TBMM'nin cumhurbaşkanı seçimi amacıyla toplanabilmesi için 184 milletvekili yeterlidir. İkincisi; AYM'nin görev ve yetkileri Anayasa Md. 148'de tahdidî biçimde sayılmıştır. TBMM'nin cumhurbaşkanı seçme işlemi bir yasa değil, bir "parlamento kararı"dır. Parlamento kararları ise, üç istisna (TBMM İçtüzüğü, yasama dokümanlığının kaldırılması kararı, TBMM üyeliğinin düşmesi kararı) dışında AYM tarafından denetlenemez.

AYM'nin kararı üzerine, birinci tur oyla-

Karikatür: Salih Memecan, Aktüel, 10-16.04.2008.

ma 6 Mayıs'ta tekrarlandı ve 367'ye yine ulaşmayan Gül, adaylıktan çekildiğini açıkladı. AKP, Mahkeme'nin kararından sonra iki önemli hamle yaptı. İlk olarak, genel seçimler öne, 22 Temmuz'a alındı. İkinci olarak, cumhurbaşkanının halkoyuyla seçilmesini de öngören bir anayasa değişikliği paketi hazırlandı. Bu pakette, Md. 96'da yapılan değişikliklerle, toplantı yeter sayısının, seçimler dahil bütün işlerde, TBMM üye tam sayısının en az üçte biri (184) olacağı hükme bağlandı. Genel seçimde, geçerli oyların yüzde 46,58'ini

alan AKP 341 milletvekili çıkararak yeniden tek başına iktidar oldu.

Yeni TBMM'nin göreve başlamasından sonra, cumhurbaşkanı seçimine ilişkin süreç de yeniden başladı. Cumhurbaşkanının halkoyuyla seçilmesini içeren anayasa değişikliği henüz yürürlüğe girmediği için TBMM toplandı, MHP'nin katılımıyla 367 sağlandı ve salt çoğunluğun yeterli olduğu üçüncü turda Abdullah Gül 339 oyla 11. cumhurbaşkanı seçildi (28 Ağustos 2007).

(M. Sancar)

ları ve idare makamları bütün işlemlerinde (...) kanun önünde eşitlik ilkesine uygun olarak hareket etmek zorundadırlar” cümlesindeki “bütün işlemlerinde” ibaresinden sonra gelmek üzere, “ve her türlü kamu hizmetlerinden yararlanılmasında” ibaresi eklendi. Ayrıca Anayasa Md. 42'ye, “Kanunda açıkça yazılı olmayan herhangi bir sebeple kimse yükseköğrenim hakkını kullanmaktan mahrum edilemez. Bu hakkın kullanımının sınırları kanunla belirlenir” fıkrası eklendi.

Bu değişiklikler, başörtülülerin üniversiteye girmeleri için yeterli sayılıyordu. Fakat CHP ve DSP 26 Şubat 2008'de AYM'ye iptal davası açtı. AIHM'nin kararına AYM'nin verdiği iptal kararı da eklenince (bkz. **Üniversitelerde Başörtüsü Yasağı ve Anayasa Mahkemesi** kutusu), başörtüsü sorununun çözülemeyeceği kanısı kamuoyuna yerleşti ve konu gündemden düştü.

Üniversitelerde Başörtüsü Yasağı ve Anayasa Mahkemesi

AYM, 5 Haziran 2008'de açıkladığı kararla, Anayasa'nın 2. ve 4. maddelerine aykırı oldukları gerekçesiyle, Ocak 2008'den sonra yapılan düzenlemeleri iptal etti. Mahkeme'nin “esasa ilişkin” gerekçesinin özü şöyleydi: “Anayasa'nın 10. ve 42. maddelerinde yapılan düzenlemenin, yöntem bakımından dini siyasete alet etmesi, içerik yönünden de başkalarının haklarını ihlale ve kamu düzeninin bozulmasına yol açması nedeniyle laiklik ilkesine açıkça aykırı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.”

Mahkeme, bu anayasa değişikliğinin şekil açısından da Anayasa'ya aykırı olduğunu şu gerekçeye dayandırdı: “Anayasa'nın 2. maddesinde belirtilen Cumhuriyetin temel niteliklerini dolaylı bir biçimde değiştiren ve işlevsizleştiren bu düzenleme Anayasa'nın 4. maddesinde ifade edilen değiştirme ve değişik-

lik teklif etme yasağına aykırı olduğundan, Anayasa'nın 148. maddesinin ikinci fıkrasında öngörülen teklif koşulunun yerine getirilmiş olduğu kabul edilemez.”

Böylece AYM, Anayasa'nın kendisine tanımadığı bir yetkiyi dolaylı yoldan kullanmış ve sonuçta Anayasa'yı ihlal etmiş oldu. Çünkü Md. 148, anayasa değişikliklerinin hangi açılardan denetlenebileceğini yeterince açık bir şekilde belirlemişti: “AYM, (...) Anayasa değişikliklerini ise sadece şekil bakımından inceler ve denetler... Kanunların şekil bakımından denetlenmesi, son oylamanın, öngörülen çoğunlukla yapıp yapılmadığı; Anayasa değişikliklerinde ise, teklif ve oylama çoğunluğuna ve ivedilikle görüşüleceği şartına uyulup uyulmadığı hususları ile sınırlıdır.”

(M. Sancar)

Üniversitelerde başörtüsü sorununun en önemli boyutlarından biri, bu yasağın hukuki dayanağının ne olduğuydu. Üniversitelerde başörtüsü takmayı yasaklayan doğrudan bir anayasa kuralı ve açık bir kanun hükmü bulunmamaktaydı. YÖK Öğrenci Disiplin Yönetmeliğine 1987’de eklenen bir fıkra ile, üniversitelerin kapalı mekânlarında başörtüsü takmaya “kınama” cezası getirilmişti. YÖK, bu fıkrayı 1989’da kaldırdı. Fiili yasaklamaları sona erdirmek üzere, 1989’da Yüksek Öğretim Kanununa bir Ek Madde 16 eklendi: “... Dinî inanç sebebiyle boyun ve saçların örtü veya türbanla kapatılması serbesttir”. Dönemin cumhurbaşkanı Kenan Evren’in başurması üzerine AYM, bu düzenlemeyi Anayasa’nın laiklik ilkesine aykırı bularak 7 Mart 1989’da iptal etti. Bundan sonraki yasaklayıcı idari pratik, bu karara dayandırıldı.

Karikatür: Osman Turhan, Zaman, 24.06.2005.

Yasağı kaldırmak amacıyla, 1990’da Yükseköğretim Kanununa bir Ek Madde 17 eklenmişti: “Yürürlükteki kanunlara aykırı olmamak kaydı ile; yükseköğretim kurumlarında kılık ve kıyafet serbesttir.” Dönemin ana muhalefet partisi SHP’nin iptal istemini AYM, 9 Nisan 1991’de reddetti. Ancak, kararın gerekçesinde şunu söyledi: “Yükseköğretim Kanununa eklenen ve içeriği bakımından dinî inanç ve gereklere dayalı bulunmayan, Anayasa Mahkemesi’nin 7.3.1989 günlü, E. 1989/1, K. 1989/12 sayılı kararına aykırı olmayan ve Yükseköğretim Kurumlarında, çağdaş kıyafet ve görünüme ters düşen dinsel nitelikli kılık ve kıyafetin serbest bırakılmasını öngörmeyen, ancak yürürlükteki yasalara aykırı olmamak kaydıyla kılık ve kıyafette serbestlik tanıyan ‘Ek Madde 17’nin Anayasa’ya aykırı olmadığına ve iptal isteminin reddine.” Böylece AYM, bir yandan 1989’daki kararının geçerli olduğunu vurgulamış, diğer yandan Ek Madde 17’nin “dinsel nitelikli kılık ve kıyafete serbestlik getirmediği”ni belirtmiş oluyordu. AYM’nin bu 1989 ve 1991 kararları, üniversitelerde başörtüsü yasağının hukuksal kaynağı olarak kabul edilir.

Ancak, bu görüş ve uygulama, iki açıdan Anayasa’yla çelişmekteydi. Birincisi, başörtüsü yasağı, bir yandan din ve vicdan özgürlüğünü sınırlarken, diğer yandan da eğitim hakkını ortadan kaldıracı sonuçlar doğurmaktaydı. İkincisi, Anayasa Md. 13 uyarınca, temel hak ve özgürlükler ancak “kanunla” sınırlanabilirdi. AYM’nin veya başka bir yargı kararının “kanun” yerine geçmesi mümkün değildi. Bu husus, Anayasa Md. 153/2’de açık hükme bağlanmıştı: “AYM, [iptal işlemlerinde] kanun koyucu gibi hareketle, yeni bir uygulamaya yol açacak biçimde hüküm tesis edemez.”

Başörtüsü yasağı, Aralık 2007’de YÖK başkanlığına atanan Prof. Yusuf Ziya Özcan’ın, Ekim 2010’da üniversitelere herkesin istediği kıyafetle girebileceğini açıklaması ve 2011’de üniversiteye kayıt yaptırırken istenen fotoğrafta başı açık olma şartının kaldırılmasıyla, kademe kademe ortadan kalkacaktır.

Bu dönemde üniversitelerde başörtüsü yasağı yurtdışında da yankı buldu. 2002-2009 arasında yayınlanan ABD Dışişleri Bakanlığı İnsan Hakları Raporlarının tümünde bu yasak bir insan hakkı ihlali olarak yer aldı. Özellikle 2008 Raporu konuya geniş yer ayırıyordu (<http://www.state.gov/g/drl/rls/hrrpt>).

2) Alevi “Açılımı”

Özellikle AKP'nin 2002 sonunda iktidara gelmesinden sonra, din konusu devlet politikalarının ana alanlarından birini oluşturdu. Sünnilerden sonra Türkiye'nin en büyük dinsel/kültürel aidiyet grubunu oluşturan Alevilerin sorunları 2007 seçimlerinden sonra gündeme geldi. 2007 yazından itibaren gündemde bulunan “Alevi Açılımı”nın ana teması Aleviliğin kamusal olarak tanınması idi. Bu açılımın ana sebeplerinden biri, kimlik taleplerinin Aleviler tarafından artık daha yüksek sesle dilendirilmesi idi; 1960'lardan itibaren şehirlere ve Avrupa'ya göç sonunda kentsel bir Alevi kimliği ortaya çıkmış, tanınma talepleri siyasi zeminde telaffuz edilir hale gelmişti.

Alevi açılımı söyleminin somutlaştığı ilk adım, iktidar partisi AKP'nin Alevi İstanbul Milletvekili Reha Çamuroğlu'nun 10 Ocak 2008'de düzenlediği ve Başbakan Erdoğan'ın da iştirak ettiği “Muharrem Ayı Orucu İftarı” oldu. Türkiye'de bulunan toplam 279 Alevi derneğinden sadece 6'sı iftarda yer aldı. Katılanların ancak yarısı Alevi idi. İftarın ardından bir grup dede bu iftara düzenleyenleri “düşkün” ilan etti. Bu girişimin Aleviliği Sünniliğe asimile etme çabası olduğu yorumları yapıldı.

Alevi açılımı, Aleviler arasında, Aleviliğin ne olduğu ya da ne olması gerektiği konusundaki tartışmaları yoğunlaştırdı (bkz. **Aleviler ve Dinsel Kimlik** kutusu). Alevi gruplar, kendi kimliklerinin ne olduğu üzerinde tartışmaya başladılar.

Aleviler ve Dinsel Kimlik

Aleviler arasında, kendilerinin dinsel kimliğine dair en az altı görüş vardır.

1) Bir grup, Alevilerin gerçek Müslümanlar olduğunu düşünmektedir. Alevi dedelerinin peygamber soyundan geldiği (Seyyid) iddiaları ve Balkanların Müslümanlaştırılmasında Alevi baba ve dedelerinin önemli rol oynaması buna kanıt olarak gösterilir.

2) Bir diğer grup, Aleviliğin farklı dinsel inançlardan çeşitli öğeleri bir araya getiren bir inanç olduğunu söylemektedir. Bu anlamda İslam, Aleviliği oluşturan öğelerden biridir. Kısacası, Alevilik İslam'a indirgenemez; Şamanlıktan, Zerdüşlükten ve Hıristiyanlıktan da öğeler içeren, tamamen kendine özgü bir inanç yapısıdır.

3) Üçüncü bir grup, Aleviliği dinsel bir inanç olarak değil, Anadolu'ya has bir kültür-dünya görüşü, felsefe olarak tanımlamaktadır.

4) Bazıları, Aleviliğin İslam içinde Sünnilikten ve Şiiilikten farklı, Anadolu merkezli bir mezhep olduğunu söylemektedir.

5) Bir grup, Aleviliği Şamanlık temelli bir inançlar silsilesi saymaktadır.

6) Küçük bir grup ise, Aleviliği Şiilikle özdeşleştirmektedir. Oysa Aleviliğin Şiilikle ortak yönü, mazlumiyet simgelerinden ibarettir: Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, Kerbala, vb.

(B. Oran)

(Kaynak: Mustafa Şen'le
07 Haziran 2004 tarihli mülâkat)

Cemvlerinin İbadethane Olarak Resmen Tanınması Konusu

Bu talep Alevilerin resmî olarak tanınma isteklerinin ana konusunu oluşturdu. Amaç, cemvlerinin ibadethane olarak kabul edilmesini sağlamak ve bu gerçekleşirken Diyanet İşleri Başkanlığının yapısını değiştirmekti.

Bu talebi en güçlü biçimde dile getiren, etkin Alevi sivil toplum örgütlerinden Cem Vakfı oldu. Vakıf; 2005'te Başbakanlığa "cemvlerine ibadethane statüsü verilmesi", "ibadet için bütçeden pay ayrılması" ve "Diyanet işlerinde Alevi inanç önderlerine kadro tahsis edilmesi" taleplerinde bulunmuş, bu talepler Başbakanlık tarafından o zaman reddedilmişti. Bunun üzerine Cem Vakfı idare mahkemesinde dava açtı. Mahkeme iptal istemini reddetti. Gerekçede, cemvlerinin dava konusu yaptığı üç talebin anayasa ve yasalara aykırı olduğu belirtildi. İdare mahkemesinin verdiği ret kararının Danıştay tarafından onanması üzerine davada iç hukuk süreci tamamlandı ve Vakıf davayı AİHM'ye götürdü. 2011 sonunda sonuç henüz belli değildi.

Zorunlu Din Dersleri Konusu

AKP'nin Alevi açılımı Türkiye Alevilerinin bir kısmı tarafından beğenilirken, diğer bir kısım buna şüpheyle yaklaştı. Hükümetin ve hatta cumhurbaşkanının açıklamaları Alevileri hükümetin samimiyetine inandıramadı. 2009'da yapılan bir anket Alevilerin % 49'unun açılımdan memnun olmadığını gösteriyordu (*Alevi Raporu*, s. 50).

Aleviler konusunda tartışmanın odaklandığı çok önemli bir nokta da, zorunlu din dersleri oldu. 1980 askerî darbesiyle resmî ideoloji haline getirilmiş olan Türk-İslam Sentezi etkisini sürdürüyor, darbenin 1982 Anayasası da geçerliğini koruyordu. Md. 26/4'te, "Din ve ahlâk eğitim ve öğretimi devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlâk öğretimi ilk ve orta-öğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır" denmekteydi. Madenin uygulaması, ilk ve ortaöğretimde Müslüman-Sünnî-Hanefî anlayışına uygun din dersi verilmesi biçiminde olmaktaydı.

2000'lerin önemli gelişmelerinden biri de, Alevi toplumunun içinde farklı kesimlerin ortaya çıkması oldu. Özellikle Pir Sultan Abdal Kültür Derneği, din derslerinin tamamen kaldırılmasını ve 2010'dan itibaren de, (kimi Kürtlerin okulları boykot etmesini örnek olarak) din derslerinin Alevilerce boykot edilmesini istedi (*Bianet*, 22.09.2010). Buna karşılık, özellikle Cem Vakfına yakın çevreler, Aleviliğin aynı dersler çerçevesinde okutulmasını savundu ve kimi Alevi kuruluşla-

Zorunlu din derslerinin kaldırılmasını isteyen Alevi örgütleri çeşitli protesto gösterileri düzenliyorlar. Kaynak: http://arsiv.aktuelbakis.com/files.php?file=zorunludin_810027921.jpg

rı Alevi-Bektaşî Federasyonu ile hükümetin “Alevi Açılımı” adı altında düzenlediği Alevi Çalıştaylarını protesto ederken, kimi kuruluşlar bu çalıştaylara katıldı (*Radikal*, 04.06.2009). 7 etapta yapılan Alevi Çalıştaylarının sonunda ilgili devlet başkanlığının 2010’da yayınladığı “Nihai Rapor”da Alevi talepleri 30 madde halinde sıralandı.

Din dersleri konusunda en önemli gelişme 2003’te oldu. Çocuğunun zorunlu din derslerinden muaf tutulmasını isteyen bir Alevi babanın talebi 5 Ağustos 2003’te Danıştay’ca reddedildi. Bunun üzerine dava 2004’de AIHM’ye taşındı. Kararını 2007’de açıklayan AIHM, “Eğitim sırasında devletin, ebeveynin dinî inançlarına saygı göstermesi gerekir” diyerek, Türkiye’deki içeriğiyle (yani, tek bir dinin öğretilmesi anlamında) bir din dersinin zorunlu olamayacağına hükmetti ve bu zorunlu din derslerinin AIHS’ye Ek 1. Protokol’ün “eğitim hakkı”nı düzenleyen 2. maddesine aykırı olduğuna karar verdi. Mahkeme, Türkiyeli Hıristiyan ve Musevi çocukların din dersinden muaf tutulmasını sağlayan 1990 tarihli Milli Eğitim Bakanlığı kararının da “inanç özgürlüğü”nü güvence altına almaya yetmeyeceğini belirtti ve bu uygulamanın din derslerinde ayrımcılık yapıldığını gösterdiğini de ekledi (bkz. Hasan and Eylem Zengin v. Turkey <http://cmiskp.echr.coe.int/>). Ama bu karara rağmen, 2011 sonunda uygulamada bir değişiklik olmamıştı.

İlk defa Mart 2008’de Danıştay, çocuklarının zorunlu din derslerinden muaf tutulması gerektiğini savunan iki veliyi, yukarıdaki AIHM kararını içtihat kabul ederek haklı buldu. Bu tarihteki içeriğiyle zorunlu Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersini hukuk dışı bulan Danıştay, gerekçesinde “Devletin, eğitim ve öğretimle ilgili olarak üzerine düşen görevleri yerine getirirken, müfredatta yer alan bilgilerin nesnel ve çoğulcu bir şekilde aktarılmasına dikkat etmesi ve ana-babaların dinî ve felsefî kanaatlerine saygı göstermesi gerekmektedir” dedi (*Radikal*, 04.03.2009). Muş Alparslan Üniversitesinde seçimlik “Alevilik” derslerine Nisan 2011’de başlandı (*Milliyet*, 25.04.2011).

MITHAT SANCAR - SAMİM ARGÖNÜL

III) Gayrimüslim Azınlık Hakları

AB Uyum Paketlerinde Gayrimüslim vakıfları konusunda yapılan iyileştirmeler uygulamaya sınırlı biçimde yansdı. Bu durum, devletin, geçmişte olduğu gibi, Gayrimüslimleri “yabancı” ve tehlikeli saymasından kaynaklanmaktaydı. Örneğin, MGK tarafından 7 Nisan 2003’te Başbakanlık’a yollanan, oradan da ilgili devlet dairelerine gönderilen bir “Gizli” yazıda şöyle denilmekteydi: “VGM’nin müracaatları incelemesi için tanınan 2 aylık süre son derece sınırlı olmakla birlikte, bu sürenin yasal olarak uzatılması zor olduğu için, VGM’nin birtakım idari uygulamalarla süreyi daha verimli kullanabileceği düşünülmüştür. Müracaatların bakanlık kurum ve kuruluşlarının görüşlerinin alınması ve detaylı olarak incelenmesi neticesinde cevaplandırılması uygun olacaktır” (*Radikal*, 06.05.2003).

Buradaki “birtakım idari uygulamalarla süreyi daha verimli kullanabileceği düşünülmüştür” ifadesi, açıkça, Gayrimüslim vakıflarıyla ilgili başvuruların idari uygulamalar yoluyla sonuçsuz bırakılmasını öngörüyordu. Sözü edilen “bakanlık kurum ve kuruluşları”nın da istihbarat örgütleri ile Azınlık Tali Komisyonu adlı resmî kuruluş olduğu aşikârıdır (bkz. Azınlık Tali Komisyonu kutusu).

Burada iki önemli husus ortaya çıkmaktaydı: 1) Bir devlet kurumu, sırf Müslüman olmadıklarından dolayı, kimi vatandaşlarını Anayasa ve ilgili yasa hükümlerinden yararlandırmamak için çaba göstermekteydi; 2) Gayrimüslimlere din temelli ayrımcılık yapılması çağrısında bulunan kuruluş, Türkiye’de laikliğin başlıca savunuculuğunu üstlenmiş olan TSK’nın çok etkili olduğu MGK Genel Sekreterliği idi.

Azınlık Tali Komisyonu

Başbakanlık talimatıyla 7 Aralık 1962’de “Gizli” olarak kurulan Azınlık Tali Komisyonu’nun öncelikli amacı, Gayrimüslim Türk vatandaşlarını gözetim altında tutmaktı. Nihai hedefi ise, İttihat ve Terakki’den itibaren uygulamaya konulan, Anadolu’nun Türkleştirilmesi ve İslamlaştırılması politikasına uygun olarak, Gayrimüslimleri Türkiye’den göç etmeye zorlamaktı. Yani, etnik-dinsel temizlikti.

Milli İstihbarat Teşkilatı (MIT), İçişleri Bakanlığı, MGK, Genelkurmay Başkanlığı, VGM

ve Dışişleri Bakanlığı temsilcilerinden oluşan ve varlığı uzun süre bilinmeyen Komisyon, 5 Ocak 2004’te yayınlanan yine “Gizli” damgalı bir Başbakanlık genelgesiyle kaldırıldı. Yerine, “Azınlık Sorunlarını Değerlendirme Kurulu” getirildi. Kurul’da MIT, MGK ve Genelkurmay temsilcilerine yer verilmedi. Üyeler; vakıflardan sorumlu devlet bakanlığı ile İçişleri, Dışişleri ve Milli Eğitim bakanlıkları temsilcilerinden oluştu.

(A. Dayıoğlu)

Bu anlayış yalnızca MGK’yla sınırlı kalmadı. Yargı organları da verdikleri kimi kararlarla MGK’yla aynı anlayış içerisinde olduklarını ortaya koydular. Örneğin, Yargıtay 1. Hukuk Dairesi 29 Eylül 2004’te verdiği Yedikule Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi Vakfı kararında (Esas: 8622, Karar: 9589), Vakfı, sadece tapulu olmayan malları için değil, bir de tapulu olan malları için tescil başvurusunda bulunma gibi bir çifte zorunluluk altına koydu.

Çıkarılan engeller neticesinde Gayrimüslim vakıfları, yasanın hükmüne rağmen, tasarrufları altında bulunan ama tapuda üzerlerinde kayıtlı olmayan taşınmazların pek azını tapuya kaydettirebildiler. Üçüncü AB Uyum Paketinin çıktığı Ağustos 2002’den Ekim 2007’ye kadar tapuya kaydettirebildikleri taşınmazlar, ellerindeki nin yalnızca beşte biri idi.

Gayrimüslim vakıflarının, rızaları dışında (kamulaştırma hariç) ellerinden çok sayıda taşınmaz çıkmıştı. Bunlarla ilgili olarak yaptıkları başvurular külliye reddedildi. Ocak 2007’de bir açıklama yapan Başbakan Yardımcısı Mehmet Ali Şahin, cemaat vakıflarının üzerlerinde hak iddia ettikleri taşınmazların 124’ünün Hazine’nin, 28’inin de VGM’nin elinde bulunduğunu, Milli Emlak’ın görev alanında olan ve üçüncü kişilere geçen taşınmazların sayısının ise bilinmediğini belirtti (*Radikal*, 11.01.2007). Gayrimüslim vakıfları, tasarrufları altındaki taşınmazları tapuya kaydettirememenin dışında, maddi kayıpları için adil bir tazminattan da yararlanamadılar.

2008 Vakıflar Yasası ve Cumhurbaşkanı Vetosu

İnsan hakları açısından parlak olmayan bu tablo karşısında özellikle AB’den gelen eleştiri ve baskılar sonucunda 9 Kasım 2006’da yeni bir Vakıflar Yasası kabul edildi. Fakat 5555 sayılı bu yasa, Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer tarafından

TBMM'ye geri gönderildi. Sezer'in veto gerekçeleri, Türkiye'deki yerleşik zihniyeti gösterir nitelikteydi:

1) Sezer, 1982 Anayasasının Başlangıç bölümünde, “hiçbir etkinliğin... Türk ulusal çıkarlarının... Türklüğün ve manevi değerlerinin... karşısında koruma göremeyeceği”nin ifade olunduğunu, oysa yeni yasanın, Gayrimüslim vakıflarının Lausanne Barış Antlaşmasında sahip olmadıkları bir “ekonomik ve sosyal güç” elde etmelerine yol açacağını belirtti. “Lozan Antlaşmasının getirdiği koruma aşılarak azınlık vakıflarına, amaçları doğrultusunda giderek gelişme ve etkinliklerini artırma olanağı” sağlandığını ifade etti.

Oysa, bir kere, burada söz konusu olan, Lausanne'ın amir hükümlerinin yerine getirilerek, daha önce yapılmış ihlalleri bir miktar telafi etmek idi. İkincisi, bu gerekçe Gayrimüslim vatandaşları açıkça “yabancı” saymaktaydı. Nitekim Cumhurbaşkanlığına bağlı Devlet Denetleme Kurulu da 6 Şubat 2006 tarihli “Yabancı Gerçek ve Tüzel Kişiliklerin Türkiye Cumhuriyeti'nde Gayrimenkul Edinmeleri” başlıklı raporunda Gayrimüslim vakıflarını “yabancı vakıflar” kategorisinde sınıflandırdı. Bu durumda, “Türk Milleti” dendiği zaman Gayrimüslim vatandaşlar bunun kesinlikle dışında bırakılıyordu ve dolayısıyla “Türk” terimi bir milletin adı değil, sadece Müslüman Türkleri ifade eden etno-dinsel bir terim oluyordu.

2) Sezer, yasada, “Lausanne'ın gereği olan” mütakabiliyet ilkesine atıfta bulunmadığını da ileri sürdü.

Oysa, bir kere, burada sözü edilen Lausanne md. 45 idi ve bu maddede mütakabiliyet değil, “paralel yükümlülük” söz konusuydu (bkz. Cilt I, s. 229. Bu aydınlatıcı kavram için bkz. Prof. Turgut Tarhanlı'nın konuşması, *Cemaat Vakıfları...*, s. 36-37). Kaldı ki, bu maddede mütakabiliyet söz konusu olsa bile, sadece Yunanistan'la olabilirdi ve bu durumda Türkiye'nin Rumlar dışındaki Gayrimüslim vatandaşlarına yapılan haksızlığı izah etmek mümkün değildi. İkincisi, 1969 tarihli Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi Md. 60/5 insan haklarında mütakabiliyeti yasaklamaktaydı (bkz. **Azınlıklar Konusunda Mütakabiliyet** kutusu). Üçüncüsü, laik Türkiye'de Diyanet İşleri Başkanlığı Vakfı dev bir holding iken, Müslüman olmayan vatandaşların vakıflarının tehlike arz edeceğini söylemek din ayrımcılığı idi. Devlet Denetleme Kurulu raporuna göre, 2001'de Diyanet Vakfının 7.300 taşınmazı, 4 işletmesi, 7 şirketi, 6 iştiraki, 1 bağlı kuruluşu, 51.000.000 Doları aşan para varlığı bulunmaktaydı (*Milliyet*, 15.07.2001).

3) Sezer, Lausanne'da hak sahibi azınlıklar olarak yalnızca Musevi, Ermeni ve Rumları saydı. Böylece, o ana kadarki genel ve yanlış bilgiye uygun olarak, diğer Gayrimüslim azınlık gruplarını dışarıda bıraktı.

Oysa Lausanne'da sadece “Gayrimüslim” terimi kullanılmış, yani T.C. vatandaşı tüm Gayrimüslimlere haklar getirilmişti.

(“Gayrimüslim Azınlık Hakları” başlığı altında buraya kadar aktarılan bilgiler Oran, 2008, s. 116-139'dan özetlenmiştir).

Sezer'in yukarıdaki gerekçelerle geri gönderdiği Vakıflar Yasası, 20 Şubat 2008'de TBMM tarafından 5737 sayıyla aynen kabul edildi. Burada dikkat çekici olan husus, aynen Yunanistan'da 7 Şubat 2008'de kabul edilen Vakıflar Kanununun hazırlanması sırasında yapıldığı gibi, Türkiye'de de bu yasa hazırlanırken azınlıklara danışılmamış, onların görüşlerine başvurulmamış olmasıydı.

Gayrimüslim vakıflarının temel sorunlarına çözüm getirmemiş ve yerleşik zihniyeti pek aşmamış olmasına karşın, yasayı hazırlayan AKP, özellikle CHP ile MHP milletvekilleri tarafından, İstanbul'da bir "Ortodoks Vatikan" kurmakla ve Yunanistan'la mütakabiliyet ilkesini ihlal etmekle suçlandı. CHP, bazı maddelerin iptali ve yürürlüğünün durdurulması istemiyle AYM'ye başvurdu. Başvuru, "Yunanistan'daki Türk azınlığa tanınmamış olan hiçbir hak Gayrimüslim azınlıklara tanınmaz" şeklindeki ifadeyle, büyük ölçüde mütakabiliyet ilkesine dayanmaktaydı. Başvuruda, azınlık vakıflarına sınırsız mülk edinme hakkı verilmesinin "devletin kendini savunma hakkını" tehlikeye düşüreceği ve uluslararası alanda "Ermenilere yönelik sözde soykırım iddialarının gündeme getirildiği bir dönemde" bu vakıflara "verilebilecek en büyük taviz" anlamına geleceği ifade edildi. Kararını 17 Haziran 2010'da açıklayan AYM, Gayrimüslim vakıflarını ilgilendirmeyen bir hüküm dışında CHP'nin başvurusunu reddetti (Kurban ve Tsitselikis s. 22-23).

Mütakabiliyet ilkesi yasada yalnızca yabancı vakıflar bakımından öngörülmüş, hükümetin açıklamalarında da bu ilkenin azınlık vakıflarına karşı kullanılmayacağına ilişkin güvence verilmişti. Yine de, yasada mütakabiliyet ilkesinin varlığını 'hissettirmesi' olgusu, AK Parlamentoerler Asamblesi (AKPA) Raportörü Michel Hunault tarafından eleştirildi (Hunault, para. 94).

Yasanın İncelenmesi

2008 Vakıflar Yasası incelendiğinde şu hususlar öne çıkmaktadır (bu alt başlık altındaki bilgiler şu kaynaktan özetlenmiştir: Oran, 2008, s. 139-142)

1) Md. 5/1: "Yeni vakıflar; Türk Medeni Kanunu hükümlerine göre kurulur ve faaliyet gösterirler". Oysa, Medeni Kanun Md. 101/4'te, "belli bir ırk ya da cemaat mensuplarını desteklemek amacıyla vakıf kurulamaz" hükmü bulunduğu için Gayrimüslimlerin yeni vakıf kurmaları yasaktır. Bu düzenleme, örgütlenme özgürlüğünü güvence altına alan AIHS'nin 11. ve Anayasa'nın 33. maddelerinin yanı sıra, Gayrimüslimlerin kendi kurumlarını kurma, yönetme ve denetleme hakkını düzenleyen Lausanne Md. 40'ın da ihlalidir.

2) Md. 7/2: "Bu kanunun yürürlüğe girmesinden önce mazbut vakıflar arasına alınan vakıflarla, bu Kanuna göre mazbut vakıflar arasına alınan vakıflara bir daha yönetici seçimi ve ataması yapılamaz". Madde, Lausanne md. 40'a ve Anayasa md. 90/5'e aykırıdır. Uygulamada VGM, önce bir Gayrimüslim vakfının seçim yapmasını engelleyerek hayrî hizmetin yerine getirilmesini imkânsız kılmakta, sonra vakfın yönetimine "hayrî hizmeti kalmamıştır" gerekçesiyle onu "mazbut vakıf" ilan etmekte, yani el koymakta ve kendisi yönetmeye başlamaktadır.

3) Md. 25/1: "Vakıflar; vakıf senetlerinde yer almak kaydıyla (...) uluslararası faaliyet ve işbirliğinde bulunabilirler...". Oysa, Gayrimüslim vakıflarının vakıf senetleri

Milliyet, 16.06.2010.

yoktur; bunların her biri Osmanlı zamanında bir fermanla kurulmuştur (bkz. 1936 Beyannamesi kutusu, Cilt I). Hüküm, açık bir ayrımcılıktır.

4) Geçici Md. 7: Bu uzun madde, azınlık vakıflarının ellerinden bugüne kadar çeşitli nedenlerle hukuku ihlal ederek alınmış taşınmazların bazılarının belirli koşullarla iadesini düzenlemektedir. Bununla birlikte, önemli yanlışlık ve eksiklikleri vardır:

Bir defa, maddenin (a) bendindeki “*halen tasarruflarında bulunan*” ifadesi, Gayrimüslim vakıflarının 1936 Beyannamelerinde bulunup da 1960’ların ortalarından itibaren ellerinden alınan taşınmazlarının iadesini engellemektedir. Çünkü bunlar o tarihten itibaren artık vakıfların tasarrufunda değildir.

İkincisi, maddede 1936 Beyannamelerinde yer alan taşınmazların iadesi öngörülmediğinden, Türkiye’ye 1939’da katılan Hatay’daki vakıflar, 1936’da beyanname vermediklerinden dolayı, geçen yıllarda ellerinden alınan taşınmazlarının iadesinden mahrum kalmaktadır. Örneğin, bu ildeki Samandağı Vakıflı Köyü Ermeni Ortodoks Kilisesi Vakfının, 17 adet taşınmazın iadesi için VGM’ye yaptığı başvuru, söz konusu taşınmazların 5737 sayılı Kanun’un geçici 7. Maddesinin kapsamına girmediği gerekçesiyle reddedilmiştir (Kurban ve Tsitselikis s. 19).

Üçüncüsü, maddenin (b) bendindeki “*mal edinememe gerekçesiyle*” ifadesi yalnızca bazı taşınmazların iadesine imkân vermektedir. Burada iade edilmesi söz konusu olan taşınmazlar, Gayrimüslim vakıflarının 1936 Beyannamesinden sonra çeşitli yollarla (hibe, miras, satış, vs.) sahip oldukları, fakat bilahare ellerinden alınan malların yalnızca bir kısmını oluşturmaktadır. Örneğin, VGM veya Hazine tarafından el konulduktan sonra eski sahibine iade edilen (ve ondan sonra da bir başkasına satılan) taşınmaz hakkında iade veya tazminat imkânı getirilmemiştir (H. Dink’in yetiştirdiği ve yöneticilik yaptığı Tuzla yetim kampı için iade ve tazminat bu yüzden söz konusu olamamıştır; bkz. *Milliyet*, 04.05.2012).

Yönetmelik ve Genelge

Yasayla ilgili yönetmelik, “Vakıflar Yönetmeliği” adıyla 27 Eylül 2008’de yürürlüğe girdi. Burada dikkat çeken en önemli husus, daha önce de değinildiği gibi (bkz. bölümün başlarında “Dördüncü Paket” alt başlığı), yürürlüğüne son verilen 24 Ocak 2003 tarihli yönetmeliğin ekindeki Gayrimüslim vakıfları listesinin de kaldırılmış oluşuydu. Artık resmen tanınmış 162 Gayrimüslim vakfı, sadece VGM’nin internet sitesindeki listede zikrediliyordu.

Diğer yandan, yasada Geçici 7. maddenin uygulanmasıyla ilgili bir yönetmelikten bahsedilmediğinden dolayı VGM, bunun yerine, 13 Mayıs 2008’de Vakıflar Bölge Müdürlüğüne 2008/6 sayılı bir Genelge gönderdi. Burada, el konulan taşınmazların geri alınabilmesi için cemaat vakıflarının ibraz etmeleri gereken, inanılmaz sayıda belge sayılmaktaydı (bunlar için bkz. Kurban ve Hatemi, s. 30). Tabii, ayrıca, yasanın uygulanması bir kez daha bürokrasinin yorumuna bırakılmıştı. Vakıflardan elektrik/su/doğalgaz faturalarının istenmesi bu durumun bir örneğiydi çünkü bütün bu belgelere devletin ulaşması çok daha kolaydı.

Yasa, el konulan kimi mülklerin vakıflara iade edilmesi meselesine çözüm getirmedi. Ama, bütün eksikliklerine rağmen, uzun zamandır sürüp giden çeşitli sorunları halletti. Nam-ı müstear ve nam-ı mevhum üzerine kaydedilmiş vakıf-

lar meselesini halletti (bkz. **Gayrimüslim Vakıflarında Nam-ı Müstear ve Nam-ı Mevhum** kutusu). Gayrimüslim azınlıkların VGM Genel Meclisinde temsil edilmelerine ilk kez imkân tanıdı. Ama bu konuda da bir kısıtlama vardı: Hepsinin yalnızca 1 ortak temsilci gönderebileceklerdi. Aralık 2011 tarihi itibarıyla Gayrimüslim cemaatler, kendi aralarında vardıkları uzlaşının sonucunda, VGM Genel Meclisine temsilci olarak, Rum Ortodoks cemaatinden Laki Vingas'ı seçtiler (Kurban ve Tsitselikis s. 17).

Yasanın Uygulanması Sorunları ve AIHM'ye Başvurular

Mart 2010'da Başbakan Yardımcısı Bülent Arınç'ın verdiği bilgiye göre, 107 azınlık vakfı toplam 1.410 taşınmazın iadesi için başvuruda bulundu. VGM, 96 mülkün vakıflar adına tescilini uygun gördü. Bunlar arasında cemaat vakıflarının tasarruf ettikleri (kullandıkları), ama nam-ı müstear ve nam-ı mevhum isimlere kayıtlı olanlarla, Hazine ile VGM adına kayıtlı bulunanların iadesi onandı, tapuda malik hanesinin açık olması nedeniyle 347 başvuru reddedildi, 943 başvuru için de eksik belgelerin tamamlanması istenerek 2 aylık ek süre verildi. 35 taşınmaz hakkında ise, bunlar tapuda başvuruyu yapan vakıf adına kayıtlı olduğundan, herhangi bir işlem yapılmadı (*Radikal*, 12.03.2010) .

AB Komisyonunun Türkiye'yle ilgili 2011 İlerleme Raporunda, 2008 Vakıflar Yasasının çıkmasından Ekim 2011'e kadar, cemaat vakıfları adına 181 mülkiyetin tescilinin yapıldığı belirtildi.

Çıkarılan engeller nedeniyle sorunlarına Türkiye'de çare bulamayan Gayrimüslim vakıfları AIHM önünde hak aramaya yöneldiler. İlk örneği, Fener Rum Erkek Lisesi Vakfının açtığı dava oluşturdu. 9 Ocak 2007'de sonuçlanan davada Mahkeme, Vakfın el konulmuş mülklerinin iadesine ve Vakfa tazminat ödenmesine karar verdi.

Türkiye aleyhinde AIHM önünde açılan davaların bilançosu, Kasım 2009'da Başbakan Yardımcısı Arınç tarafından açıklandı. Arınç, Kasım 2009'a kadar Gayrimüslim cemaat vakıfları tarafından Türkiye aleyhine 31 dava açıldığını, bunların yalnızca 9'unun Türkiye'nin lehine sonuçlandığını, kaybettiği davalarla ilgili olarak Türkiye'nin toplam 1.750.000 Avro tazminat cezasına çarptırıldığını söyledi (Y. Şimşek, *Radikal*, 07.11.2009).

Yeniçağ, 12.08.2011.

Gayrimüslim Vakıflarında Nam-ı Müstear ve Nam-ı Mevhum

1913'e kadar, Osmanlı'da tüzel kişiliklerin, sahip oldukları taşınmazları tapuya kendi adlarına tescil ettirme hakları yoktu. Bu nedenle, söz konusu tarihten önce; zaten vakıf statüsünde de olmayan ve "Gayrimüslim Osmanlı Hayriye Müesseseleri" diye anılan kiliseler, hastaneler, yetimhaneler vs., taşınmaz mallarını tapuya kaydettirmek için iki yöntem kullanıyorlardı: 1) Taşınmazı; kimi saygıdeğer Gayrimüslim din adamları, kilise yöneticileri veya personeli adına tescil ettiriyorlardı (nam-ı müstear); 2) Taşınmazı; Hz. Meryem, Hz. İsa, Hz. Cebrail gibi Hıristiyan din büyükleri adına tescil ettiriyorlardı (nam-ı mevhum).

1935'te 2762 sayılı Vakıflar Yasası yürürlüğe girince, bu müesseseler, aynı kanun uyarınca vermeleri gereken "1936 Beyannamesi"ni VGM'ye sunarak kanunen vakıf statüsüne girdiler. Fakat bazı taşınmazlarının tapu kayıtlarındaki malik adı aynı ("müstear" veya "mevhum") kaldı (bkz. **1936 Beyannamesi** kutusu, Cilt I).

Devletin, 1960'ların ortalarından itibaren Kıbrıs meselesi yüzünden Gayrimüslim vakıf mallarına el koymaya başlamasıyla birlikte, bu durum söz konusu vakıflar için vahim sonuçlar doğuracaktır. Adalet süreci, iki tür taşınmaz için, baş döndürücü hatta trajik-komik bir yol izleyecektir:

1) 1936 Beyannamesinde kayıtlı olan, tapu kütüğünde de "zeminde vakıf kaydı bulunan" (yani, vakıf malı olarak gözüken), fakat 1935 tarihli Vakıflar Kanunu çıktığında o günkü kullanıcısı olan nam-ı müstear/mevhum adına tescil edilmiş (teknik tabirle: icareteynli ve mukataalı) taşınmazlar: Bunlar hakkında VGM, önce, nam-ı mevhum/müstear'ın "mirasçı bırakmadan" öldüğü kararı alacaktır (teknik tabirle: "mahlûliyet kararı"). Sonra, bu karara dayanarak, asliye hukuk mahkemesinde hasımsız bir dava açacaktır. Mahkeme, taşınmazın, mazbut vakıf (yani, VGM tarafından idare edilen vakıf) adına tesciline, diğer bir deyişle, taşınmazın VGM yönetimine geçmesine karar verecektir.

2) 1936 Beyannamesinde kayıtlı olan, tapu kütüğünde herhangi bir vakıfla ilgili gözükmeyen (teknik tabirle: icareteynli ve mukataalı olmayan), ama yine nam-ı müstear/mevhum adına kayıtlı taşınmazlar: Bu taşınmazlar hakkında VGM yerine Hazine devreye girmekte, sulh hukuk mahkemesine başvurmakta, tapuda adı görünen nam-ı mevhum/müstear'ın "haklarının korunması" için bir kayyum tayin edilmesini istemektedir. Bu durumda mahkeme, örneğin; "Meryem Binti Okakim" (Okakim Kızı Meryem) veya "Krisodosdur Veleli Osep" (Meryem Oğlu İsa) veya "Kapril Veleli Asadur" (Asadur Oğlu Cebrail) adlı maliki araştırmaya başlamaktadır. Araştırma sonucunda böyle bir kimse bulunamayınca, mahkeme bir kayyum tayin etmektedir. Taşınmaz mal 10 yıl kayyum tarafından idare edildikten sonra Hazine bir dava daha açmakta ve tapuda görünen ismin "gaiip" olduğunu belirterek, gaiplik kararı sonucunda taşınmazın Hazine adına tescilini istemektedir. Dava, taşınmazın Hazine adına tapuya tesciliyle sonuçlanacaktır. Karar hemen kesinleşecektir, çünkü temyiz edecek taraf yoktur.

(Diğer yandan, şöyle ilginç bir süreç de yürürlüktedir: Gayrimüslim vakfı VGM kararlarına karşı idari yargıya başvurmakta, fakat bu yargı, "Bu taşınmaz, özel veya kamusal tüzel kişilik adına tescillidir, bu nedenle VGM kararı yerindedir, hakkınızı adli mahkemelerde aramanız gerekir" diyerek davayı adli yargıya göndermektedir. Vakıf adli yargıya gittiğinde, bu yargının son basamağı olan Yargıtay, "Yeni yasalar çıkmıştır, öncelikle VGM'ye idari müracaat yapılmalı, orası reddederse idari yargıya başvurulmalıdır" diye davayı idari yargıya göndermektedir. Oysa, VGM başvurusu zaten baştan reddetmiş durumdadır.

Nam-ı müstear ve nam-ı mevhum meselesi, 2008 Vakıflar Kanunu Geçici Md. 7 hükmü sayesinde çözüme ulaşmıştır.

(B. Oran)

(Kaynak: Av.Setrak Davuthan'la mülakat, Mart 2012)

Aralık 2011 itibariyle bu konudaki son gelişmeyi, tapuda Fener Rum Patrikhanesi adına kayıtlı Büyükkada Rum Yetimhanesiyle ilgili olarak AIHM’de açılan dava oluşturdu. VGM, hayrî hizmeti kalmadığı gerekçesiyle Büyükkada Rum Erkek Yetimhanesi Vakfını mazbut vakıflar arasına almış ve böylece Yetimhane’ye de el koymuştu. Vakıf, 1997’de tapu davası açmıştı. VGM, Vakfın, 1936 Beyannamesinde Yetimhane’yi kendi mülkü olarak beyan ettiğini belirtince, mahkeme, tapu kaydını esas almayarak, mülkiyeti, mazbut (yani, VGM’nin yönetimindeki) Vakfa devretmişti.

Yaklaşık 8 yıllık bir yargı sürecinin ardından konu AIHM önüne gitti. AIHM önce, Patrikhane’nin mülkiyet hakkının ihlal edildiğine karar verdi (8 Temmuz 2008), ardından da, Yetimhane’nin 3 ay içerisinde Patrikhane’ye iade edilmesi gerektiğine hükmetti (15 Haziran 2010). Bu karar Türkiye tarafından 29 Kasım 2010’da uygulandı ve Yetimhane’nin tapusundaki malik hanesine “Fener Rum Patrikhanesi” yazıldı. Böylece Yetimhane resmen Patrikhane’nin mülkiyetine ve denetimine geçmiş oldu.

Burada çok ilginç ve çok önemli olan şeydu ki, gerçek veya tüzel kişiliğe sahip olmadan tapuda mal edinmek mümkün olmadığına göre, İstanbul Rum Patrikhanesinin tüzel kişiliği *de facto* (fiilen) tanınmış oluyordu. Bu bir ilk idi (Sofuoğlu, s. 197-202).

AIHM, Türkiye’yle ilgili kararlarında, genel olarak, vakıfların eskiden herhangi bir tarihte tapu kaydıyla sahip oldukları taşınmazların, devlet kuruluşlarının veya mahkemelerin kararıyla başkalarına devredilemeyeceğini ve vakıfların kuruluş senetlerinin değiştirilemeyeceğini belirtti. Bunların dışında Mahkeme şu hususlar üzerinde durdu (Rıza Türmen, *Milliyet*, 19.12.2008):

1) 1935 Vakıflar Kanunu, 1936 Beyannamesinde yer almayan taşınmazlara malik olma konusunda herhangi bir yasak getirmemektedir. Üstelik, bağışlanan taşınmazlar vakıflar adına tescil edilirken, resmî makamlardan herhangi bir itiraz gelmemiştir; 2) 1950’lerde bu vakıflar, taşınmazlarını tapuya kaydettirirlerken, Türk yasaları uyarınca malik olduklarını düşünerek hareket etmişlerdir. Hukuk güvenliği ve hukukun üstünlüğü bakımından bu iyi niyetin korunması gerekmektedir; 3) Vakıfların, 35-40 yıl yasal olarak taşınmazlara malik olduktan ve vergilerini ödedikten sonra, yasanın yeni bir yorumu sonucunda mülkiyet hakkından yoksun bırakılmaları kabul edilemez. Bu durum, “yasaların öngörülebilir olması” ilkesine ters düşer.

Yedikule Surp Pırgıç Ermeni Hastanesi Vakfı da sorunlarını Türk adaleti önünde halledemeyince AIHM’ye dava açtı. Davayla ilgili olarak AIHM’nin 16 Aralık 2008’de verdiği karar, 5737 sayılı yeni Vakıflar Yasasının AIHS’ye uygunluğu açısından önemlidir. Kararda AIHM, devlet tarafından Vakfın elinden alınıp bir üçüncü şahsa satılan bir taşınmazla ilgili olarak Türkiye’nin tazminat ödemesine hükmetti. Böylece, devlet tarafından el konulup üçüncü şahıslara satılan taşınmazlar bakımından hak sahibi vakıflara tazminat ödenmesine olanak tanımayan 5737 sayılı yasanın AIHS’ye aykırı olduğunu ortaya koydu. Karar, taşınmazları üçüncü şahıslara satılan vakıflara AIHM yolunu açmış oldu.

AK Venedik Komisyonunun Mart 2010’da verdiği karar, konunun bir başka önemli yönünü ortaya koydu (bkz. **Venedik Komisyonu** kutusu). Komisyon, AIHS’nin 9. maddesinde yer alan din ve vicdan özgürlüğünün, AIHS’nin örgütlen-

me hakkını düzenleyen 11. maddesiyle bağlantılı olarak değerlendirildiğinde, dinsel toplulukların tüzel kişilik kazanabilmelerini de kapsadığını belirtmişti. Komisyon, bunun özellikle mahkemelere erişim ve mülkiyet haklarının korunması bakımından önemli olduğunu da söyledi.

Vakıflar Yasasının Eksikliklerini Giderme Çabaları

2008 Vakıflar Yasasında yer alan olumsuzlukları gidermek, böylece AIHM’de daha fazla dava kaybetmemek amacıyla 27 Ağustos 2011’de yayınlanıp yürürlüğe sokulan 651 sayılı KHK’yle, yasaya Geçici 11. Madde eklendi. Madde; Hazine, VGM, belediyeler ve il özel idareleri adına tescil edilmiş cemaat vakıfları taşınmazlarının iade edilmesi gerektiği hükmünü getiriyordu. Ayrıca, bu taşınmazların adı geçen kamu kuruluşları tarafından üçüncü şahıslara satılmış olanlarının da, tespit edilecek rayiç bedel üzerinden tazmin edilmesini öngörüyordu. Bunlar çok önemli iyileştirmelerdi.

Azinlıklara tarihi iade

Hükümet azınlıklar konusunda tarihi adımı attı. 1936 kayıtlarında yer aldığı halde tapusu bulunmayan gayrimenkuller azınlık vakıflarına iade edilecek

Bugün, 28.08.2011.

hiyetindedir ve kamulaştırma amacı dışında kamuya ve özele yok pahasına dağıtılmıştır. 2) İade edilecekler arasında “...ve mazbut vakıflar adına kayıtlı bulunanlar” ibaresinin eklenmesi gerekmektedir; 3) Cemaat vakıflarının tasarrufunda bulunan birçok taşınmaz (mesela, mezarlıklar) Beyanname’de yer almamakta, dolayısıyla iade kapsamına girmemektedir; 4) Taşınmazların vakıflar adına tescili sürecinde VGM Meclisinin devreden çıkartılması gerekir; 5) İade için, taşınmazların tapu sicil müdürlüklerince tescili şartı sakıncalıdır; geçmişte tapu müdürlükleri malik değişikliği için ayrıca mahkeme kararı istemişlerdir; 6) Maddenin 2. paragrafında “mal edineme gerekçesiyle” ibaresinin kullanılması yüzünden, bazı hallerde taşınmazların iadesi mümkün olmayacaktır; 7) Taşınmazlarına el konulması yüzünden vakıfların bunca yıldır uğradıkları kullanım kaybıyla ilgili herhangi bir düzenleme öngörülmemiştir; 8) Üçüncü şahıslar adına kayıtlı taşınmazların rayiç bedelini saptayacak kurum ile bunu ödeyecek kurum aynıdır (Maliye Bakanlığı); 9) Burada da, VGM veya Hazine tarafından el konularak doğrudan eski sahibine iade edilmiş taşınmazların iadesi veya tazmini öngörülmemiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi, H. Dink’in Tuzla yetimler kampı bu KHK’den bu yüzden yararlanamamaktadır.

Önemli eksiklikler içermekle ve siyasal konjonktüre göre yorumlanmaya müsait olmakla birlikte, Geçici Madde 11, ilk kez üçüncü şahıslar adına kayıtlı taşınmazlarla ilgili düzenlemeler getirmesi ve hukuka başvuru yollarını açması bakımından, gerçekten kayda değer bir gelişme olarak ortaya çıkmıştır.

Geçici 11. Maddeyle ilgili yönetmelik 1 Ekim 2011'de yürürlüğe girmiştir. Bu metin hakkında, özellikle eski düzenlemelere ve uygulamalara oranla, olumlu gözlemler yapılmaktadır. Kimi başvurular süreye tabi olmaktan çıkarılmıştır, artık lüzumsuz belge istenmemektedir, tespit edilecek tazminat bedeline itiraz hakkı (ve tabii, yargı yolu) açılmıştır.

Son olarak, Gayrimüslim vakıflarının mütevelli heyeti seçimlerine değinmek yerinde olacaktır. Son zamanlarda, VGM, konuyla ilgili tutumunu değiştirmiştir. Artık Gayrimüslim vakıflarının, ikamet edilen bölgeye bakılmaksızın, İstanbul'daki mütevelli heyeti seçimleri için tüm ilden aday gösterebilmelerine ve yine ikamet ettikleri yerlerden bağımsız olarak, ülkenin her yerindeki Gayrimüslim vakıflarının mütevelli heyeti seçimlerinde oy kullanabilmelerine onay vermiştir (Kurban ve Tsitselikis, s. 13). 2008'den beri azımlık vakıflarında seçimlerin yapılmasına izin verilmiştir.

Dönem sonunda, Heybeliada Ruhban Okulunun açılması konusunda herhangi bir gelişme yoktur.

ALİ DAYIOĞLU

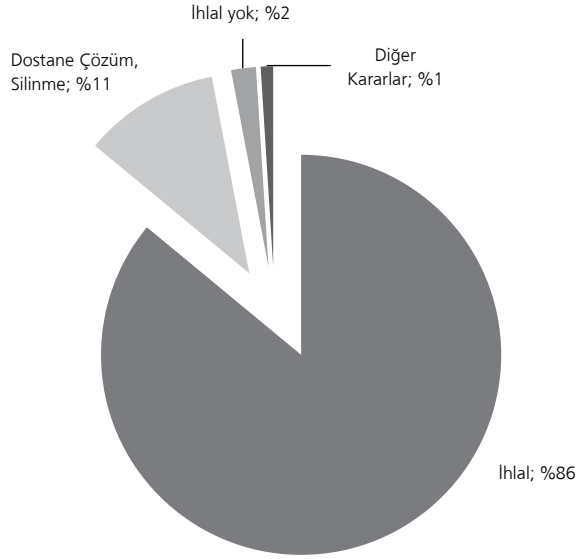
IV) Türkiye'nin İnsan Hakları Alanındaki Durumu

AIHM'yle İlişkiler

Tek mahkemenin kurulduğu (bkz. 11. Protokol ve Yeni AIHM kutusu, Cilt II) 1998'den 2011'in sonuna kadar, AIHM'ye Türkiye aleyhinde 30.000'in üzerinde başvuru yapıldı. 31 Aralık 2011 itibariyle, Türkiyelilerin açtığı 18.000'e yakın dava Mahkeme önünde incelenmeyi beklemekteydi. Bu sayı, Mahkeme önündeki toplam dava sayısının % 12'sine tekabül etmekteydi. Aynı tarihte, bekleyen dava sayısı bakımından Türkiye, Rusya'nın ardından ikinci sıradaydı.

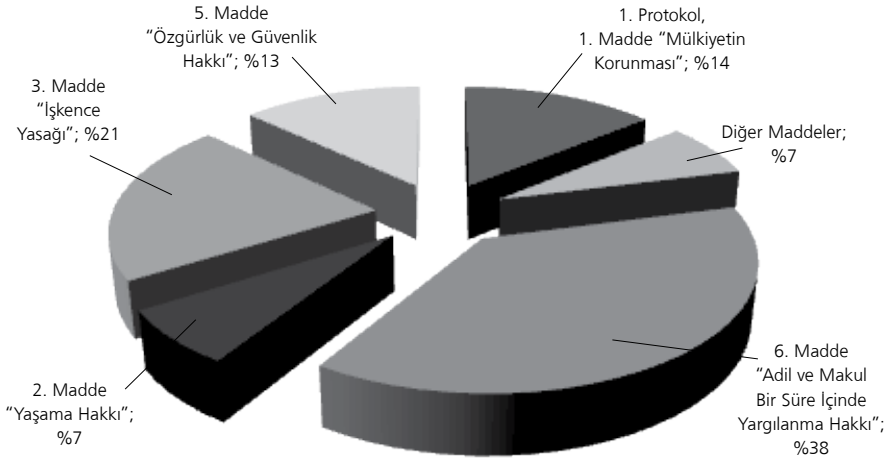
Mahkeme istatistiklerine göre, 1959-2009 arasında Türkiye'ye karşı 2.295 karar sonuçlandırılmış, bunların 2.017'sinde ihlal tespit edilmişti. İhlal kararları göz önünde bulundurulduğunda, Türkiye uzun süreden beri birinciliği elinde bulundurmakta idi. Özellikle AIHS'nin işkenceyi yasaklayan 3. maddesini ihlal konusunda verilen kararlarda Türkiye açık arayla birinci idi. Mahkeme'nin 1959-2009 arasında işkence yasağı ihlali konusunda 47 ülkenin tamamına karşı vermiş olduğu toplam 56 karardan 24'ü Türkiye aleyhineydi. Diğer ihlal kararları ise, genellikle yargılamanın uzunluğu, mülkiyet hakkının korunması, adil yargılanma hakkı, özgürlük ve güvenlik hakkı konularındaydı (bkz. Grafik 1, 2 ve 3).

Grafik 1: Türkiye Hakkındaki Karar Çeşitleri, 2001-2011

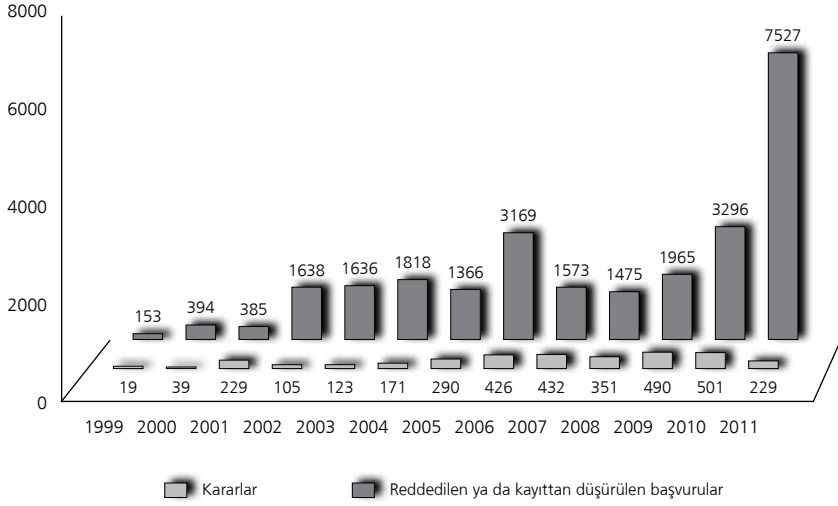
Kaynak: ALHM Country Statistics ve S. Akgönül.

Grafik 2: Türkiye Hakkındaki İhlal Kararları, 2001-2011

Kaynak: ALHM Country Statistics ve S. Akgönül.

Grafik 3: AIHM'de Türkiye'ye Karşı Açılan Davalarda Kararlar ve Reddedilen / Kayıttan Düşürülen Başvurular, 1999-2011

Kaynak: AIHM Country Statistics ve S. Akgönül.

2010 süresince AIHM tarafından 47 ülke hakkında verilen kararların yarısına yakını 4 ülkeyle ilgili oldu. Bunlar sırasıyla Türkiye (278), Rusya (217), Romanya (143) ve Ukrayna (109) idi. Böylece Türkiye 2010'da da hakkında en çok karar çıkan ülke oldu. Mahkemenin kuruluşundan beri verilen kararların yarısı ise, sırasıyla Türkiye, İtalya, Rusya ve Polonya aleyhine gerçekleşti. 2010'de AIHM tarafından verilen kararların % 85'inden fazlasında en az bir maddeden ihlal kararı çıktı. AIHM 2011'de verdiği kararların % 85'inde ihlal buldu. Kararların ülkelere göre dağılımı şöyle oldu:

Tablo - 2011'de AIHM'nin Verdiği İhlal Kararları

Türkiye	174
Rusya	133
Ukrayna	105
Yunanistan	73

Kaynak: AIHM, Facts and Figures 2011.

AIHM'nin 2011 boyunca Türkiye hakkında verdiği kararların dağılımı aşağıdaki gibi oldu:

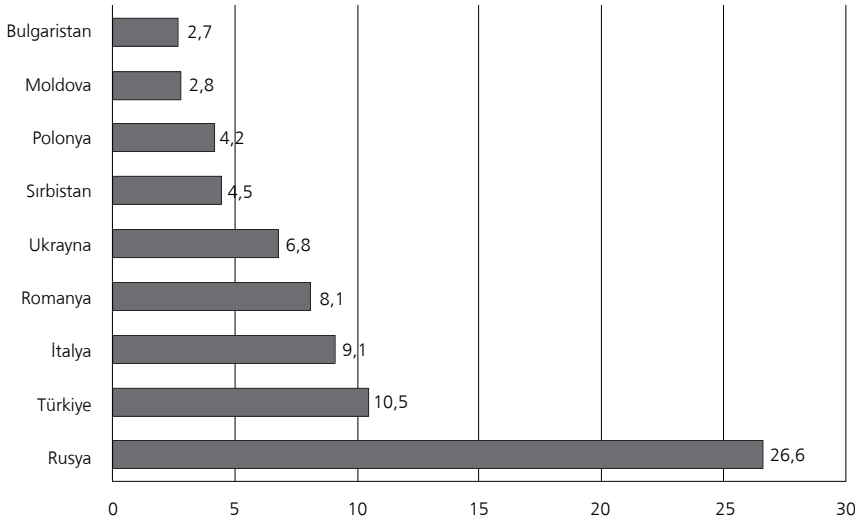
Tablo - AIHM'in 2011 Yılında Türkiye Hakkında Verdiği Kararlar

Toplam	En az bir maddeden ihlal	İhlal yok	Dostane Çözüm / Silinme	Diğer kararlar	2. Madde	3. Madde	4. Madde	5. Madde	6. Madde	7. Madde	8. Madde	9. Madde	10. Madde	11. Madde	12. Madde	13. Madde	14. Madde	P1.1	P1.2	P1.3	P7.4	Diğer maddeler	
174	159	2		13	8	75		38	114		9	1	6	4		6		37					

Kaynak: Council of Europe, *Country Reports 2011*.

Aralık 2011'de açıklanan istatistiklere göre, 1 Ocak 2012 itibariyle AIHM'de yaklaşık 140.000 dava sonuçlandırılmayı bekliyordu. Bu davaların yarısından çoğu 4 ülkeyi ilgilendirmekteydi: Rusya, Türkiye, Romanya ve Ukrayna (bkz. 1 Ocak 2012'de AIHM'de Sonuçlandırılmayı Bekleyen Davalar (% olarak) tablosu).

Tablo: 1 Ocak 2012'de AIHM'de Sonuçlandırılmayı Bekleyen Davalar (% olarak)

Kaynak: AIHM, *Facts and Figures 2011*.

Dönem içinde Türkiye, AIHM kararları sonucu 128 Milyon Dolara yakın ceza ödemek ve Dostane Çözüm ödemesi yapmak yükümlülüğü altına girmiş, gecikme faizleriyle birlikte 140.000.000 Dolardan fazla bir miktar ödemek zorunda kalmıştır.

**Tablo - Yıllara Göre, Türkiye'nin Ödemekle Yükümlü Kılındığı Para Miktarı¹
(Tazminatlar ve Dostane Çözümler)**

Yıl	Miktar	Toplam takribi miktar (ABD Doları) ²
2001 ³	459.811,00 ABD Doları 10.138.500,00 Fransız fransı 1.279.864,00 İngiliz Sterlini	4.533.983 \$
2002 ⁴	795.000,00 Fransız Fransı 172.700,000 İngiliz Sterlini 304.848,08 Avro	835.873 \$
2003	1.728.351,00 Avro	2.272.608 \$
2004	1.814.962,06 Avro	2.387.401 \$
2005	13.847.145,88 TL	7.712.650 \$
2006	16.218.875,48 TL	9.033.667 \$
2007	28.758.033,81 TL	16.017.789 \$
2008 ⁵	10.391.440,84 TL	5.787.874 \$
2009	11.662.799,72 TL	6.496.002 \$
2010 ⁶	24.541.838,00 Avro	32.279.872 \$
2011	30.887.568 Avro	40.393.224 \$
Toplam (takribi)		127.750.943 \$

1 Bu miktarlara, 2001-2011 yılları arasında Türkiye'nin ödemekle yükümlü olduğu 890 davadaki Dostane Çözüm miktarı olan yaklaşık 43.895.578 ABD Doları tutarındaki para da dahildir.

2 Doların 2012 kurundan, seneler içinde değişimi gösterebilmek için takribi olarak verilmiştir.

3 2001 yılına ait bilgiler, AİHM'nin karar arama motorundan 2001 yılında mahkemenin vermiş olduğu tüm kararların (mahkûmiyet ve dostane çözüm) incelenmesiyle elde edilmiştir.

4 2002-2007 yılları ödeme miktarları, Milletvekili Hulusi Güvel'in yazılı sorusuna dönemin Adalet Bakanı Mehmet Ali Şahin'in 22 Ağustos 2008 tarihinde vermiş olduğu cevaptan derlenmiştir. Mehmet Ali Şahin Tazminat ve Dostane Çözüm miktarlarını beraber verdiğini belirtmiştir.

5 2008 ve 2009 yıllarında Türkiye'nin ödemeye mahkûm edildiği miktarlar Milletvekili Nezir Karabaş'ın yazılı sorusuna dönemin Adalet Bakanı Sadullah Ergin'in 11 Ağustos 2010 tarihinde vermiş olduğu cevaptan derlenmiştir. Sadullah Ergin Tazminat ve Dostane Çözüm miktarlarını beraber verdiğini belirtmiştir.

6 2010 ve 2011 yılına dair miktar, Bakanlar Komitesi kararlarının infazı servisi tarafından hazırlanan yıllık rapordan elde edilmiştir. Kararların infazı servisi Tazminat ve Dostane Çözüm miktarlarını ödemekle yükümlüdür.

(Tablo: İnan Sevinç)

**Yıllara Göre, Türkiye'nin Ödediği Para Miktarı
(Tazminatlar ve Dostane Çözümler)¹**

	Ödenen tazminat ve dostane çözüm miktarı	Hükmedilen tazminat (HUDOC araştırması)	Dostane çözüm (HUDOC araştırması)	Toplam takribi miktar (ABD Doları)
2001	1.986.185,00 \$ 5.913.107,00 FF 696.024,80 £	-	-	4.437.757 \$
2002	795.900 FF, 172.700 £ 304.848,80 €	-	-	835.873 \$
2003	1.728.351 €	-	-	2.272.608 \$
2004	22.227.431,00 TL (Mayıs ayı ve sonrası)	6.141.330 €	9.940,00 \$ 8.913.699 €	12.613.646 \$
2005	16.218.875,48 TL	5.838.844 €	78.431,00 \$ 848.694 €	9.203.904 \$
2006	13.847.145,88 TL	13.658.934 €	15.000,00 £ 225.630,00 \$ 1.349.750 €	7.857.992 \$
2007	26.221.833,85 TL	7.416.935 €	1.520.654 €	14.880.394 \$
2008	10.391.440,84 TL	5.421.203 €	958.945 €	5.787.874 \$
2009	11.662.799,72 TL	10.027.455,98 €	557.750 €	6.496.002 \$
2010	33.099.333,12 TL	31.853.325,50 €	1.090.177 €	18.783.245 \$
2011	37.137.069,80 TL	12.953.592 €	1.839.754 €	21.074.584 \$
Toplam (takribi)				140.243.879 \$²

- 1 "Ödenen Tazminat ve Dostane Çözüm Miktarı" sütunundaki 2004 yılı öncesi veriler, Maliye Bakanlığından edinilmiştir. "Ödenen tazminat ve dostane çözüm miktarı" sütunundaki 2004 yılı ve sonrası veriler, Dışışleri Bakanlığı Saymanlığından edinilmiştir. Bu sütundaki bütün veriler Dostane Çözüm miktarlarını da kapsamaktadır.
- "Hükmedilen Tazminat" sütunuyla "Ödenen Tazminat ve Dostane Çözüm Miktarı" sütunundaki verilerin birebir örtüşmemesinin nedenleri, kararın hüküm yılıyla ödemenin yapıldığı yılın farklı olabilmesi ve Kıbrıs'a ilişkin kayıp şahıslar ve taşınmaz davalarında hükmedilen tazminatların konunun siyasi boyutu nedeniyle ödenmemesidir.
- 2 Görülebileceđi gibi, dönem içinde Türkiye, bazı kararların cezasını ödemeyi siyasi gerekçelerle kabul etmemiş olsa dahi, mahkûm olduğu para cezasından daha fazlasını ödemek zorunda kalmıştır. Bunun nedeni cezaların ve hatta Dostane Çözüm için önerilen miktarların bazılarının geç ödenmesi ve faizleriyle birlikte toplam miktarın yıllar boyunca artmasıdır.

(Tablo: S. Akgönül) (Kaynak: ALHM istatistikleri)

Türkiye'de İnsan Hakları Gelişmeleri - Genel Değerlendirme

Dönemin insan hakları bilançosu çelişkili bir görünüm sundu. Bir taraftan Türkiye'nin kronik insan hakları ihlal konularından olan din, inanç ve vicdan özgürlüğü alanlarında önemli iyileşmeler görülürken, diğer taraftan ifade özgürlüğü ve örgütlenme özgürlüğü gibi konularda kısıtlayıcı uygulamalar tekrar gündeme geldi. İnanç ve vicdan özgürlüğü konusundaki iyileştirmeler hem Müslümanları hem de Gayrimüslimleri ilgilendirdi. Özellikle 1980 darbesinden sonra Türkiye'nin politize edilmiş en önemli sorunlarından biri olan başörtüsünün üniversitede fiilen yasaklanması konusu gene fiilen çözüldü.

Diğer taraftan, Gayrimüslim azınlıklara ait, hukuk dışı olarak el konulmuş taşınmazların iadesi konusunda son yıllarda görece olumlu gelişmeler oldu. Son olarak, binasına ve gelir kaynaklarına Hazine tarafından el konulduğu için is-

sız kalan Galata Rum Okulu 23 yıl aradan sonra sahiplerine 22 Mart 2012'de iade edilecektir.

Dönem sonunun ülke dışında en çok eleştiri alan konularından biri de, Türkiye'de yargının işleyişi oldu. Özellikle KCK tutuklamalarında, seçilmiş Kürt siyasetçilerin ve özgürlükçü entelektüel ve akademisyenlerin tutuklanıp aylarca hatta yıllarca tutuklu kalmaları tepki yarattı. Dönemin sembol davalarından Pınar Selek davasının, arka arkaya üç beraat kararına rağmen 14 yıldır dönem sonunda hâlâ sonuçlandırılmamış olması da, dava sürelerinin uzunluğu konusunu gündeme taşıdı. Diğer yandan, bir patlamanın yakınındaki durakta otobüs bekleyen üniversite öğrencisi Cihan Kırmızıgül, boynundaki poşu sebebiyle "terör örgütü üyeliği"yle suçlanarak 25 ay tutuklu kaldı (CNN Türk, 23.03.2012). 2011 sonunda Türkiye cezaevlerinde çeşitli sebeplerle tutuklanmış 281 tutuklu öğrenci (A. Söylemez, *Bianet*, 04.11.2011), Mart 2012 itibarıyla de 104 tutuklu gazeteci bulunuyordu (E. Gülcü, *Bianet*, 16.03.2012).

Uzun süren hukuki süreçler yüzünden birçok kilit davada zaman aşımı görülmesi, kamuoyunun ve dış dünyanın tepkisini çekti.

Özellikle Sivas katliamı davasında Şubat 2012'de alınan zamanaşımı kararı kamu vicdanını yaraladı.

1990'ların önde gelen insan hakları ihlalleri konusunu teşkil eden; ceza, tutukevi ve karakollardaki sistematik işkence olayları, 2000'lerde gündemden düştü. Ama işkence tamamiyle yok olmadı. İşkenceyle ölümlerin en ses getireni, Ekim 2008'de siyasi aktivist Engin Çeber'in ölümü oldu. 19 polis ve infaz koruma memuru, Haziran ayında verilen ve dönüm noktası sayılabilecek bir kararla suçlu bulundu. Devlet memurları tarafından işkence uygulandığı iddiasıyla açılan diğer davalara tamamen aksi yönde yürütülen bu soruşturma sonucu, 3 infaz koruma memuru ve 1 cezaevi müdürü müebbet hapis cezası aldı. Fakat Yargıtay 8. Ceza Dairesi bu kararı Eylül 2011 sonunda usulden bozacak, dava en başa dönecek, kimi sanıklar için zamanaşımı olasılığı doğacaktır.

Avrupa İşkenceyi Önleme Komitesi, PKK lideri Abdullah Öcalan'ın tutulduğu İmralı cezaevine Ocak 2010'da yaptığı ziyaretle ilgili olarak Temmuz ayında bir rapor yayınladı. Raporunda, 5 mahkûmun adadaki cezaevine gönderilmesiyle 10 yıllık tecridin sona erdiği ve cezaevi yönetiminde iyileşme görüldüğü kaydedildi.

İstanbul Taksim Meydanının 1 Mayıs kutlamalarına açılması için sendikaların uzun zamandır devam eden talepleri 2010'da ilk kez kabul edildi ve gösteriler geçmiş yılların aksine barış içinde geçti. 12 Eylül 2010 Anayasa değişikliği kamu çalışanlarına toplu sözleşme hakkı tanısa da 2011'de memurlara grev hakkı hâlâ tanınmıyordu. Sonuç olarak, Türkiye taraf olduğu Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) sözleşmelerine uymadı.

Yasal düzenlemelerin ardından, gösterilere katılmaktan yargılanan çocukların büyük çoğunluğu serbest bırakıldı. Fakat bazı illerde çocuk mahkemelerinin olmayışı gibi çocuk adalet sistemi eksiklikleri ele alınmadı ve uzun süre tutuklu kalan

Birgün, 21.05.2012.

çocukların rehabilitasyonu ve kötü muamele iddialarının araştırılması için gerekli adımlar atılmadı.

Askerlik hizmetine karşı vicdani reddin iç hukukta tanınmama durumu devam etti. Askerlik yapmayı reddeden vicdani retçiler tekrar tekrar yargılandı ve onlara desteğini açıklayanlar kovuşturma ve mahkûmiyetlere maruz kaldılar.

Mart 2010'da, Kadın ve Aileden Sorumlu Devlet Bakanı Aliye Kavaf, "Ben eşcinselliğin biyolojik bir bozukluk, tedavi edilmesi gereken bir hastalık olduğuna inanıyorum" dedi (*Milliyet*, 08.03.2010). Hükümet, bu yorumla arasına mesafe koymadı ve özür dilenmedi. Nisan 2010'da, LGBT dayanışma örgütü Siyah Pembe Üçgen, İzmir Valiliğinin başvurusu üzerine "genel ahlâka ve Türk aile yapısına aykırı olduğu" iddiasıyla açılan kapatma davasını kazandı. Mayıs 2010'da LGBT bireylerin hak-

Bakan Kavaf'ın eşcinselliğin hastalık olduğuna dair sözleri protesto gösterilerine neden oldu. Kaynak: http://ydg.ydicagri.org/images/sayi_26/yuruyus72.jpg

larını savunan Pembe Hayat üyesi beş transseksüel kadın, Ankara'da arabalarını durdurduktan sonra kendilerini darp eden polisler hakkında şikâyetçi oldu. Polis memurları da, aktivistlerin tutuklamaya direndiğini iddia ederek karşı suçlamada bulundu. Dava açıldı ve bütün aktivistler ilk duruşmada beraat etti. Polis memurlarına ise dava açılmadı.

Ayrıca, dönem içinde şu gelişmeler görüldü:

Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'ye ek

Birinci İhtiyari Protokol Kasım 2006'da, İkinci İhtiyari Protokol ise Mart 2006'da onanarak yürürlüğe girdi.

Türkiye, Kasım 2003'te ölüm cezasının kaldırılmasına ilişkin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine Ek 6 Numaralı Protokol'ü onadı. Ölüm cezasını her koşulda kaldıran 13. Protokolün onama işlemleri de Şubat 2006'da tamamlandı ve Protokol yürürlüğe girdi.

2004'den bu yana Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı altı ayda bir ihlal iddiaları istatistikleri yayınladı. Bu veriler 81 ilin ve 892 ilçenin İnsan Hakları Kurullarına yapılan insan hakları ihlal iddialarına ilişkin şikâyetleri kapsadı. 2009 verilerine göre toplam 2.562 başvurunun 509'u sağlık ve hasta haklarına, 279'u yaşam hakkına ve 107'si işkence ve kötü muamele yasağına dairdi. Aynı dönemde en çok şikâyet edilen kurumlar, 493 şikâyetle belediyeler, 463 şikâyetle sağlık kurumları ve 403 şikâyetle emniyet güçleri oldu.

Bu gelişmeler Uluslararası Af Örgütünün (UAÖ) 2010 raporunda da yer aldı. Örgüt'ün Türkiye değerlendirmesinde; işkence ve kötü muamele, cezaevi koşulları, adil olmayan yargılamalar, işçi hakları, vicdani retçiler, mülteciler ve sığınmacılar, LGBT bireylerin hakları, kadınlara yönelik saldırılar, töre cinayetleri, ifade ve basın özgürlüğü konularında gözlemlenen olaylar aktarıldı.

Taraf gazetesi çalışanları, yayımlanan yazılarından ötürü hem devlet hem PKK cihetinden baskı görmeye devam etti. Örneğin Orhan Miroğlu, Türkiyeli Kürtlerin durumuyla ilgili 2009 tarihli bir yazıda “halkı kin ve düşmanlığa tahrik” gerekçesiyle TCK Md. 216’dan yargılanmaktayken, PKK’nın silahlı kanadı olduğu ileri sürülen Halk Savunma Güçlerinin (HPG) internet sitesinde tehdit edildi.

Dönem İçinde Yürürlüğe Giren Uluslararası İnsan Hakları Belgeleri ve Türkiye’nin Tutumu

Dönem içinde Türkiye’nin imzaladığı ve/veya onadığı uluslararası insan hakları belgeleri aşağıdaki tabloda sıralanmıştır. Türkiye’nin bu belgelerden bazılarında koyduğu çekince ve/veya yorum beyanları da (a), (b), (c), (ç), (d), (e) ve (f) olarak tablonun altında verilmiştir.

Tablo - Dönem İçinde Türkiye’nin İmzaladığı ve/veya Onadığı Uluslararası İnsan Hakları Belgeleri

Yürürlük tarihi	Belgenin Türkçe adı	Açıklama	Türkiye’nin tarafılığı	
			İmza	Onama
1969	Birleşmiş Milletler: Her Türü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme		13/10/ 1972	3/4/2002 (a)
1976	Birleşmiş Milletler: Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi	“İkiz Sözleşmeler”den birincisi	15/8/2000	21/8/2003 (b)
	Birleşmiş Milletler: Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme’ye Ek İkinci İhtiyari Protokol	Savaş durumu çekincesi dışında, ölüm cezasının yasaklanması konusunda hiçbir çekincenin sunulamayacağına dair protokol	3/2/2004	24/10/ 2006 (c)
	Birleşmiş Milletler: Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi	“İkiz Sözleşmeler”den ikincisi	15/8/2000	17/6/2003
1991	Birleşmiş Milletler: Ölüm Cezasının Kaldırılmasını Amaçlayan, Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme’ye Ek İkinci İhtiyari Protokol	Ölüm cezasının her durumda yasaklanmasına dair protokol	6/4/2004	2/3/2006
	Uluslararası Çalışma Örgütü: En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Eylem Sözleşmesi	Çocuk işçiliği, özellikle de çocukların savaşlarda kullanılmasını engelleme hakkında sözleşme	19/11/2000	2/08/2001
	Birleşmiş Milletler: Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesine Dair Sözleşmeye Ek İhtiyari Protokol	BM Kadına Karşı Ayrımcılık Komitesine birey ve devletlerden bildiri kabul edilmesi hakkında ek ihtiyari protokol	8/9/2000	29/10/2002
2000	Avrupa Konseyi: Çocuk Haklarının Kullanılmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi	Çocuk kavramının hukuksal tanımı, çocuk hakları ve bu hakların kullanımı hakkında sözleşme	9/6/1999	10/6/2002 (ç) (Türkiye’de yürürlüğe giriş tarihi 1/10/2012)

2001	Avrupa Konseyi: Avrupa Konseyi İnsan Hakları ve Biyotıp Sözleşmesi'ne Tıp ve Biyolojinin Uygulanışı ve İnsan Klonlanmasının Yasaklanması Hakkında Ek Protokol	İnsan klonlamasını yasaklayan sözleşme	12/1/1998	Hayır
2002	Birleşmiş Milletler: Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsü	Uluslararası Ceza Mahkemesinin sürekli ve uluslararası bir organ olduğuna dair karar	Hayır	Hayır
	Birleşmiş Milletler: Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'ye Ek Çocuk Satışı, Çocuk Fahişliği ve Çocuk Pornografisi ile İlgili İhtiyari Protokol	Çocuk cinselliği ve pornografisinin yasaklanması hakkında protokol	8/9/2000	19/8/2002 (d)
	Birleşmiş Milletler: Çocuk Hakları Sözleşmesine Ek Çocukların Silahlı Çatışmaya Dahil Olmaları Konusundaki İhtiyari Protokol	Çocukların silahlı çatışma ve savaşlarda kullanılmasını engellemeye ilişkin protokol	8/9/2000	4/5/2004 (e)
	Birleşmiş Milletler: İşkenceyle Mücadele Sözleşmesine Ek İhtiyari Protokol (OPCAT)	Özgürlüğü kısıtlanmış kimselerin buldukları yerlerin, işkence ve diğer zalimane ve insanlık dışı ve aşağılayıcı ceza ve davranışların engellenmesi amacıyla bağımsız ulusal ve uluslararası organlar tarafından düzenli olarak ziyaret edileceği bir sistemin kurulmasına dair protokol	12/03/2011	27/09/2011
2003	Avrupa Konseyi: ALHS'nin Ölüm Cezasının Her Koşulda Kaldırılmasını Düzenleyen 13 Numaralı Protokolü	Savaş durumunda da ölüm cezasını kaldırılması hakkında protokol	9/1/2004	20/2/2006
	Avrupa Konseyi: Savaş Suçları ve İnsanlığa Karşı Suçlarda Zaman Aşımı Hükümlerinin Uygulanmaması Hakkında Avrupa Sözleşmesi	Hukuktaki zaman aşımı kavramının savaş suçları ve İnsanlığa Karşı Suçlarda kullanılmaması hakkında sözleşme	Hayır	Hayır
	Birleşmiş Milletler: Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme	Göçmen işçilere ve aile fertlerine belirli bazı ilave haklar verilmesi hakkında sözleşme	13/1/1999	27/9/ 2004 (f)
2004	Avrupa Konseyi: Kişisel Verilerin Otomatik İşlem Sürecinde Korunması Hakkında Avrupa Konseyi Sözleşmesi'ne Denetleyici Makamlar ve Sınırlanmış Veri Akışına İlişkin Ek Protokol	Özel hayat ve aile hayatına saygı ile özellikle kişisel verilerin korunması konusunda Sınırlanmış Veri Akışı hakkında ek protokol	8/11/2001	Hayır
2005	Avrupa Konseyi: ALHS İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme'ye Ek 12 Numaralı Protokol	Ayrımcılığın genel olarak yasaklanması ve ülke genelinde uygulanma hakkında ek protokol	18/4/2001	Hayır

2006	Birleşmiş Milletler: Birleşmiş Milletler İşçence ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı ya da Aşağılayıcı Muamele ya da Cezaya Karşı Sözleşme'nin İhtiyarî Protokolü	İşçence konusunda ihlallerin önlenmesine yönelik bir sistemin geliştirilmesi hakkında protokol	14/9/ 2005	Hayır
	Avrupa Konseyi: Biyoloji ve Tıbbın Uygulanması Bakımından İnsan Hakları Sözleşmesine İnsan kökenli Organ ve Doku Nakli Hakkında Ek Protokol	İnsan kökenli organ ve dokuların naklindeki kuralları belirleyen protokol	Hayır	Hayır
	Birleşmiş Milletler: Engellilerin Hakları Sözleşmesi	Engellilere karşı ayrımcılığı ortadan kaldırmak ve onların yaşam standartlarını yükseltmek gibi yükümlülükler getiren sözleşme	30/3/2007	3/12/2008
2007	Avrupa Konseyi: Biyoloji ve Tıbbın Uygulanması Bakımından İnsan Hakları Sözleşmesine Biyoloji-Tıp Araştırmaları Hakkında Ek Protokol	Araştırmalarda insan kökenli hücrelerin kullanımını kurallara bağlayan protokol	25/1/2005	21/9/2011 (Türkiye'de yürürlüğe giriş tarihi: 1/1/2012)
2008	Avrupa Konseyi: Avrupa Konseyi İnsan Kaçakçılığına Karşı Eylem Sözleşmesi	Yasadışı göç ve insan kaçakçılığı hakkında sözleşme	19/3/2009	Hayır
	Birleşmiş Milletler: Engelli Kişilerin Haklarına Dair Uluslararası Sözleşmeye İhtiyari Ek Protokol	Engelli kişilerin hakları hakkında kurulan BM Komitesine birey ve kurumların bildiri gönderilebilmesi hakkında protokol	28/9 2009	Hayır
2010	Avrupa Konseyi: Çocukların Cinsel Sömürü ve İstismara Karşı Korunması Sözleşmesi	18 yaşından küçükleri cinsel istismardan koruma ve kamu görevlilerini çocukların cinsel istismarı konusunda eğitime hakkında sözleşme	25/10/2007	7/12/2011 (Türkiye'de yürürlüğe giriş tarihi: 1/4/2012)
	Avrupa Konseyi: ALHS'nin Oluşturduğu Denetim Mekanizmasının Değiştirilmesine İlişkin 14 Numaralı Protokol	ALHS tarafından incelenmeye değer bulunmayan başvuruların ilk incelemelerinin daha hızlı yapılması hakkında protokol	6/10/2004	2/10/2006
2010 ¹	Avrupa Konseyi: Suçluların Ladesine Dair Avrupa Sözleşmesi'ne Üçüncü Ek Protokol	Suçluların iade şartlarında bir Avrupa standardı oluşturmaya yönelik protokol	Hayır	Hayır
2011 ²	Avrupa Konseyi: Avrupa Konseyi Kadına Karşı ve Ev İç Şiddetle Mücadele ve Bunun Önlenmesi Sözleşmesi	Kadına karşı ev içi şiddeti önleme amaçlı sözleşme	11.05.2011	14/3/2012

1 İmzaya açılma tarihi. Metin henüz yürürlüğe girmemiştir.

2 İmzaya açılma tarihi. Metin henüz yürürlüğe girmemiştir.

(a)

Birinci Beyan

"Türkiye Cumhuriyeti, işbu Sözleşme'nin hükümlerini yalnızca diplomatik ilişkisi bulunan Taraf Devletlere karşı uygulayacağını beyan eder."

İkinci Beyan

"Türkiye Cumhuriyeti, işbu Sözleşme'nin ancak Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın ve Türkiye Cumhuriyeti'nin yasal ve idarî düzeninin yürürlükte olduğu ülkesel sınırlar itibarıyla onaylanmış bulunduğunu beyan eder."

Çekince

"Türkiye Cumhuriyeti, kendisini işbu Sözleşme'nin 22. maddesi ile bağlı saymamaktadır. Sözleşme'nin yorumlanması ya da uygulanması ile ilgili olarak ortaya çıkabilecek ve Türkiye Cumhuriyeti'nin taraf olduğu bir uyuşmazlığın Uluslararası Adalet Divanı'na intikal ettirilebilmesinden önce her durumda Türkiye Cumhuriyeti'nin açık muvafakatının sağlanması gerekmektedir."

(b)

Birinci Beyan

"Türkiye Cumhuriyeti bu Sözleşme'den doğan yükümlülüklerini, BM Yasası (Charter) (özellikle 1. ve 2. maddeler) çerçevesindeki yükümlülüklerine uygun olarak yerine getireceğini beyan eder."

İkinci Beyan

"Türkiye Cumhuriyeti, bu Sözleşme'nin hükümlerinin yalnızca diplomatik ilişki bulunan Taraf Devletlere karşı uygulanacağını beyan eder."

Üçüncü Beyan

"Türkiye Cumhuriyeti, bu Sözleşme'nin ancak Türkiye Cumhuriyeti'nin Anayasası'nın ve yasal ve idari düzeninin yürürlükte olduğu ülkesel sınırlar itibarıyla onaylanmış bulunduğunu beyan eder."

Çekince

"Türkiye Cumhuriyeti, Sözleşme'nin 27. maddesini, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın ve 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Barış Andlaşması ve Ek'lerinin ilgili hükümlerine ve usullerine göre uygulama hakkını saklı tutar."

(c)

Çekince

"Türkiye Cumhuriyeti, Protokol'ün 5/2 (a) sayılı maddesine, Komite'nin yetkisinin:

a) bireyler tarafından iletilen şikâyetle konu sorunun, başka bir uluslararası çözüm veya soruşturma usulü tarafından, zaten incelenmiş veya incelenmekte olduğu durumlara ilişkin şikâyet bildirimlerini kapsamadığı,

b) Protokol'ün Türkiye Cumhuriyeti açısından yürürlüğe girdiği tarihten sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin ulusal sınırları içerisinde meydana gelebilecek fiiller, ihmaller, gelişmeler veya olaylardan kaynaklanan ihlal iddialarına ilişkin şikâyet bildirimleri veya Protokol'ün Türkiye Cumhuriyeti açısından yürürlüğe girdiği tarihten sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin ulusal sınırları içerisinde meydana gelebilecek fiiller, ihmaller, gelişmeler veya olaylara ilişkin bir karardan kaynaklanan ihlal iddialarına ilişkin şikâyet bildirimleri ile sınırlı olduğu,

c) Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 26. maddesinin ihlal edildiği iddiasını taşıyan şikâyetlerde, söz konusu Sözleşme'de garanti altına alınan haklar dışındaki haklara atıf yapılan ihlal iddialarına ilişkin şikâyet bildirimlerini kapsamadığı, yönünde çekince koyar."

Birinci Beyan

"Türkiye Cumhuriyeti, Protokol'ün birinci maddesini, Komite'ye, Sözleşme'de yer alan haklardan herhangi birinin Türkiye Cumhuriyeti tarafından ihlal edilmesinden dolayı mağdur olduğunu iddia eden, Türkiye Cumhuriyeti'nin yargı yetkisine bağlı bireylerin şikâyetlerini alma ve inceleme yetkisi verdiği şeklinde yorumlar."

İkinci Beyan

"Türkiye Cumhuriyeti, Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmeye ilişkin üç beyanının ve Sözleşmeye koyduğu çekincenin bu İhtiyari Protokol için de geçerli olduğunu beyan eder."

(ç)

Beyan

"Türkiye Cumhuriyeti, Sözleşme'nin 1. Maddesinin 4. Paragrafı uyarınca, Sözleşme'nin adli bir makâm önünde aşağıdaki kategori aile hukuğu davalarında uygulanacağını beyan eder.

1. Boşanma davaları; 2. Ayrılık davaları; 3. Çocukların velayetine ilişkin davalar; 4. Ebeveynle çocuk arasında kişisel ilişki kurulması; 5. Babalığın mahkeme kararı ile kurulmasına ilişkin davalar"

(d)

Beyan

"Türkiye Cumhuriyeti işbu İhtiyari Protokol'ün hükümlerini yalnızca tanıdığı ve diplomatik ilişki kurduğu Taraf Devletlere karşı uygulayacağını beyan eder."

(e)

Beyan

"1- Türkiye Cumhuriyeti, İhtiyari Protokol'ün 3. maddesinin 2. fıkrası uyarınca, Türk mevzuatına göre askerliğin zorunlu olduğunu, ancak Türk vatandaşlarının kanunen rüşünü ispat etmeden zorunlu askerlik hizmetine tabi tutulmadığını, Türk Askerlik Kanununa göre, askerlik hizmetinin 20 yaşına girilen yılın 01 Ocak tarihinde başladığını, seferberlik ve olağanüstü hallerde ise yükümlülerin 19 yaşında askere alılabildiğini beyan eder.

Türkiye'de gönüllü askerlik uygulaması yoktur.

Bununla beraber, Askerlik Kanunu'nun 11. maddesi, sadece deniz ve jandarma sınıfları ile "gedikli küçük zabıtlık" için asgari 18 yaştan itibaren gönüllü askere almayı öngörmektedir. Ancak, İhtiyari Protokol'ün getirdiği yaş düzenlemesine uygun olan bu madde uygulanmamaktadır. İhtiyari Protokol'ün 3. maddesinin 5. fıkrası ile Protokol kapsamı dışında tutulan askerî okul öğrencileri de zorunlu askerlik uygulaması çerçevesinde yer almamaktadır. Bu öğrenciler, Türk mevzuatı uyarınca "asker" tanımı ve "askerî hizmet" yükümlülüğü dışında tutulmuştur.

2- Askerî lisele ve astsubay hazırlama okullarına kabul ise gönüllülük esasına, giriş sınavında başarıya ve veli ve yasal vasilerin muvafakatına bağlıdır. İlköğretimi tamamlamış, asgari 15 yaşında bu okullara gönüllü olarak kabul edilen öğrenciler, okul ile ilişkilerini istedikleri zaman kesebilirler."

Çekince

"Türkiye Cumhuriyeti işbu İhtiyari Protokol'ün hükümlerini yalnızca tanıdığı ve diplomatik ilişki kurduğu devletlere karşı uygulayacağını beyan eder."

Türkiye Cumhuriyeti, Çocukların Silahlı Çatışmalara Dahil Olmaları Konusundaki Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'ye Ek İhtiyari Protokol'ün 3. maddesinin 5. fıkrası ile ilgili olarak, bu fıkra da zikredilen Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 29. maddesine yönelik çekincesi- nin tüm geçerliliğini koruduğunu beyan eder."

(f)

Beyan

"A) 15. Maddeye ilişkin bildirim:

Yabancıların ülkemizde gayrimenkul edinmeleri hakkında yasalarda öngörülen kısıtlamalar geçerliliğini koruyacaktır.

B) 40. Maddeye ilişkin çekince:

Ülkemizde 2821 sayılı Sendikalar Yasasının 5 inci maddesi sendika kurucusu olma şartları arasında Türk vatandaşlığına sahip olma koşulunu öngörmektedir. Göçmen işçilerin ve aile fertlerinin istihdam edildikleri devlette sendika kurma hakları Türkiye yasaları açısından geçerli olamayacağından bu maddeye çekince konulacaktır.

C) 45. Maddeye ilişkin bildirim:

45. Maddenin 2, 3 ve 4 üncü fıkraları Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ve ilgili yasalara göre uygulanacaktır.

D) 46. Maddeye ilişkin bildirim:

46. Madde ülkemizde halen yürürlükte bulunan ulusal gümrük mevzuatımızın hükümlerine göre uygulanacaktır.

E) 76. ve 77. Maddelere ilişkin bildirim:

Türkiye Sözleşmenin uygulanmasının denetlenmesi amacıyla oluşturulacak olan "Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunması Komitesi"nin yetkisini ileri bir zamanda taniyacaktır."

MİTHAT SANCAR - SAMİM AKGÖNÜL

KAYNAKÇA (İnsan Hakları Konusu)

Akçura, Belma, *Derin Devlet Oldu Devlet*, Güncellenmiş 5. Baskı, İstanbul, New Age Yayınları, Nisan 2009; Alevi Raporu, Stratejik Düşünce Enstitüsü, Ankara, Kasım 2009; Alpkaya, Gökçen, "Kayıplar Sorunu ve Türkiye", *SBF Dergisi*, Cilt 50 sayı 3, 1995, s. 31-63; Avrupa Birliği Komisyonu 2009 Yılı Türkiye İlerleme Raporu, 2009; Aydın, Mehmet Zeki, "Türkiye'deki örgün ve yaygın Eğitimde Din eğitimi ve öğretimi", (Ed.) Akgönül, Samim, *Tartışılan Laiklik: Fransa'da ve Türkiye'de İlkeler ve Algılamalar*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010; Erdoğan, Fedai, *TBMM Faili Meçhul Siyasi Cinayetleri Araştırma Komisyonu Raporu*, İstanbul, Gizli Saklı Kitap, 2005; KAMER, *Istersek Biter: 'Namus' Adına İşlenen Cinayetler 2006 Raporu*, İstanbul, Kamer, 2006; Kara, Polat, Recep Korkut, "Türkiye'de göç, iltica ve mülteciler", *Türk İdare Dergisi*, 467, Haziran 2010, s. 153-162; Massicard, Elise, *Türkiye'den Avrupa'ya Alevi Hareketinin Siyasallaşması*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007; Oran, Baskın, *Türkiye'de Azınlıklar; Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama*, 5. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008; Ozinian, Alin, *Identifying the State of Armenian Migrants in Turkey*, Eurasia Partnership Foundation, İstanbul Kültür Üniversitesi, 2009; Sancar, Mithat, Eylem Ümit Atılgan, *Adalet Biraz Es Geçiliyor - Demokratikleşme Sürecinde Hâkimler ve Savcılar*, İstanbul, TESEV Yayınları, 2009; SETA Analiz 2011, Taha Özhan, Hatem Ete, Selin M. Bölme (ed.), Ankara, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, Aralık 2011; TISK/TÜRK-İŞ, *Dünya'da ve Türkiye'de Çalışan Çocuklar*, Haziran 2007.

KAYNAKÇA (Gayrimüslim Azınlık Hakları)

Cemaat Vakıfları-Bugünkü Sorunları ve Çözüm Önerileri, İstanbul Barosu, İnsan Hakları Merkezi, Azınlık Halkları Çalışma Grubu, İstanbul, 2002; Hunault, Michel (rapporteur), *Freedom of Religion and other Human Rights for non-Muslim Minorities in Turkey and for the Muslim Minority in Thrace (Eastern Greece)*, Council of Europe Parliamentary Assembly, Committee on Legal Affairs and Human Rights, Doc. 11860, 21 April 2009, 29. 04.2009; Kurban, Dilek ve Kezban Hatemi, *Bir 'Yabancı'laştırma Hikâyesi: Türkiye'de Gayrimüslim Cemaatlerin Vakıf ve Taşınmaz Mülkiyet Sorunu*, İstanbul, TESEV Yayınları, 2009; Kurban, Dilek ve Konstantinos Tsitselikis, *Bir Mütakabiliyet Hikâyesi: Yunanistan ve Türkiye'de Azınlık Vakıfları*, İstanbul, TESEV Yayınları, 2010; Oran, Baskın, *Türkiye'de Azınlıklar: Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama*, 5. B., İstanbul, İletişim Yayınları, 2008; Oran, Baskın, "GM Haklarında Büyük Adım, Fakat...", *Radikal İki*, 04.09.2011; Sofuoğlu, Cem, "Yetimhane Kararı Kapsamında Rum Patrikhanesi'nin Tüzel Kişilik Sorunu", der. Cengiz Aktar, *Tarihi, Siyasi, Dini ve Hukuki Açından Ekümenik Patrikhane*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s. 197-202. *Radikal* gazetesi (2003-2010)

Mülakat: Avukat Setrak Davuthan, Mayıs 2011